

IZLAND

Tűz, jég és szabadság

VIKINGEK, SAGÁK ÉS EGY KIS NEMZET
NAGY TÖRTÉNETE

IZLAND: Tűz, jég és szabadság

Vikingek, sagák és egy kis nemzet nagy története

© HÁTTÉRGYÁR, 2026

Minden jog fenntartva.

Kiadó: HÁTTÉRGYÁR

Kiadás éve: 2026

hattergyar.hu

Tartalomjegyzék

Prológus	4
I. RÉSZ · AZ UTOLSÓ EURÓPAI ORSZÁG	13
1. Thule – mielőtt megérkeztek a vikingek	14
2. 874 – emberek költöznek az üres szigetre	22
3. Hogyan lehet túlélni a világ szélén?	32
II. RÉSZ · KIRÁLY NÉLKÜLI ORSZÁG	42
4. Þingvellir – törvény a láva között	43
5. Becsület, vérbosszú és törvény	51
6. Az izlandi nők világa	60
7. Az ezer év – amikor Izland vallást választott	68
8. Nyugat felé – Grönland és Amerika	76
III. RÉSZ · AMIKOR EGY KIS SZIGET MEGMENTETTE A MÍTOSZOKAT	85
9. A sagák születése	86
10. Egill, Njáll és Guðrún – emberek a sagák mögött	96
11. Snorri Sturluson – költő és hatalmi játékos	105
12. Odin, Thor és Ragnarök – az Edda világa	114
13. A szabadság vége – a Sturlungok kora	123
IV. RÉSZ · ELVESZETT SZABADSÁG, KATASZTRÓFÁK ÉS TÚLÉLÉS	131
14. Norvég, majd dán király alatt	132
15. Reformáció vérrel	139
16. Kalózok és boszorkányok	145
17. 1783 – amikor megnyílt a föld	153
V. RÉSZ · EGY NEMZET ÚJJÁSZÜLETIK	164
18. Reykjavík megszületése	165
19. Jón Sigurðsson és a függetlenség gondolata	172
20. Szegény szigetből modern társadalom	181
21. A hosszú út 1918-ig	190
VI. RÉSZ · A VILÁGHÁBORÚ ÉS A KÖZTÁRSASÁG	198

22. 1940 – hajnalban megérkeznek a britek	199
23. Amerikaiak, háború és teljes függetlenség	208
24. NATO-tag hadsereg nélkül	219
25. A tőkehalháborúk – amikor Izland szembeszállt Nagy-Britanniával	228
VII. RÉSZ · A MODERN IZLAND	243
26. Nők, jólét és kulturális forradalom	244
27. A kvótáktól a „vállalati vikingekig”	259
28. 2008 – az összeomlás	277
29. Icesave – amikor a bankcsőd államközi konfliktussá vált	294
30. A lábasok forradalma és az újrakezdés	302
31. Eyjafjallajökull – a vulkán, amely reklámot csinált Izlandnak	313
32. Mit jelent ma izlandinak lenni?	325
33. A tűz visszatér	339
EPILOGUS	355
FELHASZNÁLT IRODALOM	364
IZLAND TÖRTÉNETE – RÖVID KRONOLÓGIA	372
FONTOS SZEREPLŐK – RÖVIDEN	383

Prológus

A föld, amely soha nincs készen

Izlandon könnyű azt hinni, hogy a táj valami ősi és változatlan dolog. Aki először látja a fekete lávamezőket, a havas hegyoldalakat, a gleccserek vakító jégpáncélját vagy a síkságból felszálló fehér gőzoszlopokat, annak olyan érzése támadhat, mintha a földtörténet egy távoli korszakába érkezett volna. Pedig éppen az ellenkezője igaz. Ez a táj azért hat ennyire ősi erővel, mert fiatal. Izland a szemünk előtt is formálódó ország, olyan földdarab, amelynek határai, hegyei és lávamezői emberi időléptékben is változhatnak.

A sziget az Atlanti-óceán északi részén emelkedik ki a vízből, ott, ahol az észak-amerikai és az eurázsiai kőzetlemez távolodik egymástól. Az Atlanti-hátság nagy része mélyen az óceán alatt húzódik, Izlandnál azonban a földkéreg alól feláramló anyag olyan hatalmas tömegben tört a felszínre, hogy egy egész országot épített. A két lemez ma is lassan távolodik egymástól. A hasadékokat új magma tölti ki, a régi lávamezőkre újabbak rakódnak, és időnként néhány

nap alatt olyan táj keletkezik, amely korábban nem létezett.

Ez a geológiai helyzet magyarázza a vulkánokat, a földrengéseket, a forró forrásokat és a gejzíreket. Maga a gejzír szó is Izlandról indult világhódító útjára: a Haukadalur völgyében fekvő Geysir neve lett az időszakosan feltörő forró vízoszlopok általános elnevezése. A híresebb izlandi gejzírek ma turisták ezreit vonzzák, de a felszín alatti hő ennél jóval fontosabb szerepet játszik az ország életében. Házakat fűt, uszodákat és üvegházakat lát el meleg vízzel, villamosenergia-termelést tesz lehetővé. A föld mélyének energiája egyszerre veszélyforrás és erőforrás, és ebben az ellentmondásban benne rejlik Izland egész történetének egyik alapélménye.

A tűz mellé jég társul. Az ország neve ugyan jeget ígér, de a part menti területek éghajlata az északi fekvéshez képest meglepően enyhe. Az Atlanti-óceán áramlásai mérséklék a hideget, ugyanakkor a magasabb területeket hatalmas jégmezők borítják. A Vatnajökull Európa egyik legnagyobb gleccsere. A vastag jégtakaró alatt működő vulkánok időnként különösen veszélyes kitöréseket okoznak: a megolvadt

jégből hirtelen felszabaduló víztömeg végigsöpörhet a síkságokon, hidakat és utakat sodorhat el, majd néhány óra alatt teljesen átrajzolhatja a folyók medrét.

Az izlandi történelem ezért sohasem játszódtott semleges díszletek között. A természet nem háttér volt, hanem szereplő. A középkori telepes eldönthette, melyik völgyben építi fel gazdaságát, de azt már kevésbé, hogy néhány év múlva milyen tél következik, megmarad-e a szénája, elpusztítja-e a tengeri jég a hajózás lehetőségét, vagy hamu borítja-e el a legelőit. A gazda, a halász, a kereskedő és később az állam ugyanazzal az alapvető bizonytalansággal élt együtt: a sziget bőséget adhatott, majd hirtelen elvehette azt.

Amikor a középkori skandinávok a 9. század második felében tartósan megtelepedtek rajta, Izland Európa egyik utolsó nagyobb lakatlan területe volt. Nem kellett őslakos népeiséget meghódítaniuk, városokat elfoglalniuk vagy régi államszervezethez alkalmazkodniuk. A bevándorlók lényegében a semmiből építettek társadalmat. Magukkal hozták nyelvüket, isteneiket, jogi szokásaikat, rokonsági rendszerüket és mindazokat az erőszakos

konfliktusokat is, amelyekből elmenekültek. A következő nemzedékekből mégis olyan közösség született, amely király nélkül szervezte meg politikai életét, évente összegyűlt törvényt mondani és ítélni, majd évszázadokkal később páratlan részletességgel írta le saját eredetét.

Izland egyik különös történelmi szerencséje, hogy lakói sokáig tudták, honnan jöttek. Európa legtöbb népének eredete évszázadok, olykor évezredek homályába vész. Az izlandiak ezzel szemben neveket, családfákat, birtokokat, gyilkosságokat, házasságokat és utazásokat őriztek meg abból a korszakból, amikor társadalmuk megszületett. Az emlékezet persze alakította a múltat. A 12-13. században lejegyzett történetek nem tekinthetők szó szerinti jegyzőkönyveknek a 9-10. századról, mégis olyan sűrű emberi világot tárnak elénk, amelyhez kevés középkori társadalom esetében találunk hasonlót.

A sagák emberei sértegetik egymást, üzletet kötnek, megházasodnak, elválnak, örökölnék, pereskednek, hajóra szállnak, vendégségbe mennek, éveikig őrzik sérelmeiket, majd egy váratlan pillanatban baltával rendezik őket. A világuk

kegyetlen, de ritkán kaotikus. Az erőszaknak szabályai vannak, a becsületnek ára, a bosszúnak jogi következménye. Egy jó szövetséges többet érhet egy nagy birtoknál, egy meggondolatlan mondat pedig évekkel később is gyilkosságot idézhet elő.

Ugyanebből a szellemi világból maradt ránk az északi mitológia leggazdagabb anyaga. Ha Izland középkori írástudói nem jegyzik fel a régi költeményeket és mítoszokat, Odin, Thor, Loki, Freyja és Ragnarök történeteinek jelentős része ma jóval homályosabb lenne. Különös történelmi fordulat, hogy a pogány világ emlékezetét éppen egy kereszténnyé vált ország mentette meg. A kolostorok, egyházi iskolák és latin írásbeliség segítségével került pergamenre az a hagyomány, amelynek szereplői egykor a kereszténység rivális istenei voltak.

A sziget lakói közben nyugat felé is tekintettek. Izlandról indultak azok az emberek, akik Grönlandon telepeket alapítottak, majd elérték Észak-Amerikát. Leif Eriksson és társai évszázadokkal Kolumbusz előtt jártak az amerikai kontinens peremén. Vállalkozásukból nem nőtt ki tartós hódítás, mégis új értelmet adott Európa földrajzi határainak. A

középkori Izland hosszú időre a nyugati világ egyik legtávolabbi előőrsé lett.

A szabadság azonban nem maradt érintetlen. A király nélküli állam belső hatalmi egyensúlya a 13. századra felbomlott. A nagy családok harcai végül norvég uralomhoz vezettek, majd Izland Dániával együtt egy olyan államalakulat részévé vált, amelynek politikai központja messze feküdt a szigettől. A következő évszázadokban járványok, kereskedelmi korlátozások, éhínségek, vulkánkitörések és rendkívüli időjárási időszakok sújtották az országot. Voltak korszakok, amikor joggal tűnhetett úgy, hogy a sziget az európai világ peremén lassan elszegényedik és elnéptelenedik.

Mégsem ez történt. A középkori irodalom emléke, az izlandi nyelv és az elvesztett politikai önállóság tudata a 19. században a nemzeti mozgalom alapjává vált. A régi Althinget újra összehívták. Az egykor dán fennhatóság alatt élő paraszti társadalom száz év alatt szuverén állammá alakult, majd a 20. század közepére köztársaság lett. A második világháború brit és amerikai katonai jelenléte néhány év alatt olyan modernizációt indított el, amelyhez békeidőben

évtizedek kellettek volna.

A hal továbbra is létkérdés maradt. Amikor Izland a 20. század második felében egyre messzebb terjesztette ki halászati övezetét, Nagy-Britanniával háromszor is olyan konfliktusba került, amelyben hadihajók és parti őrhajók kerültek veszélyesen közel egymáshoz. A világ egyik legkisebb állama végül elérte célját. A tőkehalháborúk ugyan békésebbek voltak a névnel, mégis jól mutatták, hogy a természeti erőforrások fölötti ellenőrzés a modern Izland számára ugyanazt jelentette, mint a középkori gazdának a legelő vagy a halászhely: a fennmaradás alapját.

A század végére az ország Európa egyik leggazdagabb társadalmává vált. Ezután néhány év alatt olyan pénzügyi rendszer épült ki, amely méreteiben messze meghaladta a hazai gazdaság teherbíró képességét. 2008 őszén a három legnagyobb bank összeomlott, a korona zuhant, az állam pedig néhány nap alatt azzal szembesült, hogy nem képes megmenteni saját bankrendszerét anélkül, hogy önmagát sodorná veszélybe. Ismét alkalmazkodni kellett. A válság után néhány évvel

Izland újra növekedett, részben egy olyan ágazatnak köszönhetően, amely korábban jóval kisebb szerepet játszott: turisták milliói akarták látni a tűz és jég országát.

Mindezek mögött könnyű valamiféle örök izlandi jellemvonást keresni: szabadságszeretetet, makacsságot, kockázatvállalást vagy különleges közösségi szellemet. Az ilyen magyarázatok vonzóak, de óvatosan kell bánni velük. A középkori telepések nem gondolkodtak modern nemzetben, a 18. századi éhezők pedig aligha látták magukat egy majdani sikertörténet szereplőinek. A történelem utólag rajzolja meg az összefüggéseket.

Van azonban valami, ami újra és újra visszatér. Izlandon mindig szűk volt a mozgástér. Kevés ember, kevés termőföld, nagy távolságok, veszélyes tenger, kis belső piac, kiszolgáltatottság idegen kereskedőknek és nagyhatalmaknak. Ebben a helyzetben minden döntés felnagyítódott. Egy rossz tél országos válsággá válhatott. Egy jó halászati szezon egész közösségeket menthetett meg. Néhány nagy család versengése egy államrend végét okozhatta. Három túlnőtt bank bukása megrendíthette

az egész köztársaságot.

Izland története ezért különösen tisztán mutatja meg, mennyire szoros kapcsolat van természet, gazdaság, társadalom és politika között. Egyetlen elem sem érthető a másik nélkül. A vulkán nem természettudományi kitérő. A halászat nem gazdasági mellékszál. A saga nem díszítő irodalmi betét. Mind ugyanannak a történetnek a része.

Ez a történet pedig ott kezdődik, amikor valakik először pillantották meg az Atlanti-óceán ködében azt a távoli földet, amelynek még neve sem volt.

I. RÉSZ

**AZ UTOLSÓ EURÓPAI
ORSZÁG**

1. Thule - mielőtt megérkeztek a vikingek

Az ókori görögök világának északi szélén feküdt egy ország, amelyről mindenki hallott, de senki sem tudta biztosan, hol található. Thulénak nevezték. A név évszázadokon át jelentett valódi földrajzi helyet, elképzelt szigetet és az ismert világ végének jelképét. Ahogy Afrika déli részei vagy Ázsia távoli területei megteltek különös népekkel és fantasztikus lényekkel az antik szerzők műveiben, úgy Thule is egyre inkább az északi ismeretlen szinonimájává vált.

A történet középpontjában Pytheas áll, a Kr. e. 4. században élt görög hajós és földrajzi író, aki Massaliából, a mai Marseille-ből indult észak felé. Utazásának eredeti beszámolója nem maradt fenn, későbbi szerzők idézeteiből és utalásaiból ismerjük. Pytheas Britannia túl egy Thule nevű földről írt, amelyet több napi hajózással lehetett elérni. A nyári éjszakák rövideége vagy eltűnése, a tenger és jég különös határvidéke, valamint az északi fényviszonyok mind arra utalnak, hogy valóban messz jutott.

Azóta szinte minden észak-atlanti földdarab felmerült Thule lehetséges helyeként. Norvégia, a Feröer szigetek, Shetland és Izland egyaránt szerepelt a jelöltek között. A kérdés azért izgalmas, mert ha Pytheas Izlandot érte el vagy megbízható hírt kapott róla, akkor a sziget több mint ezer évvel a viking telepések előtt bekerült volna az európai földrajzi ismeretek körébe. Bizonyítani azonban ezt nem lehet. Pytheas leírásának egyes elemei Izlandra illenek, más részletek inkább Norvégia valamely területére mutatnak. A történészek és régészek ezért jóval óvatosabbak annál, mint amit a romantikus Thule-azonosítás sugall.

Az izlandi partokon talált néhány késő római rézpenz szintén sokáig táplálta a képzeletet. Első pillantásra kézenfekvőnek tűnhetett, hogy római vagy római világhoz tartozó hajósok érkeztek a szigetre. Csakhogy egy pénzérme keltezése azt mutatja meg, mikor verték, nem azt, mikor került oda, ahol megtalálták. Egy 3. századi érme évszázadokon át foroghatott kézről kézre, mielőtt egy viking hajó rakományával Izlandra jutott. A leletek ezért érdekesek, de nem bizonyítják római látogatók jelenlétét.

Sokkal makacsabb hagyomány kapcsolódik az ír szerzetesekhez. A kereszténnyé vált Írországra a korai középkorban különös aszketikus mozgalom bontakozott ki. Szerzetesek és remeték keresték a magányt a Brit-szigetek nyugati és északi peremén. Számukra az óceán nem feltétlenül választóvonalat jelentett. Egy csónakba szállni és elindulni az ismeretlen felé vallási vállalkozás is lehetett: eltávolodni az emberi társadalomtól, hogy a magányban közelebb kerüljenek Istenhez.

A Feröer szigetekre biztosan eljutottak ilyen keresztény közösségek a skandináv betelepülés előtt. Innen már nem elképzelhetetlen a továbbhaladás Izland felé. A 9. század elején az ír szerzetes és földrajzi író, Dicuil olyan északi szigetekről számolt be, ahol vallásos férfiak jártak, és ahol nyáron szinte nem volt éjszaka. Leírását sokan Izlanddal kapcsolják össze. A későbbi izlandi hagyomány szintén emlegetett olyan keresztény embereket, akiket papar néven ismert.

A legfontosabb középkori források egyike, a Landnámabók, vagyis A honfoglalás könyve szerint a norvégok érkezésekor keresztény szerzetesek éltek a

szigeten, akik később elmenekültek, mert nem akartak pogányok között maradni. Állítólag ír könyveket, harangokat és pásztorbotokat hagytak maguk után. A történet jól illeszkedett ahhoz a későbbi keresztény izlandi önképhez, amely szerint az ország a pogány telepések előtt sem volt teljesen idegen a kereszténységtől.

A régészet azonban mindeddig nem adott biztos bizonyítékot olyan 8-9. századi ír szerzetesi telepre, amely minden kétséget kizárna. Vannak helynevek, amelyek a papar emlékét őrizhetik, és a Feröer példája mutatja, hogy az észak-atlanti hajózás technikailag lehetséges volt. Ennél tovább jelenlegi ismereteinkkel nehéz menni. Elképzelhető, hogy néhány remete eljutott Izlandra, hónapokat vagy éveket töltött ott, majd eltűnt. Ha így történt, olyan kevés nyomot hagytak, hogy jelenlétük nem változtatta meg a sziget történetének nagy képét.

Ez a nagy kép sokáig meglepően üres. Miközben Európa szinte minden más lakható táján egymásra épültek a települések, birodalmak, törzsek és népvándorlások, Izlandon nem álltak római utak, nem emelkedtek germán falvak, és nem találunk több

évszázados helyi királyságokat. A sziget távol feküdt a megszokott tengeri útvonalaktól. Az Atlanti-óceán északi része nyáron is veszélyes lehetett, a középkori hajós pedig térképek, rádió, műholdas helymeghatározás és megbízható időjárási előrejelzés nélkül indult útnak.

A helyzet a 8-9. században változott meg. Skandinávia hajósai egyre messzebb merészkedtek. Nyugaton elérték és megtámadták Britanniát és Írországot, megtelepedtek az Orkney- és Shetland-szigeteken, majd a Feröeren. A hosszú tengeri utak már nem rendkívüli vállalkozások voltak. Egy új hajózási tér alakult ki, amelyben a norvég partvidék, Skócia, Írország és az észak-atlanti szigetek ugyanannak a világnak a részeivé váltak.

A későbbi izlandi források szerint a szigetet először véletlenül találták meg skandináv hajósok. Naddodd, egy norvég viking a Feröer felé tartva sodródott nyugatabbra, és egy ismeretlen parton kötött ki. Embereivel körülnézett, de nem talált lakókat. Amikor távozáskor havazni kezdett, Snælandnak, Hófeldnek nevezte el a helyet. A történet pontos részleteit évszázadokkal később jegyezték le,

de jól érzékelteti a korai felfedezések természetét: a hajózás útvonalát szél, köd és vihar könnyedén megváltoztathatta.

Hamarosan Garðar Svavarsson következett. A hagyomány svéd származású hajósként emlékezett rá, aki szintén véletlenül jutott a szigethez, majd körülhajózta, és felismerte, hogy valóban szigetről van szó. Északon, a mai Húsavík közelében telelt át, mielőtt visszatért volna Skandináviába. A földet saját magáról Garðarshólmnak, Garðar szigetének nevezte.

Az igazi névadó szerep azonban egy másik férfihoz kötődött. Flóki Vilgerðarson már tudatosan indult az új föld felé. A történet szerint három hollót vitt magával, és egymás után engedte őket szabadon, hogy röptükből következtessen a szárazföld irányára. Az első visszatért, a második a hajó körül maradt, a harmadik pedig határozottan nyugat felé repült. Innen kapta Flóki a Hrafna-Flóki, Hollós Flóki nevet.

Flóki nyáron érkezett. Az izlandi táj ekkor könnyen megtéveszthette az embert. A parti völgyek zöldek voltak, a hegyoldalakon legelők terültek el, a folyókban és a tengerben bőven akadt hal. A csoport azonban nem készült fel megfelelően a télre.

Túlságosan bíztak a nyári bőségben, elhanyagolták a takarmánygyűjtést, állataik pedig elpusztultak. A téli hónapok után Flóki egy magaslatról jéggel teli fjordot pillantott meg. A hagyomány ehhez a pillanathoz kapcsolja a névadást: Ísland, Jégország.

A név különös módon rajta maradt. Grönland későbbi elnevezéséhez hasonlóan itt is felmerül, mennyi volt a leírás és mennyi a történetmesélés a magyarázatban. Izland partjainak jelentős része télen sem válik összefüggő jégvilággá, és a sziget lakható vidékei jóval barátságosabbak annál, amit a név első hallásra sugall. A név mégis találó metaforává vált. Az ország későbbi történetében a jég ugyanúgy jelen lesz, mint a tűz.

Flóki első próbálkozása kudarc volt, de a sziget híre terjedt. A beszámolók egy olyan földről szóltak, ahol hatalmas, még gazdátlan területek vártak új lakókra. Ez különösen vonzó üzenet lehetett egy olyan korban, amikor Norvégiában a termőföld és a politikai hatalom elosztása egyre több konfliktust szült. Az Atlanti-óceán távoli szigete egyszerre jelentett veszélyt és lehetőséget.

Az igazi izlandi történet ezzel kezdődött. A következő évtizedekben már nem elszórt hajósok kötöttek ki néhány hónapra. Családok, szolgák, rabszolgák, állatok, szerszámok és egész háztartások indultak nyugat felé. Az üres szigetből társadalom lett.

IZLAND

2. 874 - emberek költöznek az üres szigetre

Ingólfur Arnarson története úgy kezdődik, ahogyan később oly sok izlandi saga: sértéssel, erőszakkal, gyilkossággal és meneküléssel. A hagyomány szerint Norvégiában vagyonos ember volt, de egy konfliktusban vér tapadt hozzá és családjához. A kor társadalmi rendjében egy gyilkosság ritkán maradt két ember ügye. A sértett mögött rokonság állt, a tettes mögött szintén, így egyetlen erőszakos cselekmény évekig tartó bosszúláncot indíthatott el.

Ingólfur végül úgy döntött, elhagyja Norvégiát. A későbbi izlandi hagyomány 874-hez köti végleges letelepedését. Ez a dátum olyan mélyen beépült az ország történeti emlékezetébe, hogy a telepeskor kezdetének jelképe lett, bár a régészet alapján bizonyos, hogy emberek már valamivel előtte is élhettek a szigeten. A 870-es évek mindenesetre fordulópontot jelentettek: ettől kezdve a bevándorlás gyors és tartós lett.

A Landnámabók részletes történetet őrzött meg Ingólfur érkezéséről. Amikor hajója megközelítette az

új földet, a tengerbe dobatta magas ülőhelyének díszes oszlopait, és fogadalmat tett: ott építi fel házát, ahol az istenek partra sodorják őket. Az öndvegissúlur jóval több volt két faragott fadarabnál. A ház urának méltóságát és vallási tekintélyét testesítette meg. Ha valóban megtörtént a szertartás, az új otthon alapítását szakrális döntéssé emelte.

Az oszlopokat azonban nem találták meg azonnal. Ingólfur embereket küldött keresésükre, ő maga pedig ideiglenesen máshol telepedett le. A történet szerint csak évekkel később bukkantak rájuk egy délnyugati öböl partján. A környéken forró források gőze emelkedett a magasba, ezért Ingólfur Reykjavík, vagyis Füstöböl néven nevezte el a helyet.

A név ma furcsán szerényen hangzik egy főváros számára. A modern Reykjavík színes házaival, kikötőjével, egyetemeivel, kormányzati épületeivel és kulturális intézményeivel Izland életének központja. Ingólfur idejében azonban a hely egy védett öböl, legelők és vízfolyások együttese volt. Éppen ez adta értékét. A hajók menedéket találhattak, a közeli föld állattartásra alkalmas volt, a folyók halat adtak. A legendás oszlopok mellett nagyon is gyakorlati

szempontok magyarázhatták a település helyének kiválasztását.

Ingólfur útitársának, Hjörleifur Hróðmarssonnak a sorsa sötétebb lett. Ő is Norvégiából indult, és ír rabszolgákat vitt magával. A középkori észak-atlanti világban a rabszolgaság a gazdaság természetes részének számított. A viking portyák egyik fontos célja éppen az emberrablás volt. Írországból és Britanniából férfiak és nők ezrei kerültek skandináv tulajdonba, majd Norvégiába, Izlandra vagy más északi területekre.

A hagyomány szerint Hjörleifur rabszolgái fellázadtak és megölték urukat. Ingólfur bosszút állt, az elkövetők egy részét megölte, mások menekülés közben vesztették életüket. A történet valóságtartalmát nehéz ellenőrizni, de olyan világot mutat, amelyet más források is megerősítenek: Izland alapítói között nem kizárólag szabad skandináv gazdák voltak. A társadalom kezdettől többféle jogállású és különböző származású emberekből állt.

A bevándorlók többsége Norvégiából érkezett, de az észak-atlanti viking világ közvetítésével sok kelta elem került az új népességbe. Számos férfi már

Írországból, Skóciából, a Hebridákon vagy más nyugati területeken élt, mielőtt továbbköltözött volna Izlandra. Velük kelta feleségek, szolgák és rabszolgák érkeztek. A modern genetikai kutatások érdekes különbséget mutatnak az apai és anyai leszármazási vonalak között: a férfi alapítók között erősen skandináv eredet rajzolódik ki, míg a női vonalon jóval nagyobb a brit-szigeteki, főleg gael örökség aránya.

Ebből nem következik automatikusan, hogy minden kelta nő rabszolga volt. A kor emberei házasság, kereskedelem, családi szövetség és kényszer révén egyaránt mozogtak az észak-atlanti térségben. A genetika azt mutatja, hogy a későbbi izlandi népesség születésében Skandinávia és a Brit-szigetek egyaránt részt vett. Az izlandi nyelv mégis északi maradt. A társadalmi és politikai vezető réteg kultúrája, jogrendje és nyelve skandináv keretet adott a kevert eredetű közösségnek.

A Landnámabók több száz vezető telepest nevez meg. A lista nem tekinthető teljes népszámlálásnak, és az egyes történetek megbízhatósága eltérő. A mű fő célja részben az volt, hogy megmutassa, mely családok milyen ősi birtokfoglalásra vezethették

vissza jogaikat. A későbbi nemzedékek számára különös presztízst jelentett, ha valaki az első telepesek valamelyikéhez kapcsolhatta családját.

A földfoglalás kezdetben valóban rendkívüli szabadságot kínált. Nem állt királyi hivatal, korábbi földbirtokos vagy bennszülött közösség az újonnan érkező előtt. Aki elég emberrel és állattal rendelkezett, hatalmas területeket vehetett birtokba. A hagyomány ugyan megőrzött szabályokat arra vonatkozóan, mekkora földet foglalhat egy férfi vagy nő, a korai évtizedekben azonban a tényleges határt elsősorban az jelentette, mennyi területet tudott valaki használni és ellenőrizni.

A legjobb vidékek a part közelében, főként délen és nyugaton feküdtek. Itt volt enyhébb az éghajlat, hosszabb a tenyészidőszak, és innen lehetett könnyebben elérni a tengert. Az ország belső magassíkjai jóval kevésbé voltak alkalmasak állandó településre. A gleccserek, vulkáni sivatagok és hideg fennsíkok olyan hatalmas területeket foglaltak el, amelyek térképen ugyan Izlandhoz tartoztak, gazdasági szempontból azonban alig számítottak.

Az első telepesek magukkal hozták azt, amire egy gazdaság felépítéséhez szükségük volt. Szarvasmarhát, juhot, kecskét, lovat, sertést, baromfit vittek hajóikon. Szerszámokat, fegyvereket, edényeket, vetőmagot és értékes faanyagot is szállítottak. Egy ilyen vállalkozás komoly szervezést igényelt. A nyílt tengeren hajózó embereknek egyszerre kellett saját életüket és állataikat megóvniuk, majd olyan helyen partra szállniuk, ahol a következő tél előtt házat és gazdaságot tudtak építeni.

A középkori Izland jóval erdősebb volt a mainál. Alacsony nyírerdők és cserjések borították a lakható területek számottevő részét. A fák nem nőttek olyan magasra és egyenesen, mint a kontinens nagy erdeiben, ezért hajóépítéshez vagy nagyméretű gerendákhoz továbbra is behozatalra és uszadékfára volt szükség. Tüzelőnek, faszénhez és kisebb építkezésekhez azonban a helyi növényzet értékes készletet adott.

A betelepülés gyors üteme néhány generáció alatt átalakította ezt a környezetet. Erdőt vágtak ki a legelők növeléséért és a fa felhasználásáért. A juhok és más állatok legeltetése megnehezítette a növényzet

újranövekedését. A vulkáni talaj sok helyen laza és könnyen erodálódott. Ha eltűnt a növénytakaró, a szél és a víz elhordhatta a termékeny felső réteget. A folyamat évszázadokon át folytatódott, és egyes területeken olyan környezeti károkat okozott, amelyek később szinte visszafordíthatatlanná váltak.

A telepések természetesen nem rendelkeztek a modern ökológia fogalmaival. Számukra a kihasználatlan erdő és bozót elsősorban rendelkezésre álló erőforrást jelentett. Olyan társadalomból érkeztek, ahol az ember évszázadok óta alakította környezetét, és semmi okuk nem volt azt feltételezni, hogy Izland törékenyebb. Csak hosszabb idő alatt vált világossá, hogy a hideg éghajlat miatt a növényzet jóval lassabban regenerálódik.

A telepések mozgását a vulkáni hamurétegek is segítenek rekonstruálni. Az egyik legfontosabb régészeti támpont az úgynevezett landnámi tefra, egy nagyjából a 9. század második felére keltezhető vulkáni hamuréteg. Az alatta és fölötte talált emberi nyomok alapján pontosabb képet lehet alkotni arról, mikor kezdődött a tartós letelepedés. A régészet így olyan pontokon is ellenőrzi az írott hagyományt, ahol

a sagák és krónikák évszázadokkal későbbi emlékezete bizonytalan.

A 9. század végére egyre több hajó érkezett. A kezdetben szinte korlátlan földszerzés lehetősége gyorsan szűkült. A jó parti területeket elfoglalták, és az újonnan érkezőknek már korábbi telepésekkel kellett megállapodniuk. A „szabad föld” korszaka talán fél évszázadig tartott. A 10. század első harmadára az ország használható részeinek nagy része bekerült valamilyen gazdaság fennhatósága alá.

A hagyomány ezt az időszakot landnámnak, földfoglalásnak nevezi. A szó magyarul könnyen felidézi a honfoglalás képét, de itt nem egy hadsereg vagy törzsszövetség szervezett bevonulásáról volt szó. Sok, egymástól részben független háztartás költözött át, különböző időpontokban és eltérő okokból. Nem létezett központi vezető, aki az egész vállalkozást irányította volna.

Az egyik legismertebb későbbi magyarázat szerint a norvégiai Harald Széphajú király hatalomkoncentrációja üldözte Izlandra a szabadságszerető norvégokat. A sagákban gyakran jelenik meg a büszke gazda, aki inkább vállalja az

óceán veszélyeit, mint hogy meghajoljon egy király előtt. Ezt a történetet az izlandi nemzeti emlékezet később különösen szerette. A történészek azonban árnyaltabb képet rajzolnak.

Harald államépítése valóban politikai konfliktusokat okozhatott, de a kivándorlásnak gazdasági, családi és demográfiai okai is voltak. A skandináv népesség növekedett, a legjobb földek birtoklása egyenlőtlen volt, és a viking terjeszkedés egész észak-atlanti térséget nyitott meg a vállalkozó kedvű emberek előtt. Izland azért is vonzó lehetett, mert ott a földbirtok megszerzéséhez kezdetben nem kellett senkitől engedélyt kérni.

Mire a landnám korszaka lezárult, talán több tízezer ember élhetett a szigeten. Pontos számot nem ismerünk. A kis népesség hatalmas területen oszlott el, és valódi város egyáltalán nem létezett. Minden a gazdaságok köré szerveződött. Az emberek egyetlen falun belül sem találkoztak naponta több száz idegennel, ahogyan egy európai kereskedővárosban történt volna. A közösség mégis meglepően sűrű kapcsolatrendszert alakított ki.

Rokonok, házassági szövetségek, vendégségek, helyi gyűlések, kereskedelmi utak és jogviták kötötték össze a szétszórt farmokat. Egy távoli szomszéd ismerete létfontosságú lehetett. Télen egy váratlan hóviharban menedéket adhatott, egy perben tanúként léphetett fel, egy konfliktusban szövetséges vagy ellenség válhatott belőle. Izlandon kevés ember élt, ezért az emberi kapcsolatok értéke különösen nagy lett.

A sziget benépesült. Az igazi feladat azonban csak ezután kezdődött: hogyan lehet tartósan életben maradni rajta?

3. Hogyan lehet túlélni a világ szélén?

A középkori Izland gazdaságának alapegysége nem a falu, hanem a farm volt. A legtöbb ember életének középpontjában egy elszigetelt gazdaság állt, körülötte legelőkkel, kaszálókkal, melléképületekkel és a családhoz tartozó emberekkel. A következő farm lehetett néhány kilométerre, a hegyekkel és folyókkal szabdalts vidékeken pedig még messzebb. Egy család túlélése ezért nagyrészt azon múlt, mennyire tudta előre megtervezni az évet.

A nyár jelentette a felkészülés időszakát. Ekkor kellett elegendő szénát kaszálni, megszáritani és biztonságba helyezni ahhoz, hogy az állatok átvészeljék a hosszú telet. Egy rosszul sikerült szénagyűjtés hónapokkal később katasztrófává válhatott. Ha elfogyott a takarmány, a gazda kénytelen volt levágni állatai egy részét. Ha túl sokat vágott le, tavasszal kevesebb tejhez és szaporulathoz jutott. A döntések hosszú évekre meghatározhatták egy háztartás helyzetét.

A szarvasmarha a korai időkben különösen fontos volt. A tejből vaj, sajt és savanyított tejtermékek készültek. A skyr elődei is ebbe a tejfeldolgozó hagyományba tartoztak. A hús értékes táplálékot adott, a bőrből használati tárgyak készültek. A juh azonban idővel még alkalmazkodóbb állatnak bizonyult. Gyapja alapanyagot adott a ruházathoz és a szövéshez, húsa élelmet, és jobban viselte a hegyi legelőket.

A gyapjából készült szövet maga is fizetőeszközzé válhatott. Az izlandi gazdaság hosszú ideig kevés fémpénzzel működött. Az értéket sokféle áruval ki lehetett fejezni, és a szabványosított gyapjuszövet fontos szerepet kapott a cserében. Ez is mutatja, hogy a középkori gazdaság önellátó jellege nem jelentett teljes elszigeteltséget. Az emberek kereskedtek egymással, és kapcsolatban álltak külfölddel is, csak a pénzgazdaság jóval korlátozottabb volt.

Az izlandi ló szintén a telepeseikkel érkezett. A fajta évszázadokon át viszonylag elszigetelten fejlődött, és a mai napig különleges szerepet tölt be az ország kultúrájában. A középkorban a ló közlekedési eszköz, vagyontárgy és státuszjelző volt. A hegyes,

folyókkal átszelt országban a szárazföldi utazás nagyrészt lóháton történt. A sagákban szereplő emberek gyakran napokig lovagolnak egy gyűlésre, esküvőre vagy jogvita helyszínére.

A lóversenyek és lóviadalok társadalmi események lehettek, és ahogyan a sagák mutatják, konfliktusok forrásává is válhattak. Egy állat körüli vita könnyen becsületügggyé változott. A középkori izlandi számára az állatállomány gazdasági értéke és az ember társadalmi tekintélye gyakran összefonódott.

A házak alkalmazkodtak ahhoz, amit a sziget kínált. Nagyméretű épületfa kevés volt, ezért a telepesek földet és gyepet használtak falazóanyagként. A hosszúházak falai vastag gyeprétegekből emelkedtek, fa vázszerkezet tartotta a tetőt. Kívülről az épület szinte a táj részének látszhatott. A vastag földfal jól szigetelt a hideg és a szél ellen, bár a belső tér sötét és füstös volt.

A ház központjában tűz égett. A füst nem modern értelemben vett kéményen távozott, ezért a mennyezet alatt megült, és mindent átítatott. A falak, ruhák és emberek füstszagúak lehettek. A kevés fényt a tűz mellett olajmécsesek adták. A téli hónapokban,

amikor a nappalok rövidek voltak, a család hosszú órákat töltött a házban.

Ez a bezártság teremtette meg az elbeszélés egyik társadalmi terét is. Az emberek történeteket mondtak, verseket idéztek, családi eseményekre emlékeztek. Az írott saga évszázadokkal későbbi alkotás, de az a világ, amelyből kinőtt, erősen épített a szóbeli emlékezetre. Egy olyan társadalomban, ahol a jogot sokáig fejből mondták, a családfák birtokjogot igazolhattak, a régi konfliktusok ismerete pedig politikai jelentőséggel bírt, a jó memória gyakorlati érték volt.

Az étkezés alkalmazkodott a tárolás nehézségeihez. Friss élelmiszer csak az év bizonyos időszakában állt rendelkezésre. A húst füstölték, szárították vagy savanyították, a halat szintén tartósítani kellett. A tejet különféle módokon dolgozták fel, hogy minél hosszabb ideig használható maradjon. Gabonát termesztettek ugyan, főként árpát, de Izland sohasem vált nagy gabonatermelő országgá. A hűvös, szeles időjárás és a rövid tenyészidőszak korlátozta a lehetőségeket.

A tenger ezért már a legkorábbi időktől biztonsági tartalékot jelentett. A part menti vizek halban gazdagok voltak, és a folyók lazacot kínáltak. A tengeri madarak, tojások, fókák és időnként partra sodródó bálnák szintén fontos élelmiszerforrást jelentettek. Egy bálnatetem valóságos kincs lehetett. A sagákból ismert, hogy a partra vetett bálna birtoklása körül komoly jogviták robbanhattak ki. A hús és zsír olyan mennyiséget jelentett, amely egész közösségek ellátásában számított.

A túlélés még jó években sem volt magától értetődő. Izland időjárása gyorsan változik. A nyári lehűlés, a hosszan tartó eső vagy a korai havazás tönkretelthette a szénát. A tengeri jég időnként a partok közelébe sodródott, lehűtötte a környezetet és akadályozta a hajózást. Vulkáni hamu boríthatta be a legelőket, a kitörések pedig mérgező gázokat és áradásokat okozhattak.

A középkori társadalom ezért tartalékokra épült. A tehetősebb gazda több állatot tarthatott, nagyobb szénakészletet halmozhatott fel, és rossz évben könnyebben vásárolhatott élelmet. A szegényebb családok mozgástere szűkebb volt. Egy-egy

katasztrofális esztendő nem mindenkit sújtott egyformán. A társadalmi különbségek élet és halál közötti különbséggé válhattak.

A nagyobb gazdaságok nem kizárólag egy szűk családból álltak. A ház urán, feleségén és gyermekein kívül rokonok, szolgák, bérmunkások, szegényebb eltartottak és a korai időszakban rabszolgák is élhettek ott. Egy ilyen háztartás egyszerre volt család, gazdasági vállalkozás és politikai egység.

A rabszolgaság a telepeskorban jelentős szerepet játszott, később azonban fokozatosan eltűnt. Az okok között gazdasági és társadalmi változások egyaránt szerepeltek. Egy elszigetelt paraszti társadalomban a rabszolga fenntartása költséget jelentett, miközben a szegény szabad emberek munkája más formában is igénybe vehető volt. Az egyház terjedése szintén hozzájárult ahhoz, hogy a rabszolgaság lassan visszaszoruljon.

A társadalom ettől még távol állt az egyenlőségtől. Nagy különbség volt gazdag birtokos és föld nélküli munkás között. A politikai befolyás a tehetősebb férfiak kezében összpontosult, és a jogérvényesítéshez is szükség volt támogatókra. Aki magányos és szegény

volt, könnyebben válhatott erősebb ember áldozatává.

A nők helyzete összetettebb annál, mint amit akár a romantikus vikingkép, akár a modern egyenjogúság visszavetítése sugall. A társadalom férfiak által vezetett rendszer volt. A politikai gyűléseken a formális hatalmat férfiak gyakorolták, a háború és a fegyveres konfliktus szintén hozzájuk kötődött. Ugyanakkor a nő birtokot örökölhette, özvegyként gazdaságot vezethetett, és bizonyos feltételekkel házassága felbontását is kezdeményezhette. Egy vagyonos család asszonya komoly befolyást gyakorolhatott rokonsága döntéseire.

A házasság elsősorban családi szövetség volt. Az érzelmek természetesen jelen voltak, ahogyan a sagák szerelmei és féltékenységei mutatják, de a házasság egyben birtokokat, öröklést és politikai kapcsolatokat rendezett. Egy előnyös frigy két családot köthetett össze, egy rosszul kezelt válás pedig évekre szóló ellenségeskedést idézhetett elő.

A gyermekkor sem különült el úgy a felnőtt világtól, mint ma. A gyermekeket korán bevonták a gazdaság munkájába, és gyakori volt a nevelésbe adás. Egy fiút vagy lányt másik család nevelhetett fel,

ami tartós kapcsolati hálót teremtett a két háztartás között. A nevelőszülő és nevelt gyermek viszonya sokszor rendkívül erős lett. A sagákban a nevelőrokonság politikai és érzelmi kötelékként egyaránt megjelenik.

Az élet nehézségét könnyű túlrajzolni. A középkori izlandiak számára saját világuk nem folyamatos szenvedést jelentett. Voltak lakomák, játékok, sportversenyek, esküvők, költészet és utazások. Az emberek keresték a társaságot, vendégül látták egymást, és az éves nagy gyűlések valóságos közösségi eseményeknek számítottak. A mindennapi élet kemény volt, de tele emberi kapcsolatokkal.

A legfontosabb ünnepi események közé tartoztak a lakomák. A jó vendéglátás a tekintély része volt. Egy gazdag ember azzal is bizonyította rangját, hogy sok vendéget tudott ellátni. Az alkohol, főként a sör és más erjesztett italok fogyasztása hozzátartozott az ünnepekhez, bár a gabonahiány miatt az ital előállítása sem volt mindig egyszerű. A sagákban a részegség gyakran olyan mondatokhoz és sértésekhez vezet, amelyek józanul talán el sem hangzottak volna.

A költészet különösen nagy tekintélynek örvendett. A skaldok bonyolult formákban írtak dicsőítő és gúnyverseket. Egy jól sikerült költemény növelhette egy vezető hírnevét, egy maró gúnyvers pedig veszélyes fegyver volt. Az izlandi férfiak közül sokan külföldi királyi udvarokban is költőként szereztek rangot. A kard és a vers ugyanannak az elitkultúrának két oldalává válhatott.

Az izoláció ezért csalóka fogalom. Izland földrajzilag távol feküdt, lakói mégsem zárkóztak el a külvilágtól. Hajók jártak Norvégiába, Britanniába és később még távolabb. Az izlandi fiatalember szolgálhatott norvég király mellett, kereskedhetett, zarándokútra indulhatott vagy részt vehetett külföldi hadjáratban. A sziget lakossága kevés volt, de kapcsolatai az egész északi világhoz kötötték.

A túlélés egyik legfontosabb feltétele éppen ez a kettősség lett: helyben minél többet előállítani, közben fenntartani a kapcsolatot azokkal a területekkel, ahonnan fa, gabona, fém és később luxuscikkek érkezhettek. Izland sohasem lehetett teljesen önellátó. Aki ezt elfelejtette, annak a természet előbb-utóbb emlékeztette rá.

A 10. század elejére azonban már világossá vált, hogy a sziget legnagyobb problémája nem kizárólag az időjárás. A lakható föld elfogyott, a társadalom sűrűbbé vált, és egyre több vita keletkezett birtokokról, örökségről és becsületről. A telepeskor szabadsága új intézményt követelt.

A király elől menekülő embereknek meg kellett találniuk a módját, hogyan éljenek király nélkül.

IZLAND

II. RÉSZ
KIRÁLY NÉLKÜLI
ORSZÁG

4. Þingvellir - törvény a láva között

Aki ma Þingvellirben áll, először valószínűleg a tájat veszi észre. A sziklák között széles síkság húzódik, a felszínt repedések szabdalják, a közelben tó csillog. Geológiai szempontból különleges hely: a földkéreg szétnyílásának nyomai szinte szabad szemmel láthatók. A középkori izlandiak természetesen nem ismerték a lemeztektonikát. Számukra a hely más okból vált a sziget középpontjává. Itt gyűltek össze évente, hogy törvényt mondjanak, ítéelkezzenek, alkudozzanak, házasodjanak, kereskedjenek és találkozzanak.

Az Althing, izlandiul Alþingi létrejöttét hagyományosan 930-ra teszik. Az időpont jól illeszkedik ahhoz, amit a telepeskor fejlődéséről tudunk. Addigra a jó földeket nagyrészt elfoglalták. A korábbi helyzet, amikor egy család odébb költözhetett, ha konfliktusa támadt, egyre kevésbé működött. A birtokhatárok, öröklések és társadalmi kapcsolatok összetettebbé váltak. Az országnak közösen elfogadott szabályokra volt szüksége.

A þing intézménye nem Izlandon született. Skandináviában már régóta léteztek olyan gyűlések, ahol a szabad férfiak jogi és politikai kérdésekről tanácskoztak. Az izlandi telepések ezt a hagyományt hozták magukkal. A szigeten először helyi gyűlések alakultak ki, majd néhány évtized után felmerült az igény egy olyan fórumra, amelynek döntéseit az egész ország elfogadja.

Þingvellir helye jól megfelelt a célnak. Délnyugaton feküdt, közel az ország legsűrűbben lakott területeihez, ugyanakkor elég nagy tér állt rendelkezésre az érkező tömeg számára. A résztvevők ideiglenes szállásokat emeltek, sátrakat és gyeppel körülvett táborhelyeket alakítottak ki. A gyűlés heteiben egy olyan országban, ahol város egyáltalán nem volt, hirtelen több száz vagy akár több ezer ember zsúfolódott össze egyetlen helyen.

Az Althing működésének megértéséhez először el kell felejtetni a modern parlament képét. Nem állt kőből épült országház Þingvellirben, nem volt miniszterelnök, kormány, állandó hivatalnoki kar vagy országos rendőrség. A gyűlés egyszerre töltött be törvényhozási és bírói szerepet, miközben végrehajtó

hatalom alig létezett.

A rendszer legfontosabb szereplői a goðik voltak. A goði eredetileg vallási és világi tekintélyt egyaránt jelölhetett. A kereszténység felvétele után a tisztség vallási jellege háttérbe szorult, politikai szerepe azonban megmaradt. Egy goði nem területi értelemben vett herceg volt. Hatalma személyes kapcsolatokra épült.

A hozzá kapcsolódó szabad férfiakat þingmennnek nevezték. A kapcsolat különlegessége abban állt, hogy egy szabad gazda bizonyos keretek között választhatott, melyik goðihoz csatlakozik. Ha elégedetlen volt támogatójával, átpártolhatott máshoz. Ez korlátozta a vezetők hatalmát. Egy goði nem engedhette meg magának, hogy minden követőjét tartósan elidegenítse, mert politikai ereje éppen ezekből a kapcsolatokból származott.

A goðorð, vagyis a vezetői tisztség tulajdonolható, örökölhető és bizonyos körülmények között megosztható volt. Ez mai szemmel különösnek hat, hiszen politikai hatalmat magántulajdonhoz hasonló módon lehetett kezelni. A rendszer azonban egy olyan társadalomban működött, ahol az állam és a

magánkapcsolatok határa eleve egészen másként húzódtott.

Az Althing egyik legfontosabb tisztségviselője a törvénytmondó, a lögsögumaður volt. Mivel a korai időszakban a törvényeket nem foglalták teljes egészében írásba, valakinek emlékezetből kellett őriznie és nyilvánosan elmondania őket. A törvénytmondó meghatározott idő alatt a teljes joganyagot ismertette. Ez a feladat rendkívüli memóriát és tekintélyt igényelt.

A törvénytmondó a Törvénytiszteletnél, a lögbergen állva szólhatott a jelenlévőkhöz. A hely pontos középkori elhelyezkedéséről vita van, de az emléke mélyen beépült az izlandi politikai kultúrába. Itt hirdettek ki fontos döntéseket, itt mondták el a törvényt, és itt válhatott egy jogi szabály közösségi valósággá.

A törvény önmagában azonban még nem oldotta meg a legnagyobb problémát. Ha egy bíróság kimondta, hogy valaki kártérítéssel tartozik vagy száműzötté vált, ki kényszerítette az ítélet végrehajtására? Nem létezett királyi hadsereg, csendőrség vagy országos végrehajtó hivatal. A

sértettnek és támogatóinak kellett gondoskodniuk arról, hogy az ítéletnek érvényt szerezzenek.

Ez első látásra jog nélküli anarchiának tűnhet, mégsem volt az. Éppen azért, mert mindenki tudta, hogy a végrehajtás személyes erőviszonyoktól függ, nagy értéke lett a szövetségeknek, közvetítőknak és jó hírnévnek. Egy ítéletet semmibe vevő ember kockáztatta, hogy szélesebb koalíció fordul ellene. Egy túl agresszív vezető pedig elveszíthette követőit, és végül gyengébb helyzetbe kerülhetett.

A rendszer fontos része volt az alku. Sok konfliktus nem végződött teljes győzelemmel és vereséggel. Közvetítők léptek fel, kártérítési összegeket állapítottak meg, házassági kapcsolatokat ajánlottak vagy más kompromisszumokat kerestek. A jog és a tárgyalás szorosan összefonódott.

Az Althing közben sokkal többet jelentett bíróságnál. Az éves találkozó Izland legnagyobb társadalmi eseménye lett. Olyan emberek találkoztak itt, akik egyébként az év nagy részében több napi lovaglásra éltek egymástól. Hírek érkeztek Norvégiából és más országokból, kereskedők kínálták áruikat, családok házasságokról tárgyaltak.

A fiatalok számára az Althing olyan lehetett, mint egy külön világ. A szűk farmközösségből hirtelen az ország legnagyobb tömegébe kerültek. Versenyeket rendeztek, történetek terjedtek, költők szerepeltek, és természetesen alkohol is fogyott. A komoly jogi ügyek mellett zajos társadalmi élet folyt.

A középkori forrásokból ismert perek sokszor elképesztő formai részletességgel működtek. Egy rosszul kimondott jogi formula, hibásan megnevezett tanú vagy elmulasztott eljárási lépés tönkretelthette az ügyet. A jogismeret ezért hatalom volt. Az a férfi, aki ismerte a szabályokat és tudta, mikor milyen kifogást kell emelni, komoly előnyt élvezett.

Ez a világ adja a Njáls saga egyik legfontosabb hátterét. Njáll azért különösen tekintélyes szereplő, mert érti a törvényt. Nem testi ereje teszi veszélyessé, hanem az, hogy előre látja egy-egy jogi lépés következményeit. A saga drámája éppen abból születik, hogy a jogi megoldások újra és újra megpróbálják fékezni az erőszakot, de az emberi sértettség végül átüti a szabályokat.

Az Althinget gyakran a világ legrégebbi parlamentjeként emlegetik. A kijelentés vonzó, de

magyarázat nélkül félrevezető. Az Alþingi valóban rendkívül régi, folyamatos történeti hagyománnyal rendelkező országos gyűlés. A modern képviseleti demokráciával azonban kevés közvetlen hasonlóságot mutatott. A nők, rabszolgák és a társadalom jelentős része nem rendelkezett politikai részvételi joggal, a vezetői tisztségek pedig nem általános választással dőltek el.

Értéke éppen saját különösségében rejlik. Egy király nélküli közösség olyan intézményt hozott létre, amely képes volt közös törvényeket kialakítani és az ország különböző részeinek elitje között fenntartani az együttműködést. Ez a rendszer több mint három évszázadon át működött, ami önmagában figyelemre méltó teljesítmény.

Az izlandiak később elvesztették politikai függetlenségüket, az Althing emléke azonban fennmaradt. A 19. századi nemzeti mozgalom számára a középkori gyűlés annak bizonyítékává vált, hogy Izlandnak saját állami hagyománya volt jóval azelőtt, hogy dán királyok uralma alá került. Þingvellir így egyszerre lett valódi történelmi hely és nemzeti jelkép.

A 10. század embere persze még nem a jövő nemzeti identitására gondolt. Ő azért lovagolt Þingvellirbe, mert pere volt, szövetségest keresett, hírt akart hallani vagy kötelessége volt vezetőjét követni. A nagy politikai örökség hétköznapi szükségletekből nőtt ki.

A törvény azonban csak addig tarthatta össze a társadalmat, amíg az emberek hajlandók voltak tiszteletben tartani az alku határait. Izland következő két évszázada megmutatta, milyen törékeny ez az egyensúly.

5. Becsület, vérbosszú és törvény

Egy középkori izlandi konfliktus gyakran egészen jelentéktelen dologgal kezdődik. Valaki sértő megjegyzést tesz egy lakomán. Két ember összevész egy ló miatt. A szomszéd állatai idegen legelőre tévednek. Egy házassági ígéretet megszegnek. Valaki úgy érzi, hogy túl alacsony helyre ültették az asztalnál. A modern olvasó számára nehéz megérteni, hogyan vezethetnek ilyen ügyek gyilkosságokhoz. A sagák világában azonban az apró események mögött egy sokkal nagyobb fogalom áll: a becsület.

A becsület nem magánérzés volt. Azt jelentette, hogyan látja az embert a közösség, mennyire számíthat arra, hogy mások tisztelik szavát, támogatását keresik és tartanak haragjától. A jó hírnév gazdasági és politikai erőforrásnak számított. Ha valakit nyilvánosan megsértettek, és nem válaszolt, mások gyengének tarthatták. Ez később újabb támadásokat ösztönözhetett.

Ebből következett a megtorlás kényszere. A férfinak nem feltétlenül azért kellett bosszút állnia,

mert személyes indulata erre készítette. Rokonsága és támogatói elvárták tőle, hogy megvédje közös tekintélyüket. Egy megölt családtag után elmaradó válasz azt üzenhette, hogy a család büntetlenül támadható.

A bosszú ugyanakkor veszélyes spirált indított el. Ha A megölte B testvérét, B családja megölhette A rokonát. Ezután A oldalán újabb kötelesség keletkezett. Ha minden sérelmet újabb gyilkosság követett volna, a rendszer gyorsan szétesik. Ezért volt létfontosságú a kártérítés és a közvetítés.

Az emberölés sok esetben pénzben vagy más értékben rendezhető jogi ügy volt. Ez ma ridegen hangzik, pedig éppen az erőszak csökkentését szolgálta. A kártérítés nem azt jelentette, hogy az emberi életet piaci áron adták-vették. Inkább olyan társadalmi eszköz volt, amely lehetőséget adott a sérelem lezárására anélkül, hogy újabb halottak következzenek.

Az egyezséghez azonban mindkét oldalnak el kellett fogadnia, hogy a kompromisszum nem jelent gyengeséget. Ebben kulcsszerepet kaptak a tekintélyes közvetítők. Egy befolyásos goði vagy

tiszteletben álló jogismerő úgy fogalmazhatta meg a megállapodást, hogy egyik fél becsülete se sérüljön végzetesen. A jó béke nem feltétlenül azt jelentette, hogy mindenki elégedett, hanem azt, hogy mindenki képes együtt élni az eredménnyel.

A sagák drámája gyakran ott kezdődik, ahol ez a mechanizmus elromlik. Egyik fél túl sokat követel. Valaki nem fogadja el a bírói döntést. Egy indulatos rokon újabb gyilkossággal semmissé teszi az egyezséget. A józanul tárgyaló szereplők pedig lassan elvesztik ellenőrzésüket az események fölött.

A Njáls saga ennek talán legnagyobb irodalmi példája. Közepontjában két barát, Gunnar Hámundarson és Njáll Þorgeirsson áll. Gunnar kiváló harcos, jó megjelenésű, bátor és népszerű férfi. Njáll egészen más: idősödő, szakálltalan, rendkívüli jogi tudással rendelkező tanácsadó. Barátságuk azért különösen érdekes, mert mindketten igyekeznek elkerülni azt az erőszakot, amely végül elpusztítja környezetüket.

Gunnar ellenfelei újra és újra olyan helyzetbe hozzák, ahol választania kell becsülete és biztonsága között. A jog száműzetést rendel el számára. Elvileg el

kellene hagynia Izlandot, és ezzel megszakíthatná az ellene szerveződő bosszúláncot. Már útnak indul, de amikor visszanéz birtokára, a hagyomány szerint nem tud elszakadni tőle. Marad. Ez a döntés költői és végzetes. Ellenfelei jogilag immár védtelen emberként támadhatják meg.

Gunnar halála nem zárja le a történetet. Njáll családja szintén belekeveredik a viszályokba. A konfliktus végül odáig jut, hogy ellenségeik rájuk gyújtják házukat. A bergpórshvolli tűzvész az izlandi irodalom egyik legismertebb jelenete. A jogot kiválóan ismerő Njáll számára sincs több jogi menekülőút. A törvény egész életében eszközt adott a béke fenntartásához, de nem tudja megállítani azokat, akik már nem akarnak kompromisszumot.

A történet ereje abból fakad, hogy egyik oldal sem egyszerűen jó vagy gonosz. A szereplők saját becsületlogikájuk alapján gyakran érthetően cselekszenek, és éppen ezeknek az érthető döntéseknek az összeadódása vezet katasztrófához. A saga társadalma ezért sokkal összetettebb annál a képnél, amelyben szőrös vikingek minden sértésre baltával válaszolnak.

A jogi kultúra finomsága és az erőszak jelenléte ugyanannak a rendszernek két eleme volt. Mivel nem létezett állami erőszakmonopólium, a személyes erő végső biztosítékként mindig a háttérben maradt. A jog éppen ezért igyekezett kiszámítható keretet adni a konfliktusoknak.

A száműzetés különösen érdekes büntetés volt. Enyhébb formájában néhány év külföldi tartózkodást jelenthetett. Súlyosabb változata, a teljes törvénytől való elvágás lényegében megfosztotta az embert jogi védelméről. Bárki megölhette anélkül, hogy ezért rendes emberölési felelősséggel tartozott volna. Egy olyan társadalomban, ahol az egyén biztonsága rokonsága és a jogrend együttműködésén múlt, ez majdnem társadalmi halál volt.

A Gísla saga főhőse évekig él törvénytől való elvágás miatt. Bujkál, menedékhelyeket vált, miközben felesége segíti. Története megmutatja, milyen lehetett olyan emberként élni, akinek minden találkozás veszélyt jelentett. A közösséghez tartozás elvesztése sok szempontból félelmetesebb büntetésnek számíthatott a börtönnél, amely egyébként nem volt a kor izlandi büntetőrendszerének alapvető intézménye.

A társadalmi háló ezért kulcsfontosságú volt. A gazdag ember sem maradhatott tartósan hatalmon támogatók nélkül. Egy vezetőnek vendégül kellett látnia embereit, segítenie kellett pereikben, közvetítenie vitáikban és szükség esetén fegyveres támogatást nyújtania. Cserébe követői jelenlétükkel, szavukkal és erejükkel növelték tekintélyét.

Ez a kölcsönösség korlátozta az egyeduradalom kialakulását. Egy ambiciózus goði felvásárolhatott tisztségeket és házasságokkal bővíthette kapcsolatait, de ha túl erősnek tűnt, ellenfelei szövetségre léphettek ellene. A hatalom széttagolt maradt, és hosszú időn át senki sem tudott valódi királyként viselkedni.

Az egyensúly persze sohasem volt tökéletes. A gazdag családok jóval több lehetőséggel rendelkeztek, mint a kisebb gazdák. Aki sok rokont és függő embert tudott mozgósítani, jobb eséllyel érvényesítette jogait. A rendszer egyik belső ellentmondása éppen az volt, hogy formálisan minden szabad férfi a törvény alatt állt, a törvény gyakorlati ereje azonban nagymértékben függött társadalmi támogatástól.

A becsület kultúrája a beszédet is veszélyessé tette. A gúnyvers, a férfiatlanság vádja vagy a családi származás megsértése komoly következményeket idézhetett elő. A szó nem volt kevésbé valódi támadás, mint egy kisebb testi sértés. Ez magyarázza, miért fordulnak a sagákban látszólag apró szóváltások halálosra.

Különösen sértőnek számíthattak a nemi szerepeket érintő vádak. A férfi becsületét szorosan összekapcsolták bátorságával, szexuális és társadalmi férfiasságával. Ennek megkérdőjelezése olyan nyilvános megszégyenítést jelenthetett, amelyre választ vártak. A korszak tréfái ezért mai szemmel sokszor kegyetlenül személyesek.

Mindezzel együtt a mindennapi izlandi életet aligha töltötte ki állandó gyilkolás. A sagák természetüknél fogva a rendkívüli konfliktusokat őrizték meg. Ahogyan egy modern újság bűnügyi rovata alapján sem lehetne megállapítani egy ország hétköznapi erőszakszintjét, úgy a sagák halottainak számából sem következik, hogy minden farmon naponta vér folyt.

Sokkal érdekesebb, hogy az erőszakos történetek milyen erős békéltetési kultúrát mutatnak. Újra és újra megjelennek azok az emberek, akik egyezséget keresnek. A közösség számára a korlátlan bosszú veszélyes volt, ezért a társadalmi elismerést nem kizárólag a jó harcos szerezhette meg. Aki képes volt nagy konfliktust lezárni, annak tekintélye szintén nőtt.

Az izlandi rendszer évszázadokon át azért maradhatott működőképes, mert az emberek többsége felismerte: hosszú távon jobb az alku, mint a megsemmisítés. A jog pedig nyelvet adott ehhez az alkuhoz. Megmondta, milyen sérelemért milyen eljárás jár, hogyan kell vádat emelni, tanút hívni és kártérítést megállapítani.

E társadalom emléke sokkal később romantikus szabadságmítosszá változott. A király nélküli középkori Izland valóban rendkívüli politikai kísérlet volt. Szabadsága azonban nem modern állampolgári egyenlőséget jelentett. Sokkal inkább olyan világot, ahol az ember jogai és biztonsága szoros kapcsolatban állt családjával, vagyonával, hírnevével és azzal, hányan voltak hajlandók mellé állni.

Ebben a rendszerben a nők formális politikai hatalma korlátozott maradt. A sagákban mégis olyan nőalakok lépnek elő, akik férfiak egész csoportjainak döntéseit képesek befolyásolni. Az ő helyzetük külön fejezetet érdemel, mert rajtuk keresztül látható igazán, milyen eltérés lehetett jogi szabály és társadalmi valóság között.

IZLAND

6. Az izlandi nők világa

Auðr Ketilsdóttir, akit az izlandi hagyomány Auðr djúpúðga, vagyis Mélyeszű Auðr néven őrzött meg, férfiak által uralt világban lett egy új ország alapítóinak egyike. Férje és fia halála után családjával együtt nyugat felől érkezett Izlandra. A Landnámabók szerint saját hajóval utazott, jelentős kíséret tartozott hozzá, és nagy területet vett birtokba. Történetéből nehéz pontosan szétválasztani a 9. századi valóságot a későbbi családi emlékezettől, alakja mégis fontos: az izlandiak maguk sem kizárólag férfi hódítóként képzeltek el az ország első telepeseit.

Auðr ráadásul keresztényként jelenik meg a forrásokban. Ez jól illeszkedik nyugati, brit-szigeteki kapcsolataihoz. Utódai között azonban már pogányok is voltak. Története emlékeztet arra, hogy a telepeskor vallási és kulturális világa nem egyszínű. A skandináv pogányság, a Brit-szigetek kereszténysége és különféle helyi szokások keveredtek az új társadalomban.

A középkori izlandi nő jogi helyzete egyszerre volt korlátozott és bizonyos területeken meglepően erős. A

politikai vezetői tisztségek és az Althing formális döntéshozatala férfiakhoz kötődött. A nő általában férfi rokonsága jogi képviselőjére támaszkodott. Házasságkötésében a családi érdek komoly szerepet játszott. Ettől még nem volt jog nélküli.

Örökölhette a vagyont, özvegyként gazdaságot vezethette, és a házassági vagyonhoz kapcsolódó jogai lehettek. Bizonyos helyzetekben válást kezdeményezhette. Egy vagyonos özvegy különösen önálló helyzetbe kerülhetett, hiszen a gazdaság és a háztartás irányítása az ő kezében összpontosult.

A házasságban a nő családja sem tűnt el. Ha férje rosszul bánt vele, saját rokonsága beavatkozhatott. Ez önmagában is korlátot jelentett a férj hatalmára. Egy előkelő asszony mögött erős apai vagy testvéri rokonság állhatott, és a vele szembeni sértés két család konfliktusává válhatott.

A sagákban a nők gyakran éppen a becsület őreiként lépnek fel. Amikor egy férfi hajlik a kompromisszumra, valamelyik női rokon emlékezteti a meggyilkolt családtagra vagy a családot ért megaláztatásra. Mai szemmel ez könnyen olyan képhez vezethet, mintha az izlandi asszonyok

folyamatosan bosszúba kergették volna a férfiakat. Irodalmi szerepük ennél összetettebb.

Mivel maguk ritkábban vehettek részt nyílt fegyveres küzdelemben, szavuk, rokoni befolyásuk és emlékezetük vált a cselekvés eszközévé. A saga elbeszélője így a nő szájába adhatta azt a közösségi elvárást, amely a férfit a becsület helyreállítására kényszerítette. Ez a szerep egyszerre mutatja a nők korlátozott formális mozgásterét és jelentős társadalmi erejét.

A Laxdæla saga Guðrún Ósvífursdóttir alakjában az egész középkori izlandi irodalom egyik legösszetettebb női főszereplőjét teremtette meg. Guðrún szép, intelligens, büszke és rendkívüli társadalmi érzékkal rendelkező nő. Életét házasságok, szerelmek, családi szövetségek és bosszúk hálózák be. Története jóval több egy szerelmi tragédiánál. A saga azt mutatja meg, hogyan válik a személyes érzelem politikai és rokonsági konfliktussá.

Guðrún életében Kjartan Ólafsson és Bolli Þorleiksson kapcsolata meghatározó. A két férfi rokoni és baráti viszonyban áll, majd Guðrún iránti érzelmeik, félreértések és becsületük lassan

szembefordítják őket. Amikor Bolli részt vesz Kjartan megölésében, a saga világában az erőszak nem zár le semmit. Újabb rokoni kötelességeket teremt. A történet személyes tragédiája éppen abból fakad, hogy minden döntés egyszerre érinti a szerelmet, családot és társadalmi hírnevet.

A Njáls saga két híres asszonya, Hallgerður és Bergþóra egészen más típusú erőt képvisel. A közöttük kialakuló ellenségeskedés szolgák és családtagok gyilkosságain keresztül egyre súlyosabbá válik. Férjeik, Gunnar és Njáll barátok maradnak, és rendre kártérítéssel próbálják lezárni az asszonyok által is táplált konfliktusokat. A saga egyszerre komikus és félelmetes képet rajzol arról, hogyan terjedhet egy háztartási viszály egész rokonsági hálózatra.

Hallgerður alakját az utókor gyakran negatívan olvasta, pedig története jóval bonyolultabb. Több házasságon megy keresztül, és környezete már fiatal korában veszélyes természetet tulajdonít neki. A saga olyan korban keletkezett, amikor a női önállóság megítélése maga is változott. Hallgerður ezért egyszerre lehet irodalmi figyelmeztető alak és olyan

nő, aki nem hajlandó csendben elfogadni a rá osztott szerepet.

A sagák asszonyai gyakran gazdasági ügyekben is jelen vannak. A ház vezetése nem jelentett mellékes háztartási feladatot. Egy farm élelmiszerkészleteinek, textiltermelésének és munkaerejének szervezése létfontosságú gazdasági tevékenység volt. A gyapjú feldolgozásától a tejtermékek készítéséig számos olyan munka tartozott a női feladatkörhöz, amely nélkül a gazdaság nem működhetett.

A textiltermelés különösen fontos. A gyapjuszövet exportcikk és belső értékmérő is volt. A fonás, szövés és ruhakészítés ezért közvetlenül kapcsolódott a család vagyonához. A ház asszonya jelentős termelési folyamatot irányított. A férfi politikai tekintélye és a nő gazdasági munkája sokkal szorosabban összefüggött, mint azt a későbbi „férfi közélet-női magánélet” felosztás sugallná.

A szülés ugyanakkor súlyos kockázat maradt. Az orvosi lehetőségek korlátozottak voltak, és a gyermekhalandóság is magas. A nő életének jelentős részét terhességek, szülések és gyermeknevelés tölthették ki. A vagyonosabb háztartások több

segítséget tudtak biztosítani, a biológiai veszély azonban minden társadalmi réteget érintett.

A házasságon kívüli kapcsolatok szintén jelen voltak. A férfiak ágyasokat tarthattak, és a törvénytelen gyermek jogállása bonyolult szabályokhoz kapcsolódott. A társadalom nem azonos mércével ítélte meg a férfi és nő szexualitását. A nő hűtlensége súlyosabb következményeket idézhetett elő, hiszen az öröklés és apaság bizonyosságát is érintette.

A kereszténység felvétele fokozatosan változtatott a házassági normákon. Az egyház erősebben hangsúlyozta a monogámiát, korlátozta a válás lehetőségeit és igyekezett a szexuális kapcsolatokat saját erkölcsi rendjébe illeszteni. Ez azonban lassú folyamat volt. A régi szokások és az új egyházi szabályok évszázadokon át egymás mellett éltek.

A női öröklés és birtoklás különösen fontos lett akkor, amikor egy családban nem maradt felnőtt férfi örökös. Az özvegy vagy lány örökölhette a vagyont, majd új házasságával más rokonsági hálózatba vihetette. Ezért a női házasság politikai tétje gyakran jelentős volt. Egy befolyásos asszony kezéért folyó

versengés mögött érzelmek mellett föld és hatalom is állhatott.

A nevelésbe adott gyermekek rendszerében a nők szintén meghatározó szerepet kaptak. A nevelőanya és a gyermek közötti kapcsolat erős érzelmi kötelékké válhatott. A nevelőrokonság nem vérségi kapcsolat volt, mégis politikai súlyt kaphatott. A család fogalma így jóval szélesebb hálózatot jelentett a szűk biológiai rokonságnál.

A középkori Izland nőinek története azért nehéz, mert forrásaink többségét férfiak írták vagy férfiak által uralt intézmények őrizték meg. A sagák mégis feltűnően sok erős és emlékezetes nőalakot tartalmaznak. Ez arra utal, hogy a társadalmi valóságban sem lehetett teljesen figyelmen kívül hagyni a nők szerepét.

A modern Izland később a nemek közötti egyenlőség egyik legismertebb nemzetközi példájává vált. Könnyű lenne ebből egyenes vonalat húzni Auðrtól Vigdís Finnbogadóttirig. Történetileg ez hamis egyszerűsítés volna. A középkori nő nem modern feminista állampolgár volt, a 20. századi jogegyenlőség pedig hosszú politikai küzdelmek

eredménye.

Mégis figyelemre méltó, hogy az izlandi történeti emlékezet már a kezdetekhez is olyan asszonyokat kapcsolt, akik birtokot szereztek, családot vezettek, döntéseket hoztak és férfiak sorsát alakították. Amikor a sagák évszázadokkal később megőrizték őket, helyet adtak nekik a nemzet eredettörténetében.

A következő nagy változás azonban férfiakat és nőket egyaránt érintett. A 10. század végén egyre erősebben érkezett Izlandra egy új vallás, amely nem elégedett meg azzal, hogy a régi istenek mellé kerüljön. Hívei azt állították, hogy egyetlen igaz Isten létezik.

Az ország vezetőinek el kellett dönteniük, hogyan lehet úgy vallást váltani, hogy közben ne hulljon szét a társadalom.

7. Az ezer év - amikor Izland vallást választott

A kereszténység nem egyik napról a másikra érkezett Izlandra. Már az első telepesek között lehettek keresztények. A Brit-szigetéről érkező kelta nők, rabszolgák és családok közül sokan keresztény környezetből származtak. Auður a Mélyeszű hagyománya ugyancsak keresztény alapítóra emlékezett. A társadalom politikai és vallási főárama azonban még hosszú ideig az északi pogány hagyományhoz kötődött.

Ez a hitvilág nem rendelkezett egységes szent könyvvel vagy központi papi szervezettel. Odin, Thor, Freyr, Freyja és más istenek kultusza helyi szokásokkal fonódott össze. A vallási rítusok a közösségi élet részét alkották, és a goðik tekintélyéhez is kapcsolódhattak. Áldozati lakomák, fogadalmak és szent helyek adtak keretet az ember és az istenek kapcsolatának.

A kereszténység terjedése ezért politikai kérdés is volt. Ha valaki új vallást választott, nem kizárólag személyes meggyőződését változtatta meg.

Kapcsolatai, rítusai és közösségi kötődései is átalakultak. Ha az ország egyik része kereszténnyé, másik része pogánnyá válik, a közösen elfogadott jogrend is veszélybe kerülhet.

A 10. század végére Norvégiában egyre erősebb királyi támogatást kapott a kereszténység. Óláfr Tryggvason király különösen energikusan lépett fel a pogány kultusz ellen. Missziója mögött hit és államépítés egyszerre állt. A kereszténység erősíthette a királyi hatalmat azáltal, hogy egységes vallási keretet teremtett, és kapcsolatot nyitott Európa keresztény uralkodóival.

Izland nem tartozott Norvégiához, de gazdaságilag erősen függött tőle. Hajói norvég kikötőkbe jártak, kereskedői ott szereztek be létfontosságú árukat. A norvég király ezért közvetett nyomást tudott gyakorolni a szigetre. Izlandiak éltek és kereskedtek Norvégiában, így túszként vagy politikai eszközként is felhasználhatók voltak.

A keresztény misszionáriusok Izlandon kezdetben vegyes eredménnyel jártak. Voltak megtérések, templomok épültek, mások azonban ellenségesen fogadták az új hitet. A konfliktus nem egyszer fajult

erőszakossá. Az ország lassan két táborra oszlott.

A helyzet 999 vagy 1000 körül érte el a kritikus pontot. A pontos évszám a különböző kronológiai rendszerek miatt bizonytalan, az izlandi hagyomány azonban 1000-hez köti az eseményt. Az Althingre keresztények és pogányok egyaránt nagy számban érkeztek. A két oldal saját törvényeket is kialakíthatott volna, ami gyakorlatilag az egységes izlandi államrend végét jelentette.

A saga- és krónikahagyomány szerint ekkor Þorgeir Þorkelsson, az ország törvénymondója kapott döntő szerepet. Þorgeir maga pogány volt. Arra kérték, hogy találjon olyan megoldást, amelyet mindkét fél elfogad. A történet egyik leghíresebb jelenetében köpenye alá feküdt, és hosszú időn át csendben gondolkodott.

A kép szinte túl tökéletes. Egy ország a vallásháború szélén áll, a döntőbíró pedig egyedül, betakarózva elmélkedik, majd olyan kompromisszummal tér vissza, amely megmenti a közösséget. Nem tudjuk, a jelenet pontosan így történt-e. A döntés lényege azonban hitelesnek tűnik.

Porgeir azt javasolta, hogy Izland közösen vegye fel a kereszténységet. Mindenki ugyanazon törvény alatt marad, és az ország elkerüli a szétszakadást. Bizonyos pogány gyakorlatokat átmenetileg magánúton továbbra is el lehetett végezni. A hagyomány ide sorolta többek között a régi áldozati rítusok titkos gyakorlását.

A döntés modern szemmel rendkívül pragmatikusnak hat. A hit igazságáról szóló vitát politikai békekérdéssé alakította. A közösség egysége előbbre került annál, hogy minden ember azonnal ugyanúgy gondolkodjon. Az új vallás hivatalossá vált, de az átmenetet nem próbálták egyetlen nap alatt kikényszeríteni.

Ez nem jelenti, hogy Izland különlegesen toleráns modern állammá vált volna 1000-ben. A keresztény egyház később fokozatosan felszámolta a pogány kultuszt, és saját erkölcsi, házassági, temetkezési szabályait tette uralkodóvá. A kompromisszum értéke abban állt, hogy az első nagy átmenetet tömeges belső háború nélkül hajtották végre.

A kereszténység elfogadása mély következményekkel járt. Izland bekerült a latin

keresztény Európa intézményi világába. Püspökségek alakultak, templomok épültek, az egyház földbirtokot szerzett, és az írásbeliség új formái terjedtek el. A latin ábécé lehetővé tette, hogy az izlandi nyelvet is egyre nagyobb mértékben írásba foglalják.

Ez vezetett ahhoz a különös történelmi fordulathoz, hogy a pogány északi kultúra legfontosabb emlékeit keresztény írástudók őrizték meg. Az Edda költeményeit és Snorri mitológiai összefoglalását olyan társadalom írta le, amely hivatalosan már régen keresztény volt. Ha a kereszténység nem hozza magával az írásbeliség intézményi megerősödését, talán jóval kevesebbet tudnánk a régi istenekről.

Az egyházi szervezet kezdetben szorosan kapcsolódott a helyi elit családjaihoz. A gazdag gazda templomot építhetett saját birtokán, papot tarthatott, és az egyházi bevételek egy része is hozzá kapcsolódhatott. Az új vallás ezért nem rombolta le azonnal a régi hatalmi szerkezetet. Sok vezető alkalmazkodott, és korábbi tekintélyét keresztény keretek között folytatta.

A 11. században két püspöki központ vált meghatározóvá, Skálholt délen és Hólar északon. Ezek nem városok voltak a kontinens értelmében, mégis az oktatás, egyházi igazgatás és könyvkultúra központjaivá fejlődtek. Itt olyan embereket képeztek, akik latinul olvastak, és kapcsolatban álltak Európa egyházi műveltségével.

1096-ban bevezették a tizedet. Ez az egyház gazdasági erejét jelentősen növelte. A tizedből származó bevételek intézményesebb alapot teremtettek a templomok, papok és püspökségek működéséhez. Egyúttal újabb vagyoni forrást adtak azoknak a helyi családoknak, amelyek egyházi intézményeket ellenőriztek.

A kereszténység az időszámítás és az emlékezet kultúráját is megváltoztatta. A történeteket már nem kizárólag a családi hagyomány őrizte. Megjelentek az évkönyvek, genealógiák és történeti művek. Ari Þorgilsson a 12. század elején megírta az Íslendingabókot, Az izlandiak könyvét, amely tömör formában összefoglalta a nép eredetét és kereszténnyé válását.

Ari számára a telepeskor már múlt volt, de még olyan családok között élt, amelyek őrizték az első nemzedékek emlékezetét. Műve azért értékes, mert igyekezett forrásait megnevezni és kronológiai rendet kialakítani. Nem modern történész volt, de tudatosan különbséget tett hallomás és hitelesnek tartott hagyomány között.

Az új vallás ugyanakkor nem törölte ki a régi gondolkodást. Helynevek, személynevek és költői képek tovább őrizték a pogány örökséget. Thor neve számos személynévben fennmaradt. A mitológiai történeteket tovább mesélték, bár idővel már egy keresztény világképből tekintettek rájuk.

A későbbi izlandiak számára a 1000 körüli döntés a politikai bölcsesség példájává vált. Egy olyan társadalom emléke volt, amely a végső pillanatban képes volt kompromisszumot találni. A kép bizonyára idealizált. Mégis sokat mond arról, hogyan látták saját múltjukat az izlandiak.

Az ország ekkor már több mint egy évszázada benépesült. Lakói törvényeket alkottak, vallást váltottak, és egyre magabiztosabban mozogtak az észak-atlanti térségben. Néhányuk számára azonban

még Izland is túl szűknek bizonyult.

Az Atlanti-óceán nyugati horizontja mögött újabb föld feküdt.

IZLAND

8. Nyugat felé - Grönland és Amerika

Erik a Vörös történetében a földrajzi felfedezés megint erőszakkal kezdődik. A hagyomány szerint apját emberölés miatt száműzték Norvégiából, ezért a család Izlandon telepedett le. Erik felnőttként maga is sorozatos konfliktusokba keveredett. Szomszédokkal veszett össze, emberek haltak meg, végül az izlandi közösség egy időre törvényen kívül helyezte.

A száműzetés a legtöbb ember számára súlyos csapás lett volna. Erik számára új lehetőséget teremtett. Nyugat felé indult, egy olyan földet keresve, amelyről korábbi hajósok már hírt adhattak. A 980-as évek elején elérte Grönland partvidékét.

A név azóta is a történelem egyik legsikeresebb reklámfogásának tűnik. Grœnland, Zöldföld. A saga szerint Erik azért választotta, mert úgy gondolta, az emberek szívesebben költöznek oda, ha vonzó nevet hallanak. Valójában Grönland délnyugati fjordvidéke a középkori melegebb időszakban valóban zöld legelőket kínált, még ha a sziget túlnyomó részét akkor is jégtakaró borította.

Erik több éven át vizsgálta a partvidéket, majd visszatért Izlandra, hogy telepeseket toborozzon. Vállalkozása meglepően sikeres lett. Több hajó indult nyugat felé családokkal, állatokkal és felszereléssel. Nem mindegyik érte el célját. Az észak-atlanti átkelés még tapasztalt hajósok számára is veszélyes volt, különösen állatokkal és teljes háztartásokkal megrakott hajókon.

Azok, akik megérkeztek, két fő települési körzetet alakítottak ki. A nagyobb Keleti telep a mai délnyugati Grönland területén feküdt, a Nyugati telep jóval északabbra. Az elnevezések megtévesztők lehetnek a mai térképen, hiszen mindkettő a sziget nyugati oldalán helyezkedett el. A „keleti” és „nyugati” egymáshoz viszonyított helyzetüket jelölte.

A telepések gazdálkodásukban nagyrészt izlandi mintákat követtek. Szarvasmarhát, juhot és kecskét tartottak, fűvet kaszáltak télire, templomokat építettek és fenntartották kapcsolataikat Európával. A gazdaság azonban még sérülékenyebb volt, mint Izlandon. A termőterület kevesebb, a tél hosszabb, az európai kereskedelmi út pedig távolibb volt.

Cserébe Grönland olyan árut kínált, amely Európában nagy értéket képviselt: rozmáragyart. A középkorban az elefántcsont ritka volt, a rozmár agyarából pedig dísz tárgyakat, egyházi eszközöket és luxuscikkeket faragtak. A grönlandi telepek ezért bekapcsolódhattak a távoli európai kereskedelembe.

A közösség keresztény volt. Templomok és kolostori intézmények épültek, püspöki székhely is létrejött Garðarban. A romok mérete arról tanúskodik, hogy a telepések nem átmeneti túlélőtáborot hoztak létre. Évszázadokra terveztek, és Grönlandot saját észak-atlanti világuk természetes részének tekintették.

Erik családjának története azonban még tovább vezet nyugat felé. A hagyomány szerint Bjarni Herjólfsson hajója már a 980-as években eltért útvonalától, és ismeretlen földeket pillantott meg Grönlandtól nyugatra. Nem szállt partra, beszámolója azonban felkeltette mások érdeklődését.

Leif Eriksson, Erik fia vállalkozott arra, hogy megkeresse ezeket a területeket. A sagák több helyet neveznek meg: Hellulandot, Marklandot és Vinlandot. A nevek valószínűleg különböző észak-amerikai

tájakra utaltak. Helluland kopár, köves föld lehetett, amelyet gyakran a Baffin-szigettel azonosítanak. Markland erdős vidéke Labrador lehetett. Vinland pontos kiterjedése és nevének jelentése jóval több vitát váltott ki.

Évszázadokon át sok történész legendának tekintette az amerikai utazást. A sagákat jóval az események után írták le, és részleteik eltérnek. A 20. század második felében azonban Newfoundland északi részén, L'Anse aux Meadows-nál olyan település nyomait tárták fel, amely egyértelműen északi eredetű volt, és a 11. század elejére keltezhető.

A régészet ezzel igazolta a sagák történetének legfontosabb állítását: északi hajósok valóban elérték Észak-Amerikát körülbelül ötszáz évvel Kolumbusz útja előtt. Ez a bizonyíték ugyanakkor nem igazol minden sagaepizódot szó szerint. Nem tudjuk biztosan, hogy maga Leif járt-e pontosan L'Anse aux Meadows-ban, és azt sem, hogy a sagák Vinlandja milyen nagy területet jelölt.

A település valószínűleg bázisként szolgált. Az északiak hajókat javíthattak, fát gyűjthettek, és tovább kutathatták a partvidéket. A helyen talált

tárgyak és épületmaradványok arra utalnak, hogy nők is jelen lehettek, vagyis nem kizárólag néhány felderítő férfi átmeneti táboráról volt szó.

Tartós gyarmat mégsem született. Ennek több oka lehetett. Az egyik egyszerűen a távolság. Norvégiától Izland, onnan Grönland, majd tovább Amerika felé haladva rendkívül hosszú utánpótlási lánc alakult ki. Minden egyes szakasz veszélyes volt, és kevés ember állt rendelkezésre.

A másik ok az, hogy Észak-Amerika nem volt üres föld. A sagák skrælingar néven emlegetik azokat az őslakosokat, akikkel a telepesek találkoztak. A kapcsolat kezdetben kereskedelmet is jelenthetett, később azonban erőszakos összecsapások történtek. Az északiak olyan népeiségekkel találkoztak, amelyek helyben jóval nagyobb emberi erőforrásokkal rendelkeztek.

A sagák egyik jelenete jól mutatja a helyzet törékenységet. A két csoport kereskedik egymással, majd egy incidens gyorsan harccá válik. Egy maroknyi grönlandi telepes számára minden elveszített harcos súlyos veszteséget jelentett. Nem állt mögöttük királyi hadsereg, több ezer új bevándorló vagy olyan

gazdasági ösztönző, amely mindenáron tartós hódítást követelt volna.

Ráadásul Grönland maga is alig rendelkezett elegendő lakossal. Ha a telepések néhány ezer főnél sohasem lettek többen, nehéz lett volna még távolabb új társadalmat létrehozni. Az amerikai föld ezért inkább erőforrás-területté válhatott. Markland fája különösen értékes volt a fát alig termő Grönland számára.

Újabb kutatások arra utalnak, hogy az északiak L'Anse aux Meadows rövid használata után is ismerhették és felkereshették Észak-Amerika partjait. A grönlandi forrásokban a Markland név később is felbukkan. Ez azt jelentheti, hogy az Atlanti-óceán nyugati partvidéke nem tűnt el teljesen az északiak földrajzi tudásából.

A modern felfedezéstörténet hosszú ideig szerette versenyként kezelni a kérdést: ki „fedezte fel” Amerikát? Leif Eriksson vagy Kolumbusz? A fogalom ebben a formában félrevezető. Amerikában emberek éltek évezredek óta. Az északi hajósok teljesítménye attól még rendkívüli: az ismert történeti bizonyítékok szerint ők voltak az első európaiak, akik elérték és

rövid időre megtelepedtek a kontinensen.

A vállalkozás azért is fontos Izland történetében, mert megmutatja a telepes társadalom rendkívüli mozgékonyágát. Alig több mint száz év telt el Ingólfur izlandi letelepedése és az amerikai utak között. Egyetlen évszázad alatt a skandináv települési világ Norvégiától Izlandon és Grönlandon át Észak-Amerikáig nyúlt.

Ez a terjeszkedés nem birodalmi központból indult. Nem királyok tervezték, nem adószedők és katonai helyőrségek követték. Családok, száműzöttek, kereskedők és vállalkozó hajósok mozgása hozta létre. Ugyanaz a társadalmi szerkezet, amely Izlandon király nélküli államot teremtett, az Atlanti-óceánon is meglepően messzire jutott.

A grönlandi telepek sorsa később mégis figyelmeztetés lett. A Nyugati telep a 14. században eltűnt, a Keleti telep a 15. században követte. Sokáig egyetlen nagy magyarázatot kerestek: lehűlés, éhínség, inuit támadás, járvány vagy az európai kereskedelem megszakadása. A modern kutatás inkább több tényező együttes hatását látja.

Az éghajlat fokozatosan kedvezőtlenebbé vált. A tengeri jég nehezíthette a hajózást, a rövidebb nyár csökkentette a takarmánytermelést. Közben az európai elefántcsontpiac is átalakult, így a rozmáragyar gazdasági jelentősége csökkent. A norvég és izlandi kapcsolatok ritkábbá váltak. Egy kis népesség számára már viszonylag mérsékelt változások is végzetes láncreakciót indíthattak.

Az inuit népesség ezzel szemben olyan technológiákkal és életmóddal rendelkezett, amelyek jobban alkalmazkodtak a sarkvidéki környezethez. A grönlandi északi telepések évszázadokon át ragaszkodtak európai gazdálkodási mintáikhoz, még ha vadászattal egyre jobban kiegészítették is azokat. A két kultúra eltérő túlélési stratégiája később sok történelmet foglalkoztatott.

Nem tudjuk pontosan, hogyan távozott az utolsó grönlandi közösség. Lehet, hogy egyes családok fokozatosan visszaköltöztek Izlandra vagy Norvégiába, mások helyben haltak ki. Nincsen egyetlen nagy végső csata vagy katasztrófa, amely lezárná a történetet. A telepék lassan eltűntek az európai látóhatárról.

Izland megmaradt. Ez a különbség sokat elmond a szigetről. Izland nagyobb népességet tudott eltartani, közelebb feküdt Európához, és gazdasági alapjai szélesebbek voltak. A túlélés azonban ott sem volt garantált.

Miközben Erik a Vörös családja a nyugati óceánt járta, Izlandon egy másik folyamat bontakozott ki. A telepeskor eseményeit történetté kezdték formálni. Gyilkosságokból, perekkel teli családi konfliktusokból és hosszú tengeri utakból olyan elbeszélések születtek, amelyek évszázadokkal később a világirodalom részévé váltak.

A következő korszakban Izland már nem új földeket adott Európának. Történeteket adott neki.

III. RÉSZ

AMIKOR EGY KIS SZIGET MEGMENTETTE A MÍTOSZOKAT

9. A sagák születése

A középkori Izland legkülönösebb teljesítménye talán nem az volt, hogy néhány tízezer ember király nélkül szervezett működő társadalmat az Atlanti-óceán északi peremén. Még az sem, hogy hajósai Grönlandon át Észak-Amerikáig jutottak. Ennél maradandóbb örökséget hagytak azzal, hogy történeteiket leírták. A viking korból sok nép őrzött mondákat, hősi énekeket és családi emlékeket. Izlandon azonban mindebből olyan prózairodalom született, amelynek nincs pontos megfelelője a középkori Európában.

A „saga” szó eredetileg jóval tágabb jelentésű volt annál, ahogyan ma használjuk. Valami elmondott, elbeszélte történetet jelentett, akár igaznak tartották, akár kitaláltak. A modern olvasó számára a szó elsősorban azokra a hosszabb prózai művekre utal, amelyeket a 12-14. században jegyeztek le Izlandon, és amelyek közül a legismertebbek a telepeskor és a 10-11. század családjainak történeteit beszélik el.

A sagák megszületésének egyik előfeltétele a kereszténység volt. Ez első hallásra különös, hiszen

sok saga olyan világot örökít meg, amelyben még Thorhoz és Odinhoz fohászkodtak, pogány szertartásokat végeztek és a halottakat sírhalmokba temették. A történetek lejegyzéséhez szükséges könyvkultúra azonban a keresztény egyházon keresztül jutott el a szigetre. A latin ábécé, a pergamenkészítés, az iskolai oktatás és a kódexmásolás olyan technikai lehetőséget teremtett, amelynek segítségével az évszázadokon át szóban őrzött emlékezet írott formát kaphatott.

Izland különösen érdekes helyzetben volt, mert az írásbeliség kezdettől erősen kötődött a saját nyelvhez. Európa számos országában a művelt írásbeliség hosszú időn át elsősorban latin nyelven működött. Az izlandiak latinul is tanultak és írtak, mégis szokatlanul korán használták saját nyelvüket törvények, genealógiák, történeti feljegyzések és később hosszú elbeszélések rögzítésére. Ez döntő jelentőségűnek bizonyult. A középkori izlandi szövegek nyelve közel maradt ahhoz a beszélt nyelvhez, amelyből a mai izlandi kialakult, így az ország irodalmi múltja évszázadokkal később is közvetlenül hozzáférhető maradhatott olvasói számára.

Az első ismert történeti szerzők között Ari Þorgilsson, Ari a Tudós különleges helyet foglal el. A 12. század elején írt *Íslendingabók*, Az izlandiak könyve rövid terjedelme ellenére alapvető mű. Ari megpróbálta időrendbe rendezni a település, az Althing létrejötte és a kereszténység felvételének történetét. Módszere meglepően tudatos volt. Megnevezte informátorait, jelezte, kitől milyen adatot hallott, és igyekezett olyan emberekre támaszkodni, akiknek családi emlékezete visszanyúlt a korábbi nemzedékekhez.

A másik nagy eredetkönyv a *Landnámabók*, A honfoglalás könyve. Több változatban maradt fenn, és hosszú szerkesztési folyamat eredménye. Telepések százait sorolja fel, leírja, ki honnan érkezett, hol vett birtokba földet, kik voltak gyermekei és mely későbbi családok származtak tőle. Mai olvasó számára a genealógiai részletek olykor fárasztónak tűnhetnek, a középkori izlandi számára azonban komoly jelentőségük volt. A családfa birtokjogot, társadalmi rangot és politikai kapcsolatot igazolhatott. Annak ismerete, hogy valakinek a dédapja melyik völgyet foglalta el, korántsem számított haszontalan régiségnek.

E történeti és genealógiai hagyományból nőtt ki lassan a saga. A pontos folyamat a kutatás egyik régi vitája. Sokáig két egymással szemben álló elképzelés versengett. Az egyik szerint a sagák lényegében több száz éven át szóban továbbadott történetek lejegyzései. A másik irányzat az írói alkotás jelentőségét hangsúlyozta, és úgy vélte, a 13. századi szerzők a múlt szereplőiből és hagyományaiból önálló irodalmi műveket alkottak. A mai kép jóval kevésbé szélsőséges. Szóbeli hagyomány és írói szerkesztés együtt formálta a műveket. Egyes történetek, nevek, konfliktusok és versek valóban generációkon át élhettek az emlékezetben, de az a mű, amelyet ma *Egils sagaként* vagy *Njáls sagaként* olvasunk, tudatos szerkesztés eredménye.

Ez azért fontos, mert a sagákat sokáig szinte történeti jegyzőkönyvként olvasták. Ha egy 13. századi szöveg elmondta, hogy 960 körül két férfi egy bizonyos dombnál összeveszett, az eseményt hajlamosak voltak valóban megtörténtként kezelni. Később az ellenkező véglet is megjelent: ha a szerző évszázadokkal az esemény után élt, akkor az egész történet fikció. Mindkét megközelítés túl sok bizonyosságot ígér. A saga olyan forrás, amelyben

valódi helyek, személyek, rokonsági kapcsolatok és történeti események keverednek a szóbeliség torzulásaival és az írói képzelettel.

A művek keletkezési ideje önmagában figyelmeztet óvatosságra. A legtöbb családi saga története nagyjából a telepeskortól a 11. század első évtizedeiig játszódik, miközben a ma ismert szövegek zömét a 13. században fogalmazták meg. A történet és lejegyzés között tehát gyakran kétszáz vagy háromszáz év telt el. Ráadásul a fennmaradt kéziratok sok esetben még későbbiek. Egy saga 13. századi változatának legkorábbi teljes példánya akár a 14–15. századból is származhat.

Mindez azonban nem csökkenti a művek értékét. Inkább megváltoztatja azt a kérdést, amelyet felteszünk nekik. Ha azt akarjuk megtudni, pontosan mit mondott egy 10. századi ember egy adott napon, a saga bizonytalan tanú. Ha azt kérdezzük, hogyan gondolkodtak a középkori izlandiak családról, hatalomról, becsületről, jogról, erőszakról és múltról, aligha találhatnánk gazdagabb forrást.

A sagák több nagy csoportba sorolhatók. A királyságak a norvég uralkodók történetével

foglalkoznak. A püspökságak az izlandi egyház vezetőit követik. A kortárs sagák a szerzőkhöz viszonylag közeli 12–13. századi eseményeket mesélik el, ezért történeti forrásként gyakran biztosabb alapot nyújtanak. A későbbi lovagságak és legendás sagák már sokkal szabadabban bánnak kalanddal, fantasztikummal és távoli vidékekkel.

A leghíresebbek mégis az *Íslendingasögur*, az izlandi családi sagák. Mintegy negyven nagyobb mű tartozik ide, mellettük rövidebb elbeszélések egész sora. Főhőseik többnyire gazdák, helyi vezetők, költők és harcosok. Nem királyi palotákban élnek, hanem farmokon. Hatalmas seregek helyett néhány tucat ember konfliktusai mozgatják a történetet. A tét mégis ugyanolyan végzetes lehet, mint egy királydrámában.

Irodalmi stílusuk feltűnően visszafogott. Az elbeszélő ritkán mondja meg, kit kell szeretnünk vagy gyűlölnünk. Nem magyarázza hosszasan a szereplők lelkiállapotát. A karakterek abból bontakoznak ki, amit tesznek és mondanak. Ha valaki bosszút forral, az elbeszélő gyakran nem közli, hogy dühös; látjuk, ahogy vendégeket gyűjt, lovakat készít elő, fegyvert vesz magához, majd útnak indul.

Ez a tárgyilagosság különös feszültséget teremt. A legdrámaibb pillanatok is száraz mondatok követhetik. Valakit levágnak, mire társa megjegyyez valamit, ami egyszerre kegyetlen és mulatságos. A fekete humor a saga egyik legjellegzetesebb eszköze. A halál közelében elhangzó tömör mondat megmutatja, hogy a szereplő ura marad-e önmagának, és így a humor a becsület része lehet.

A párbeszédnek különösen nagy szerepe van. A saga emberei állandóan beszélnek: alkudoznak, sértegetnek, békét közvetítenek, jogi tanácsot adnak, házasságot szerveznek vagy fenyegetnek. Sokszor egyetlen mondat indítja el az események láncolatát. Az olvasó emiatt szinte jelen idejűnek érzi a történetet. A leíró részek szűkszavúságát a beszéd elevensége ellensúlyozza.

A táj szintén másképp működik, mint a modern regényben. A szerző ritkán áll meg azért, hogy gyönyörködjön egy fjordban vagy hegyben. A táj azért fontos, mert emberek élnek benne. Egy folyón át kell kelni, egy hegy mögött támadók rejtőzhetnek, egy farm elhelyezkedése politikai erőt adhat, egy szűk völgy pedig eldönthet egy összecsapást. A modern

olvasó romantikus szépséget lát az izlandi vidékben; a saga embere útvonalat, legelőt, birtokhatárt és veszélyt.

Még az időjárás is elsősorban cselekvési feltétel. Ha hóvihár támad, valaki nem ér oda a gyűlésre. Ha befagy a folyó, új út nyílik az ellenség előtt. A természet ugyanúgy beleszól az eseményekbe, ahogyan később Izland egész történetébe.

A művek névtelensége különösen érdekes. A középkori skaldköltők nevét gyakran pontosan megőrizte a hagyomány, a nagy sagák szerzőit viszont többnyire nem ismerjük. Ez arra utalhat, hogy a társadalom másként gondolkodott a szerző szerepéről. A saga megalkotója talán kevésbé tekintette magát az események feltalálójának, inkább olyan embernek, aki ismert történeteket rendez megfelelő alakba.

A valóságban azonban igen erős művészi tudatosságra volt szükség. A *Njáls saga* hosszú évtizedek eseményeit bonyolult szereplőhálóval vezeti el egy nagy tragédia felé. Az *Egils saga* egyetlen ember életét köti össze norvég királyokkal, izlandi telepésekkel, költészettel és családi gyásszal. A *Laxdæla saga* szerelmi története úgy működik, hogy

az olvasó már jóval a szereplők előtt megérzi a tragédia közeledését.

A sagák szerzői ráadásul olyan múltból írtak, amely saját politikai jelenükre is rímelt. A 13. században, amikor a nagy családok egyre nagyobb hatalmat halmoztak fel és Izland polgárháborús konfliktusok felé sodródott, különös jelentőséget kaphattak azok a régi történetek, amelyek megmutatták, hogyan fajul el egy viszály, ha a felek nem képesek egyezsége jutni. A saga múltja így közvetve jelenidejű kérdéseket is felvetett.

A középkori Izland irodalmi virágzása azért is figyelemre méltó, mert a társadalomnak nem voltak nagyvárosai, királyi udvarai vagy gazdag egyetemei. A könyv egy farmon is megszülethetett. Pergament állati bőrből készítették, tintát helyi anyagokból állítottak elő, az írástudó pedig egyházi iskolában vagy nagyobb kulturális központban tanulhatott. Egy könyv elkészítése drága munka volt, ezért minden kötet értékes tárgynak számított.

A történetek azonban nem maradtak a kódexekben. Felolvasták őket. Izlandon évszázadokkal később is élő hagyomány lett, hogy a hosszú téli

estéken valaki olvasott, miközben a többiek gyapjút dolgoztak fel vagy más munkát végeztek. A saga így egyszerre tartozott a magas írásbeliséghez és a mindennapi közösségi kultúrához.

Amikor a 18–19. században Európa romantikus értelmisége felfedezte az északi középkort, ezek a kéziratok új jelentést kaptak. Német, dán, brit és más kutatók kezdték tanulmányozni őket. A sagák egyszerre váltak a germán múlt forrásaivá és az izlandi nemzeti identitás bizonyítékaivá. Egy elszegényedett, politikailag alárendelt ország hirtelen arra hivatkozhatott, hogy olyan irodalmi örökséggel rendelkezik, amelynek jelentősége messze meghaladja lakossága számát.

Ehhez az örökséghez azonban nem általánosságban érdemes közelíteni. A sagák erejét néhány ember történetén lehet igazán megérteni. Egill, Njáll, Gunnar, Guðrún és Gísli több mint hétszáz éve kódexek lapjain élnek, mégis meglepően közel kerülhetnek a modern olvasóhoz.

10. Egill, Njáll és Guðrún - emberek a sagák mögött

Egill Skallagrímsson aligha felelne meg annak a képnek, amelyet egy nemzet szívesen választana kulturális hősének. Erőszakos, gyanakvó, sértődékeny és időnként kegyetlen. Már gyermekkorában öl. Felnőttként fegyverrel járja az északi világot, királyokkal kerül konfliktusba, ellenségeket gyilkol meg, és saját értékét sohasem hajlandó szerényen mérni. Ugyanez az ember az északi középkor egyik legmegrázóbb gyászversének hagyomány szerinti szerzője.

Az *Egils saga* jóval Egill születése előtt indul. Családjának norvégiai történetét meséli el, így az izlandi betelepülést egy nagyobb politikai konfliktus részeként mutatja be. Egill nagyapja, Kveld-Úlf és apja, Skallagrím nehezen illeszkednek Harald Széphajú királyságába. A család számára Izland új kezdetet kínál. A történet ezzel egyben azt a későbbi izlandi eredetmítoszt is erősíti, amely szerint a szigetet olyan erős és független emberek népesítették be, akik nem akartak király előtt meghajolni.

Egill már Izlandon születik, de élete nagy részét nem tölti békés gazdálkodással. Norvégiába és Angliába utazik, harcol, kereskedik és költ. Élete szorosan összefonódik Erik Véresfejsze norvég király és felesége, Gunnhild alakjával. A konfliktus olyan mélyre jut, hogy Egill egyszer saját versével menti meg életét. A hagyomány szerint elfogják, és az uralkodó kivégeztetné. Egill egyetlen éjszaka alatt dicsőítő költeményt készít, amelynek művészi ereje végül elegendő ahhoz, hogy feje a helyén maradjon.

Ez a jelenet sokat elárul arról a társadalomról, amelyben a költészet hatalom lehetett. A skald nem szórakoztató mellékszereplő volt. Versével halhatatlanságot adhatott egy királynak, vagy gúnnyal rombolhatta ellenfele hírnevét. A jó költemény ajándékot, védelmet és társadalmi rangot szerezhetett. Egill esetében szó szerint életet.

A saga legmélyebb része azonban nem hősi győzelemhez kötődik. Egill egyik fia vízbe fullad. Az idősödő harcos összeroppan. Bezárkózik, ételt sem akar venni magához, és úgy készül a halálra, ahogyan egész életében ellenfeleivel szemben élt: makacsul. Lánya végül ráveszi, hogy versben mondja el gyászát.

Így születik meg a *Sonatorrek*, a fiú elvesztéséről szóló költemény.

A vers azért különleges, mert ugyanaz az ember beszél benne, akit a saga korábban félelmetes harcosként mutatott. Nincs ellentmondás a két alak között. Éppen ettől válik Egill emlékezetessé. A saga világában a keménység nem zárja ki a mély érzelmet. Az apa gyásza nem csökkenti harcosi tekintélyét, inkább emberi mélységet ad neki.

A *Njáls saga* másfajta mű. Sokkal szélesebb szereplőgárdával dolgozik, és olyan társadalmi hálót épít fel, amelyben egy-egy konfliktus újabb családokat ránt magával. Két központi férfialakja, Gunnar és Njáll barátsága a mű egyik erkölcsi tengelye.

Gunnar Hámundarson szinte ideális saga-hős. Kiváló harcos, ügyes, jóképű és bátor. Njáll Þorgeirsson testi értelemben kevésbé imponáló alak, de jogi tudása páratlan. Nem kardjával uralja a helyzeteket, hanem azzal, hogy előre látja, milyen következménye lesz egy adott döntésnek. Kettejük barátsága azért különösen erős, mert eltérő képességeik kiegészítik egymást.

A tragédiát részben azok a konfliktusok indítják el, amelyeket a családok asszonyai és szolgái között kialakuló viszályok gerjesztenek. Gunnar felesége, Hallgerður és Njáll felesége, Bergþóra között olyan ellenségeskedés bontakozik ki, amelynek során embereik sorra megölik egymást. A két férfi újra meg újra kártérítéssel rendezi az ügyeket. A jog és a barátság ideiglenesen mindig helyreállítja az egyensúlyt, az alapvető sértettség azonban megmarad.

Gunnar végül más konfliktusok miatt száműzetésre ítéltetik. Elindul, hogy elhagyja Izlandot, de visszatekint otthonára. A saga egyik híres pillanatában a föld szépsége megfordítja döntését. Tudja, hogy maradásával elveszíti a törvény védelmét, mégsem megy tovább. A döntés mai szemmel értelmetlennek tűnhet. A saga világában azonban birtok, otthon és személyes identitás szorosan összetartozik. Gunnar számára a menekülés nem kizárólag földrajzi távozás volna, hanem annak feladása, ami ő maga.

Ellenségei hamarosan megtámadják. Gunnar sokáig védi házát, de íja húrja elszakad. Hallgerðurtól

hajszálat kér új húr készítéséhez. Felesége visszautasítja, és korábbi sérelmére emlékezteti. A történet kegyetlen pontossággal mutatja meg, hogyan tér vissza évekkel később egy házassági konfliktus a legveszélyesebb pillanatban. Gunnar meghal, a saga pedig még csak története közepén jár.

Njáll megpróbálja továbbra is a jog eszközeivel rendezni a viszályokat. Fiai azonban aktív szereplőivé válnak az erőszaknak. A történet egyre nagyobb köröket ír, végül Njáll házának felgyújtásához vezet. Az idős jogtudós családjával együtt bent marad az égő épületben. A saga nem melodramatikus siratással írja le a halálukat. Visszafogottsága miatt a jelenet még súlyosabb.

A tűz után újabb bosszú következne, a mű azonban végül mégis a jog és a megegyezés felé tér vissza. Ez lényeges. A *Njáls saga* nem azt állítja, hogy az erőszak elkerülhetetlen. Inkább azt mutatja meg, milyen nehéz megállítani, ha a becsület logikája és a rokoni kötelesség felülírja a kompromisszumot.

A történet ráadásul a kereszténység felvételének korszakában játszódik. Pogány és keresztény normák találkoznak benne, de a váltás nem teszi egyik napról

a másokra békésebbé az embereket. A vallási átalakulás lassabb a hivatalos döntésnél. A szereplők egy része már új hitben él, miközben társadalmi reflexei továbbra is a régi becsületvilághoz kötődnek.

A *Laxdæla saga* középpontjában ismét konfliktus áll, de egészen más hangsúllyal. Guðrún Ósvífursdóttir az izlandi irodalom egyik legemlékezetesebb nőalakja. Szépsége, intelligenciája és büszkesége fontos, de nem ezek teszik igazán érdekes szereplővé. Élete során többször házasodik, és minden kapcsolatán keresztül új családi és politikai hálózatba kerül.

Fiatalon különös álmokat lát, amelyeket egy bölcs férfi úgy értelmez, hogy négy férje lesz. A jóslat szerkezetet ad egész életének. Az olvasó már előre tudja, hogy a boldogság pillanatai sem tartósak. A saga számára a sors nem feltétlenül természetfeletti erő; az előrejelzés inkább olyan árnyékot vet a szereplők döntéseire, amelyből nem tudnak kilépni.

Guðrún kapcsolatának két legfontosabb férfialakja Kjartan Ólafsson és Bolli Þorleiksson. A két férfi közeli rokoni és baráti kapcsolatban áll. Kjartan külföldre utazik, és távolléte alatt félreértések, várakozás és

sértett büszkeség változtatja meg a viszonyokat. Guðrún végül Bollihoz megy feleségül. Amikor Kjartan hazatér, a korábbi érzelmek már olyan rokoni rendszerbe ütköznek, amelyből nincs fájdalommentes kiút.

A viszály végül Kjartan halálához vezet, és Bolli is részt vesz a támadásban. A gyilkosság után Guðrún nem szabadul meg érzéseitől. Élete végén, amikor fia arról kérdezi, kit szeretett leginkább, olyan választ ad, amelynek értelme szerint éppen azzal bánt a legrosszabbul, akihez a legerősebben kötődött. A saga ezzel egyetlen mondatba sűríti egész történetének tragédiáját.

Guðrún a későbbi életében vallásosabbá válik, zarándokútra indul, és idős korában visszatekint saját döntéseire. A történet nem kínál egyszerű erkölcsi ítéletet. Nem mondja ki, hogy Guðrún bűnös vagy áldozat. Szabadsága és korlátai együtt láthatók, ahogyan egész életében személyes érzelmei, családi kötelességei és társadalmi lehetőségei között mozog.

Gísli Súrsson története megint más típusú tragédia. Törvényen kívülé válik, és évekig bujkál Izland különböző vidékein. Felesége, Auðr kitart

mellette, miközben mások vérdíjért keresik. Gísli élete egyre kisebb térre szorul. Kezdetben még rokonok és barátok segítik, végül szinte maga a táj az egyetlen menedéke.

A *Gísla saga* különösen jól érzékelteti, mit jelentett a közösségből való kizárás. Az ember nem kerül börtönbe; az egész ország válik potenciális börtönné. Minden farmon döntení kell, befogadják-e, minden idegen lehet feljelentő, minden út veszélyt jelent. A törvényen kívüliség így szinte lassú társadalmi megsemmisítés.

Ezek a művek eltérőek, de közös bennük, hogy hőseik ritkán azért buknak el, mert nem értik a világ szabályait. Éppen ellenkezőleg. Gunnar tudja, mi történik, ha marad. Njáll pontosan látja a jogi veszélyeket. Guðrún érti döntéseinek társadalmi következményeit. Gísli tudja, hogy kevés esélye van. A tragédia abból születik, hogy az ember a szabályok ismeretében sem mindig tud vagy akar másként cselekedni.

Ez adja a sagák modern erejét. Nem kell hinnünk abban, hogy minden esemény pontosan így történt. Szereplőik dilemmái ettől még felismerhetők. Család

és egyén, törvény és igazság, szerelem és kötelesség, hírnév és biztonság konfliktusa nem tűnt el a középkorral.

A sagák azonban csak egy részét alkotják Izland középkori irodalmi örökségének. Ugyanabban a 13. században, amikor a nagy családi történeteket formába öntötték, élt egy ember, aki különösen sokat tett azért, hogy az északi múlt fennmaradjon. Költő volt, történetíró, jogtudós, földbirtokos és politikus. Hatalomra vágyott, királyokkal tárgyalt, családtagjaival is harcolt, majd saját pincéjében gyilkolták meg.

Snorri Sturluson élete majdnem olyan volt, mint egy saga.

11. Snorri Sturluson - költő és hatalmi játékos

Snorri Sturluson történetének egyik különös iróniája, hogy az utókor elsősorban azért emlékszik rá, amit az íróasztal mellett végzett, miközben ő maga életének jelentős részét politikai hatalma növelésével töltötte. Ha kizárólag saját korának közéleti mércéjével ítélnénk meg, a 13. századi Izland egyik ambiciózus nagyura lenne a sok közül. Mivel azonban nevéhez kötődik a Próza-Edda és a norvég királyok történetének nagy összefoglalása, a középkori északi kultúra egyik legfontosabb szerzőjévé vált.

1178 vagy 1179 körül született Hvammurban, a nyugat-izlandi Sturlung családba. Apja, Sturla Þórðarson tehetséges és harcias helyi vezető volt. Snorri még kisgyermek volt, amikor apja egyik konfliktusát olyan egyezséggel zárták le, amelynek részeként a fiút Jón Loftsson nevelésébe adták. A hároméves Snorri így Oddiba került, a korszak egyik legfontosabb kulturális központjába.

Ez döntő fordulat lett életében. Jón Loftsson Norvégia királyi családjához is kapcsolódó, nagy

tekintélyű izlandi vezető volt, Oddi pedig jóval több egy gazdag gazdaságnál. Iskolája a latin keresztény műveltséget és az izlandi hagyományt egyszerre közvetítette. A hely szellemi rangját Jón nagyapja, Sæmundr a Tudós alapozta meg. Snorri itt tanult latint, teológiát, történetet, jogot és költészetet, miközben olyan családi és politikai környezet vette körül, amelyben a múlt ismerete közvetlenül kapcsolódott a hatalomhoz.

A fiatalember hamar felismerte, hogy a középkori Izlandon a vagyon és a családi szövetség legalább annyira fontos a felemelkedéshez, mint a tudás. Házassága jelentős birtokot és politikai kapcsolatokat hozott neki. Később több nővel élt kapcsolatban, számos gyermeke született, és utódait is igyekezett előnyös házasságok révén beilleszteni az ország vezető családjainak hálózatába.

1206 körül Reykholtban telepedett le. A nyugat-izlandi birtok idővel Snorri hatalmának és kulturális tevékenységének központja lett. A ma is látható, Snorri nevéhez kapcsolt meleg vizű medence jól illik ahhoz a képhez, amely az utókorban kialakult róla: a földbirtokos, aki saját gazdaságában a

geotermikus víz kényelmét élvezhette, majd visszavonult írni. A valóság ennél mozgalmasabb volt. Reykholt egyszerre működött nagybirtokként, politikai központként és olyan helyszínként, ahol könyvek készülhettek.

Snorri folyamatosan gyűjtötte a goðorðokat és szövetségeket. Hatalma odáig nőtt, hogy 1215-ben törvénymondóvá választották, majd néhány év kihagyás után ismét betöltötte a tisztséget. Az Althing legtekintélyesebb hivatalát viselte, miközben az ország egyre gyorsabban alakult át. A régi rendszerben sok, viszonylag hasonló erejű goði egyensúlya működött. Snorri korában egyre kevesebb család kezében összpontosult a politikai hatalom.

Ezzel párhuzamosan Norvégia is megváltozott. A hosszú belháborús korszak után Hákon Hákonarson uralma alatt megerősödött a királyi hatalom. Az uralkodó figyelme az Atlanti-óceán északi területei felé fordult, és egyre kevésbé tűnt természetesnek, hogy Izland kívül maradjon a norvég királyságon.

1218-ban Snorri Norvégiába utazott. Költőként és előkelő izlandiként jó fogadtatásban részesült. Kapcsolatba került a fiatal Hákon királlyal és

mindenekelőtt Skúli Bárðarson jarl-lal, aki ekkor a norvég politika egyik legerősebb alakja volt. Snorri a király szolgálatába lépett, és vállalta, hogy előmozdítja Izland közeledését a norvég koronához.

A vállalatás rendkívül súlyos volt. Norvég részről ekkor már felmerült az erőszakos beavatkozás lehetősége is, részben izlandi és norvég kereskedők konfliktusai miatt. Snorri azt próbálta bizonyítani, hogy katonai vállalkozás nélkül is el lehet érni a célt. Ha Izland vezetőit személyesen sikerül megnyerni, az ország önként fogadhatja el a király fennhatóságát.

Amikor hazatért, kevés jelét adta annak, hogy sietne ígéretét teljesíteni. Ennek okát nem ismerjük. Lehetséges, hogy valójában sohasem lelkesedett a norvég uralomért. Az is elképzelhető, hogy politikusként egyszerűen felismerte: Izlandon nincs kellő támogatás a tervhez. Snorri gyakran úgy viselkedett, mint aki több lehetőséget szeret nyitva hagyni maga előtt, és csak akkor dönt, amikor már látható az erőviszony.

Éppen ezekben az években keletkezhetett legismertebb műve, az Edda. Célját könnyű félreérteni. Snorri elsősorban nem azért állította

össze, hogy a 21. századi olvasó megismerhesse Thor és Odin történeteit. Költészeti kézikönyvet készített.

A skaldköltészet tele volt bonyolult metaforákkal, a kenningekkel. A tenger lehetett például valamely tengeri isten útja, az arany egy mitológiai történethez kapcsolódó tárgy, a költészet pedig Odin különleges italának képe. Ahhoz, hogy valaki megértse és használja ezeket a kifejezéseket, ismernie kellett a régi mítoszokat. A keresztény Izlandon azonban ez a tudás lassan eltűnhetett.

Snorri ezért rendszerezte a hagyományt. Művének egyik részében mitológiai történeteket mondott el, másutt a költői nyelv képeit és szókincsét magyarázta, majd különböző versformákat mutatott be. Az eredmény költészeti tankönyvnek készült, de közben az északi mitológia legfontosabb összefoglalásává vált.

Snorri nem pogány papként írta a művet. Keresztény ember volt, és több mint két évszázaddal Izland hivatalos kereszténnyé válása után dolgozott. A régi isteneket kulturális és költészeti hagyomány részeként kezelte. Bizonyos helyeken megpróbálta úgy elhelyezni őket a keresztény világképben, hogy

hajdani nagy embereknek vagy félreértett történelmi alakoknak tüntette fel őket.

Ezért az Eddát sem olvashatjuk úgy, mintha a viking kor változatlan szent könyve volna. Snorri válogatott, rendszerezett és magyarázott. Néhány történetet más forrásból is ismerünk, és ilyenkor látható, hogy változatok léteztek. A skandináv pogányságnak nem volt egyetlen hivatalos mitológiai kézikönyve. Amit ma egységes rendszernek érzékelünk, részben éppen Snorri rendszerező munkájának eredménye.

Másik nagy vállalkozása a *Heimskringla*, a norvég királyok története. A mű a legendás múlttól a 12. századig követi az uralkodókat. Snorri korábbi történeti műveket, skaldverseket és szóbeli hagyományokat használt fel. Az eredmény nem modern történettudomány, de rendkívül kifinomult politikai történetírás.

A *Heimskringla* uralkodóit Snorri nem erkölcsi példázatok figuráiként rajzolja meg. Snorri figyelmét lekötik a hatalom gyakorlati kérdései: hogyan szerez valaki támogatást, mitől veszít el egy király híveket, mikor válik az adóztatás elfogadhatatlanná, hogyan

működik a szövetség és mikor tör ki lázadás. Egy olyan ember írta ezeket a történeteket, aki maga is egész életében ugyanilyen kérdésekkel foglalkozott.

Élete utolsó szakaszában a norvég politika végzetesen beleszólt sorsába. Snorri családján belül is kiéleződtek a konfliktusok. Unokaöccse, Sturla Sighvatsson sokkal agresszívebben vállalta a norvég király tervének végrehajtását, és fegyverrel próbálta maga alá rendelni az izlandi vezetőket. Snorri egy időre Norvégiába menekült.

Ott régi pártfogója, Skúli és Hákon király viszonya közben ellenségessé vált. Skúli végül nyíltan szembefordult Hákonnal. Snorri rossz oldalra került ebben a hatalmi játszmában. Amikor 1239-ben a király akarata ellenére visszatért Izlandra, magára vonta Hákon haragját. Skúli a következő évben vereséget szenvedett és meghalt, Snorri pedig norvég szemmel gyanús, engedetlen hűbéressé vált.

Hákon utasítást küldött egyik izlandi emberének, Gizurr Þorvaldssonnak, hogy fogja el Snorrit, és juttassa Norvégiába, vagy szükség esetén számoljon le vele. Gizurnak személyes és politikai okai is voltak arra, hogy engedelmeskedjen.

1241 szeptemberében fegyveresek érkeztek Reykholtba. Snorri nem állt készen komoly ellenállásra. Egy föld alatti vagy pinceként használt helyiségben próbált menedéket találni. Emberei rátaláltak, és ott megölték. A hagyomány megőrzött egy tiltakozó mondatot is, amelyben Snorri azt kérte, ne sújtsanak le rá. Ha valóban elhangzott, kevésbé hősi végszó aligha képzelhető el egy olyan korszak emberének, amelynek irodalma tele van látványos haláljelenetekkel.

Éppen ettől válik halála különösen emberivé. A mitológia nagy rendszerezője nem Odin bölcsességével vagy Thor erejével távozott. Egy politikus halt meg saját otthonában, mert rosszul mérte fel egy hatalmi konfliktus következményeit.

Halálának történelmi iróniája még mélyebb. Az a norvég király ölette meg, akinek dinasztiáját Snorri történeti művei az utókor számára megőrizték. Az a politikai rendszer pedig, amelyben Snorri felemelkedett, alig két évtizeddel később megszűnt.

Művei viszont túléltek a gyilkosságot, a szabadállam bukását, a reformációt, járványokat és vulkánkitöréseket. Ha Snorri politikai tervei valaha

nagyszabásúnak tűntek is, ma szinte senkit sem érdekelne, hány goðorðot szerzett meg vagy melyik riválisát győzte le egy birtokvitában. Azért beszélünk róla, mert megőrzött egy olyan világot, amely nélküle sokkal nehezebben volna rekonstruálható.

Ennek a világnak a középpontjában istenek, óriások, törpék, szörnyek és emberek állnak. Teremtéssel kezdődik, és a világ pusztulásával végződik.

12. Odin, Thor és Ragnarök - az Edda világa

Az Edda szó ma két különböző művet jelöl, amelyek között fontos különbséget tenni. A Snorri nevéhez kötött Próza-Edda tudatosan szerkesztett 13. századi költészeti kézikönyv. A Költői Edda ezzel szemben különféle korú, nagyrészt névtelen versek gyűjteménye. A ma ismert legfontosabb kéziratukat a 13. század második felében másolták le, de számos költemény jóval régebbi hagyományt őriz.

A kettő egymást kiegészítve adja a legtöbb ismeretünket az északi mitológiáról. Gyakran ugyanazt a történetet más szemszögből mesélik el. Egy vers töredékes utalását Snorri részletesebben magyarázza meg, máshol viszont éppen a költemény mutatja meg, hogy Snorri egy több változatban élő hagyományból választott.

Az északi világ eredete nem békés teremtéssel indul. Kezdetben Ginnungagap, a hatalmas üresség áll. Egyik oldalán a tüzes Muspell világa, másikon a jeges és ködös Niflheim. A hideg és meleg találkozásából lassan élet keletkezik. Megjelenik Ymir,

az ősi óriás, és Auðhumla, a tehén, amely tejével táplálja.

Auðhumla a sós jégtömböket nyalogatja, és lassan előbukkan belőlük Búri, az istenek őse. Az ő leszármazottai között jelenik meg Odin és két testvére. A teremtés következő lépése már erőszak: megölik Ymirt. Testéből készül a világ. Vére tenger és folyó, húsból föld, csontjaiból hegy, koponyájából égbolt lesz.

A kép nyers és következetes. A világ nem a káosz békés rendezésével jön létre, hanem egy őslény feldarabolásával. A teremtés és pusztítás már a kezdetben összetartozik. Ugyanez a gondolat tér vissza Ragnarök történetében is: ami született, annak el kell pusztulnia, hogy új világ jelenhessen meg.

Az emberek számára Midgardot jelölik ki, az istenek világa Asgard. A különböző szférákat Yggdrasil, a világfa kapcsolja össze. Gyökerei és ágai több világba érnek, közelében források, sorsistennők és különös lények találhatók. A fa nem mozdulatlan háttér: élő kozmikus szerkezet, amelyet állatok rágnak, veszélyek fenyegetnek, mégis átvészeli a világ megrázkódtatásait.

Az istenek között Odin áll a legmagasabban, de hatalma messze nem jelent mindenhatóságot. Éppen ellenkezőleg: egész alakját a tudás megszerzésének kényszere határozza meg. Egyik szemét feláldozza a bölcsességért. Más történetben önmagát áldozza fel önmagának, amikor napokig függ a világfán, hogy megszerezze a rúnák titkát. A költészet itáláért csal, csábít és alakot vált.

Odin nem erkölcsi értelemben vett jó isten. Cseles, kiszámíthatatlan, és gyakran saját kiválasztott hőseit is bukásra ítéli. A csatában elesettek egy részét Valhallába gyűjti, mert harcosokra lesz szüksége a világ végén. Tudja tehát, hogy Ragnarök eljön, és mégis folyamatosan készül rá.

Ez az egyik legérdekesebb vonása az északi mitológiának. Az istenek nem azért hősiesek, mert biztosak győzelmükben. Tudják, hogy a végső csatát elveszítik. Odin tudja, hogy Fenrir farkas megöli. Thor tudta nélkül ugyan, de saját sorsa is meg van határozva. A hősiesség így nem a siker garanciájából, hanem az elkerülhetetlen végzettel szembeni kitartásból születik.

Thor egészen más alak. Fizikai ereje, közvetlensége és hatalmas étvágya teszi népszerűvé. Fegyvere Mjöltnir, a kalapács, amelyet törpék készítettek, és amely visszatér gazdájához. Thor elsősorban az óriások ellen harcol, így az isteni és emberi világ rendjének védelmezőjeként jelenik meg.

Történeteiben gyakran sok humor van. Thor könnyen dühbe gurul, nem mindig veszi észre a cselt, és olyan problémákat is erőből próbál megoldani, amelyekhez más eszköz kellene. Egy híres történetben ellopják Mjöltnirt, és a kalapács visszaszerzéséhez női ruhában kell eljátszania Freyja szerepét. A hatalmas szakállas harcos menyasszonyként ül a lakomán, miközben annyit eszik és iszik, hogy környezete gyanút fog. A történet egyszerre nevettet ki nemi szerepeket és mutatja meg Thor fékezhetetlen természetét.

Loki ennél sokkal nehezebben besorolható. Hol segíti az isteneket, hol bajba sodorja őket. Ravasz, alakváltó, határátlépő figura. Szörnyű gyermekei vannak: Fenrir farkas, Jörmungand, a világot körülölelő kígyó, és Hel, a holtak birodalmának úrnője. Az istenek érzik, hogy ezek a lények

veszélyesek, ezért megpróbálják ellenőrzés alatt tartani őket, ezzel azonban éppen azt a végzetet készítik elő, amelytől félnek.

Fenrir megkötözésének története jól mutatja ezt. A farkas olyan gyorsan erősödik, hogy az istenek megrémülnek. Különleges köteléket készíttetnek, amely látszólag vékony, de elszakíthatatlan. Fenrir csak akkor engedi magát megkötni, ha valamelyik isten kezét biztosítékként a szájába teszi. Egyedül Tyr vállalja. Amikor a farkas rájön, hogy becsapták és nem tud kiszabadulni, leharapja Tyr kezét. Az istenek győznek, de győzelmük ára látható marad.

A vanok istenei, köztük Njörðr, Freyr és Freyja másfajta erőket képviselnek. Termékenységhez, gazdagsághoz, tengerhez és szerelemhez kapcsolódnak. A mítosz szerint a vanok és az ászok egykor háborút vívtak, majd békét kötöttek és túszokat cseréltek. Ez a történet talán régi kultuszok emléke, de biztos történeti megfejtése nincs.

Freyja az egyik legerősebb női istenalak. Szerelem, vágy, termékenység és mágia kapcsolódik hozzá, de a háború és halál világától sem idegen. Az elesettek egy része hozzá kerül. A későbbi keresztény

szerzők időnként erkölcsi gyanakvással tekintettek rá, az eredeti hagyomány azonban jóval összetettebb alakot őrzött meg.

Baldr történetében a mitológia komorabbá válik. Odin fia olyan álmokat lát, amelyek saját halálát jelzik. Anyja, Frigg minden létező dologtól esküt kér, hogy ne árthasson neki. Egy jelentéktelennek tartott növényt, a fagyöngyöt kihagyja. Loki ezt használja fel. A vak Höðr kezébe adja a fagyöngyből készült fegyvert, és ő Baldr felé dobja. Az isten meghal.

Baldr elvesztése már Ragnarök előjátéka. Az istenek hiába próbálják visszahozni a holtak világából. Loki büntetése kegyetlen, de a végzetet többé nem lehet visszafordítani. Az erkölcsi és kozmikus rend egyaránt bomlani kezd.

Ragnarök előtt hosszú, rettenetes tél következik. A társadalmi kötelékek felbomlanak, rokon rokon ellen fordul. A farkasok elérik a Napot és Holdat, Fenrir kiszabadul, Jörmungand felemelkedik a tengerből, Loki az istenek ellenségeivel együtt indul csatába.

A végső küzdelemben szinte minden nagy alak megtalálja saját ellenfelét. Odin Fenrir ellen harcol és elesik. Thor megöli Jörmungandot, majd néhány lépés után ő is meghal a kígyó mérgétől. Freyr Surtr tűzóriással kerül szembe. Végül tűz és víz borítja el a világot.

A történet itt mégsem ér véget. A föld újra kiemelkedik a tengerből, zölden és termékenyen. Néhány isten túléli a pusztulást vagy visszatér, és két ember is megmenekül, akikből új emberiség származhat. A ciklus újrakezdődik.

Nehéz megmondani, mennyi ebben a kereszténység előtti hagyomány és mennyi a keresztény korszak hatása. A világ pusztulását követő megújulás könnyen felidézi a keresztény apokalipszis képét, a versek azonban olyan motívumokat is tartalmaznak, amelyek régebbi germán hagyományhoz köthetnek. A 10–11. század fordulóján a két világkép már egymás mellett élt, így kölcsönhatásuk természetes lehetett.

A Költői Edda azonban nem csak istenek történeteit őrzi. Egyik legismertebb darabja, a *Hávamál* olyan bölcsességmondások gyűjteménye,

amelyek a hétköznapi élethez adnak tanácsokat. Óvatosan válassz barátot, ne igyál túl sokat, figyelj arra, mit mondasz, becsüld meg a vendéglátást, ne kérkedj fölöslegesen, és készülj arra, hogy az emberi élet véges. A tanácsok sokszor meglepően gyakorlatiasak.

A mitikus Odin hangján így egy gazdálkodó, utazó és vendégeskedő társadalom tapasztalata szólal meg. A bölcsesség nem elvont filozófiai rendszer, hanem túlélési tudás. Tudni kell, mikor beszélj és mikor hallgass, mikor bízz valakiben és mikor légy óvatos. Egy ritkán lakott országban, ahol az utazó számára életet menthetett egy idegen farm vendégszeretete, ezek a szabályok közvetlen jelentőséggel bírtak.

A hősi énekek között Sigurd sárkányölő története vált a legismertebbé. Ugyanahhoz a nagy germán mondakörhöz tartozik, amelyből a német *Nibelung-ének* Siegfriedje is megszületett. A két hagyomány azonban eltérően formálta a közös alapanyagot.

Sigurd megöli Fafnirt, megszerzi a kincset, kapcsolatba kerül Brynhilddel, majd csalás, házassági szövetség és féltékenység sodorja a szereplőket

tragédiába. A történet ismét azt a világot mutatja, ahol a hősi erő nem ment meg a végzettől. A sárkány legyőzése sem biztosít boldog életet. A legnagyobb győzelem után is következhet bukás.

Évszázadokkal később Richard Wagner több északi forrásból merített, amikor megalkotta a *Nibelung gyűrűjét*. Így az izlandi kéziratok közvetve a modern európai kultúrára is hatottak. Thor és Loki ma filmekben és képregényekben jelenik meg, Ragnarök szóként is bekerült a globális kultúrába. A modern változatok gyakran alig hasonlítanak középkori előképeikhez, de fennmaradásuk alapját továbbra is azok a kódexek adják, amelyeket néhány izlandi írástudó készített.

Közben az a társadalom, amely ezeket a műveket létrehozta, saját Ragnarökje felé haladt. Nem kozmikus tűz pusztította el, hanem hatalmi koncentráció, családi háború és egy megerősödő norvég királyság.

13. A szabadság vége - a Sturlungok kora

Az izlandi szabadállam három évszázadon át úgy működött, hogy nem rendelkezett királlyal és állandó végrehajtó hatalommal. Rendszere azért maradhatott fenn, mert a vezetők közül egyik sem tudta tartósan maga alá gyűrni a többieket. A goðorðok szétagolt politikai szerkezetet alkottak, a gazdák pedig bizonyos mértékig maguk választhatták meg, melyik vezetőhöz kapcsolódnak.

A 12-13. században ez az egyensúly felbomlott. Egyre több goðorð került ugyanazon családok kezébe. Örökléssel, házassággal, vásárlással és politikai nyomással olyan nagy hatalmi tömbök jöttek létre, amelyek már egész országrészeket befolyásoltak. A korábbi több tucatnyi hasonló rangú vezető helyett néhány nagy család uralta Izland politikáját.

Közéjük tartoztak a Sturlungok, a Haukdælirek, az Ásbirningar, az Oddaverjar és a Svínfellingar. Rokoni szálak hálózták be őket. A hatalmi küzdelem tehát gyakran családtagokat is szembefordított egymással. Az izlandi elit olyan kicsi volt, hogy szinte minden

jelentős vezető rokona volt más jelentős vezetőknek, mégis egyre nagyobb seregeket küldtek egymás ellen.

A változás egyik fontos következménye az lett, hogy a régi rendszer fékei gyengültek. Ha egy helyi goði túl agresszíven viselkedett, korábban szomszédai és követői ellensúlyozhatták. Egy olyan vezetővel szemben azonban, aki több térség erőforrásait és több száz fegyveres támogatását tudta mozgósítani, a helyi ellenállás jóval nehezebbé vált.

Ezzel egy időben Norvégia is megerősödött. Hákon Hákonarson király uralkodása alatt véget értek a hosszú belháborúk, és az uralkodó ismét képes lett külpolitikai célokat követni. A norvég királyság az észak-atlanti skandináv településeket saját természetes érdekszférájának tekintette. Feröer és más szigetek már korábban norvég fennhatóság alá kerültek. Izland önállósága egyre feltűnőbb kivételnek látszott.

1220 körül Snorri Sturluson vállalta, hogy előmozdítja a király ügyét. Kevés eredményt ért el. A következő nemzedék egyik tagja, Sturla Sighvatsson azonban sokkal komolyabban vette a feladatot. Norvégiában ígéretet tett arra, hogy Izland vezetőit

egymás után a király fennhatóságának elfogadására kényszeríti.

Sturla nagyszabású hatalmi programba kezdett. Apjával, Sighvattal együtt először saját családjuk rivális ágai és más nagyurak ellen fordult. Snorri is menekülésre kényszerült. A konfliktus már nem a régi sagák néhány emberes bosszúharca volt. Több száz, olykor ezernél is több férfit mozgósítottak.

1238 augusztusában Örlygsstaðirnél került sor a korszak egyik döntő csatájára. Sturla és Sighvatr ellenfelei, Gizurr Þorvaldsson és Kolbeinn a Fíatal egyesítették erejüket. Sturláék rossz helyzetben vállalták a küzdelmet, és súlyos vereséget szenvedtek. Apa és fia egyaránt elesett, velük együtt embereik közül is sokan.

A vereség nem hozott békét. A Sturlung család más tagjai folytatták a küzdelmet. Snorri közben Norvégiában rossz politikai szövetséget választott, majd 1239-ben a király tilalma ellenére visszatért Izlandra. Két évvel később Gizurr emberei Reykholtban meggyilkolták.

Snorri halála jól mutatta, mennyire összefonódott az izlandi belpolitika a norvég király érdekeivel. Egy izlandi vezető immár nem kizárólag saját rokonaival és szomszédaival számolt. Norvég királyi parancs dönthette el, kit kell elfogni, külföldre küldeni vagy megölni.

Sighvatr fia, Þórðr kakali néhány évvel később megpróbálta visszaszerezni családja hatalmát. Norvégiából hazatérve fokozatosan támogatókat gyűjtött. A háború újabb súlyos összecsapásokhoz vezetett. 1244-ben tengeri csata zajlott a Faxaflói vizén, ami különösen ritka esemény volt az izlandi konfliktusok történetében. 1246-ban Haugsnesnél következett a korszak egyik legvéresebb szárazföldi csatája. Körülbelül száz ember halhatott meg, ami egy néhány tízezres társadalomban jelentős veszteségnek számított.

Þórðr végül hatalmas befolyást szerzett, de ő sem használta fel arra, hogy Izlandot a király alá rendelje. Hákon ezért visszahívta Norvégiába. A király szemszögéből az izlandi nagyurak újra és újra ugyanazt tették: elfogadták támogatását, felhasználták saját riválisaik ellen, majd amikor

megszerezték a hatalmat, megfeledeztek eredeti ígéretükről.

Gizurr Þorvaldsson következett. Helyzete azonban szintén veszélyes volt. 1253-ban ellenfelei megtámadták Flugumýri nevű birtokát. A házat felgyújtották. Gizurr túlélte a támadást, felesége és több fia azonban meghalt. A jelenet akár egy családi sagából is származhatna, de ez már kortárs történelem volt, és jól mutatta, milyen mélyre süllyedt a politikai erőszak.

A király közben egyre ügyesebben használta fel az egymással versengő izlandi vezetőket. Pénzt, rangot és legitimációt kínált nekik, de cserébe hűséget és eredményt követelt. A norvég uralom fokozatosan már nem külső fenyegetésként jelent meg. Beépült az izlandi politikai rendszerbe.

Az ország gazdái számára eközben egyre fontosabb lehetett a béke. A 13. századi harcok nem mérhetők nagy európai háborúk pusztításához. A halottak száma összességében néhány száz lehetett. A különbség az volt, hogy egy olyan társadalomban, amely évszázadokon át viszonylag kis létszámú konfliktusokhoz szokott, a nagy fegyveres gyűlések és

egész régiókat érintő háborúk új élményt jelentettek.

A kereskedelmi kapcsolat Norvégiával szintén komoly eszközt adott a király kezébe. Izland létfontosságú importcikkre szorult. Fa, gabona, fém és más áruk túlnyomórészt hajókon érkeztek. A norvég király képes lehetett korlátozni ezt a forgalmat. Az a társadalom, amely politikailag független volt, gazdaságilag sohasem élt teljes elszigeteltségben.

1262-ben az Althingen a gazdák egy része elfogadta azt az egyezséget, amelyet később Gamli sáttmáli, Régi Egyezés néven emlegettek. Hákon király és fia, Magnús fennhatóságát elismerték, és adófizetést vállaltak. Cserébe a király békét, az izlandi törvények tiszteletben tartását, valamint megfelelő hajóforgalmat ígért Norvégia és Izland között.

Az ország nem egyszerre adta meg magát. Egyes vidékeken erősebb volt az ellenállás, és az utolsó vezetők csak 1264-ben fogadták el a király hatalmát. Nem érkezett norvég megszálló hadsereg. Nem zajlott döntő csata Izland és Norvégia között. A szabadállam tárgyalások, belső hatalmi harcok és fokozatos politikai alárendelődés révén ért véget.

A későbbi nemzeti történetírás számára ez fájdalmas kérdéssé vált. A 19. századi függetlenségi mozgalom szemszögéből könnyű volt úgy látni, hogy a 13. századi vezetők elárulták az ország ősi szabadságát. Ez azonban olyan modern nemzetfogalmat vetít vissza a középkorba, amelyet a korszak emberei nem ismertek.

Egy 13. századi izlandi gazda számára a választás nem feltétlenül „nemzeti függetlenség” és „idegen elnyomás” között állt. A kérdés lehetett sokkal gyakorlatibb: melyik rendszer biztosítja a békét, a kereskedelmet és a jogot? Ha a király távoli, az adó mérsékelte, a helyi törvények pedig megmaradnak, a változás kevésbé tűnhetett drámainak, mint ahogyan az utókor értelmezte.

Az egyezség egyik pontja még azt is kimondta, hogy ha a király nem tartja meg vállalásait, az izlandiak kötelezettségei megszűnnek. A középkori felek tehát kölcsönös szerződésként gondoltak a kapcsolatra. Ez a gondolat évszázadokkal később újra fontossá vált, amikor a függetlenségi mozgalom történeti érveket keresett Dániával szemben.

1264 után Izland többé nem volt önálló szabadállam. Az Althing azonban nem tűnt el, az izlandi jog sem szűnt meg, és a helyi társadalmi rend sem változott meg egyik napról a másikra. A király messze volt. A farmok ugyanott álltak, a gazdák ugyanazokat a földeket művelték, és a sagák továbbra is megszülettek.

A politikai világ mégis gyökeresen megváltozott. Az ország fölött most már állt egy uralkodó, akinek egyik fő feladata éppen azt a békét biztosítani, amelyet a szabadállam utolsó évtizedeiben egyre kevésbé sikerült fenntartani.

Ezzel véget ért Izland történetének első nagy korszaka.

IV. RÉSZ

ELVESZETT SZABADSÁG, KATASZTRÓFÁK ÉS TÚLÉLÉS

14. Norvég, majd dán király alatt

A norvég fennhatóság elfogadása után Izland nem vált egyik napról a másikra olyan tartománnyá, amelyet távoli hivatalnokok részletekbe menően irányítottak. A király hatalma fokozatosan épült be a sziget intézményeibe. A legfontosabb változás az volt, hogy a béke fenntartásáért és a törvény végrehajtásáért immár elvileg az uralkodó felelt. Ehhez királyi tisztviselőkre és új jogrendre volt szükség.

A régi Grágás törvényanyagát norvég mintájú szabályok váltották fel. Az első kísérlet, a Járnsíða több ellenállást váltott ki, majd 1281-ben a Jónsbók lépett életbe. Ez a jogkönyv meglepően hosszú életű lett, és egyes rendelkezései évszázadokon át meghatározták az izlandi jogot.

A változások ellenére az Althing fennmaradt. Már nem egy szuverén király nélküli közösség legfőbb szerveként működött, hanem a királyságon belüli izlandi jogélet központjaként. Bírószági szerepe továbbra is jelentős volt, és az ország saját törvényi

hagyománya sem olvadt teljesen bele a norvég rendszerbe.

Az új politikai rend egyik legszembevetőbb következménye éppen az lett, hogy eltűntek a Sturlung-kor nagy fegyveres konfliktusai. Ez azonban a történeeszt óvatosságra inti. A 14–15. századból jóval kevesebb részletes elbeszélő forrás maradt fenn, ezért a korszak automatikusan csendesebbnek látszik. A családi sagák hősei és a kortárs sagák nagyurai helyett egyre inkább évkönyvek, egyházi iratok és jogi dokumentumok beszélnek.

Az egyház közben tovább erősödött. A püspökök már a szabadállam utolsó korszakában igyekeztek az egyházi intézményeket kiszabadítani a világi nagycsaládok ellenőrzése alól. Sok templomot helyi gazdag családok alapítottak, ezért az alapítók utódai úgy tekintettek rájuk és birtokaikra, mintha saját vagyonuk részét képeznék. Az egyházi reformmozgalom viszont azt vallotta, hogy ezek a javak az egyházhoz tartoznak.

A vita hosszú évtizedeken át tartott. Végül a püspökök sok területen megerősítették jogaikat. A középkor későbbi szakaszára az egyház az ország

egyik legnagyobb földbirtokosává vált. Ez nem jelentette azt, hogy minden földet közvetlenül papok műveltek. A birtokokat parasztok használták, akik bért és szolgáltatásokat fizettek.

Izland közben egy nagyobb észak-atlanti politikai rendszer periferiája maradt. Norvégia királya egy ideig még Grönland, Feröer, Orkney és Shetland fölött is rendelkezett valamilyen hatalommal. A 14. század azonban súlyos változásokat hozott.

A norvég királyságot különösen keményen sújtotta a nagy pestisjárvány. A népesség összeomlása gyengítette gazdasági és politikai erejét. A királyi dinasztiák közötti házasságok eközben egyre szorosabban kapcsolták össze Skandinávia uralkodóházait.

1380-ban a fiatal Olaf egyszerre lett Dánia és Norvégia királya. Anyja, Margit fokozatosan az egész skandináv politikai tér legnagyobb alakjává vált. Olaf korai halála után sem engedte ki kezéből a hatalmat. Dánia és Norvégia fölött régensként uralkodott, majd Svédországban is megszerezte a döntő befolyást. 1397-ben létrejött a kalmari unió, amely egyetlen uralkodó alatt egyesítette a három skandináv

királyságot.

Izland ezzel dán uralkodó alatt találta magát, bár formailag továbbra is a norvég királyság része volt. A változás kezdetben talán kevéssé érződött egy átlagos izlandi farmon. A király korábban is messze élt. Most azonban a hatalom központja még távolabb került, Koppenhága felé.

Ennek hosszú távú kulturális következményei is lettek. A középkori norvég és izlandi nyelv még nagyon közel állt egymáshoz. A dán politikai és kulturális befolyás alatt a norvég írott nyelv egyre erősebben dánosodott. Izland földrajzi elszigeteltsége közben éppen az ellenkező hatást fejtette ki: saját nyelve külön úton fejlődött.

A 16. századra már egyre természetesebb lett az *íslenska*, vagyis izlandi nyelv elnevezés. A politikai távolodással párhuzamosan kulturális elkülönülés történt. Izland elvesztette középkori önálló államát, nyelve azonban éppen ebben az időszakban vált egyre határozottabban saját identitásának hordozójává.

A 14–15. század természeti és demográfiai válságai ennél közvetlenebb veszélyt jelentettek. Az

észak-atlanti éghajlat hűvösebbé vált. Ez nem egyik évről a másikra bekövetkező katasztrófa volt, hanem hosszabb folyamat, amely különösen a mezőgazdaság peremterületein okozott gondokat. Grönland skandináv telepei lassan eltűntek. Izlandon is egyre nehezebbé vált bizonyos gabonafélék termesztése.

A nagyobb csapás a pestis volt. Izlandot az európai fekete halál első hulláma az 1340-es évek végén valószínűleg elkerülte, ami földrajzi elszigeteltségének ritka előnyét mutatta. 1402-ben azonban a betegség mégis megérkezett, feltehetően hajón. A következő években pusztító járvány söpört végig a szigeten.

A halálozás pontos mértékét nem ismerjük. A kortárs és későbbi források gyakran rendkívüli veszteségről beszélnek, és a modern becslések is azt mutatják, hogy a lakosság nagyon nagy része meghalhatott. Települések néptelenedtek el, gazdaságok maradtak gazda nélkül, egyházi intézmények veszítették el papjaikat.

A járvány azért is érdekes, mert Izlandon alig élt olyan patkánypopuláció, amelyhez a klasszikus pestistörténet rendszerint kapcsolja a fertőzést. Ez is

hozzájárult ahhoz a modern felismeréshez, hogy a késő középkori pestis terjedésének mechanizmusa összetettebb lehetett annál, mint hogy kizárólag patkánybolhák vitték volna emberről emberre. Ruhán élő paraziták és közvetlen emberi környezetben terjedő fertőzés is szerepet játszhatott.

A 15. század végén újabb súlyos járvány következett. Az alacsony népesség hosszú időre megváltoztatta a gazdasági viszonyokat. Föld bőségesen állt rendelkezésre, munkaerőből viszont hiány lett. Ez bizonyos csoportok alkupozícióját javíthatta, miközben számos birtok elvesztette korábbi értékét.

A halászat szerepe eközben növekedett. Izland körüli vizek gazdagsága egyre több külföldit vonzott. A 15. században angol hajók jelentek meg nagy számban, és a korszakot később az „angol évszázadként” is emlegették. Angol halászok és kereskedők nemcsak halat fogtak, hanem közvetlen üzleti kapcsolatba léptek az izlandiakkal.

Ez a korona számára egyszerre jelentett lehetőséget és problémát. A külföldi kereskedők olyan árukat hoztak, amelyekre Izlandnak szüksége volt,

ugyanakkor csökkentették a király ellenőrzését. Fegyveres összecsapások és kereskedelmi viták is történtek. Később német, főként hanza kereskedők kerültek előtérbe.

Izland így a politikai periférián maradt, gazdaságilag azonban olyan tenger közepén feküdt, amelyet egyre több európai hatalom tartott értékesnek. A hal lassan az ország legfontosabb külső erőforrásává vált, és ezt a szerepet még évszázadokkal később is megőrizte.

A dán korona a 16. században egyre közvetlenebbül próbálta ellenőrizni az országot. Ennek első igazán nagy konfliktusa nem a halászatról vagy adókról szólt, hanem vallásról.

A reformáció Izlandon fejlevágással kezdte uralmát.

15. Reformáció vérrel

A 16. század elején Izland Európa egyik legtávolabbi katolikus társadalma volt. Két püspöksége, Skálholt és Hólar, kolostorai, templomai és földbirtokai a helyi társadalom meghatározó intézményei közé tartoztak. A latin kereszténység több mint ötszáz éve volt jelen a szigeten, és mélyen összefonódott az izlandi kulturális hagyománnyal.

Amikor Luther tanai elindították a reformációt, Izlandon eleinte kevés közvetlen hatás érződött. A döntő fordulat Dániában következett be. Christian III. az 1530-as években megszilárdította uralmát, és királyságában a lutheránus reformáció mellett kötelezte el magát. Dániában és Norvégiában a katolikus püspöki rendszer felszámolása egyben hatalmas vagyonátrendezést is jelentett: az egyházi birtokok jelentős része a korona kezére kerülhetett.

Izland nem állhatott tartósan kívül ezen a változáson. A király számára vallási és politikai szempontból egyaránt elfogadhatatlan volt, hogy távoli alattvalói katolikus püspökök irányítása alatt maradjanak. A reformáció ugyanakkor nem

rendelkezett széles izlandi társadalmi mozgalommal. Felülről érkezett, királyi hatalommal.

Skálholtban fokozatosan sikerült bevezetni az új rendet. Az első lutheránus püspökök egyikének helyzete azonban bizonytalan volt, és a régi egyházi elit egy része ellenállt. Északon Jón Arason, Hólar püspöke lett a katolikus ellenállás központi alakja.

Jón Arason már személyében is távol állt attól az egyházi reformideáltól, amelyet akár a katolikus, akár a protestáns megújulás hirdetett. A cölibátust nem tartotta be, hosszú kapcsolatban élt egy nővel, és több gyermeke született. Fiai közül többen komoly politikai szerepet kaptak. A püspök egyszerre volt egyházi vezető, nagyúr és családfő.

Ez a kettősség később hozzájárult ahhoz, hogy alakját többféleképpen lehessen értelmezni. Katolikus szemmel az utolsó püspök, aki kitartott Róma mellett. A 19. századi izlandi nemzeti emlékezet számára a dán uralom ellen küzdő hazafi lett. Más értelmezések inkább olyan hatalmi politikust látnak benne, aki saját családja és püspöksége befolyását védte.

E nézőpontok nem zárják ki egymást. Jón számára vallás, családi hatalom és izlandi autonómia nem feltétlenül különült el úgy, ahogyan később elemezték. A dán király lutheránus reformja egyszerre fenyegette hitét, politikai pozícióját és az általa ellenőrzött vagyont.

Az 1540-es évek végén nyílt konfliktus bontakozott ki. Jón és fiai elfogtak lutheránus ellenfeleket, és megpróbálták visszafordítani a reformáció előrehaladását. Rövid ideig úgy tűnhetett, hogy sikerrel járnak.

1550 őszén azonban fordult a helyzet. Jón és két fia fogságba esett. A győztesek féltek attól, hogy hívei kiszabadítják őket, ezért gyors döntés született. A püspököt és fiait Skálholtban kivégezték. Fejüket vették.

A három halál mélyen beleégett az izlandi emlékezetbe. Jón Arason lett az elveszett katolikus Izland utolsó nagy alakja. Később költőként és kulturális patrónusként is emlékeztek rá. Hólarban ő támogatta az első izlandi nyomda működését, így az a férfi, aki a reformáció ellen harcolt, közvetve éppen annak egyik legfontosabb technikai eszközét

honosította meg.

Jón halála után a szervezett katolikus ellenállás összeomlott. 1551-ben dán erő jelenléte is biztosította, hogy az új rendet ne lehessen visszafordítani. Izland hivatalosan lutheránussá vált.

A változás messze nem kizárólag a liturgiát érintette. A kolostorokat feloszlatták, javaik jelentős része a koronához került. A dán király ezzel sokkal nagyobb földbirtokossá vált Izlandon, mint korábban volt. A vallási reform így jelentősen növelte az állami gazdasági hatalmat is.

A templomi élet megváltozott. A szentek kultusza, ereklyék és számos katolikus szertartás háttérbe szorult. A prédikáció és a Biblia szerepe nőtt. A papság számára megszűnt a kötelező cölibátus. Az egyházi intézményrendszer továbbra is jelen volt az emberek mindennapi életében, de más teológiai keretek között.

Nyelvi és kulturális szempontból a reformáció egyik legfontosabb következménye az izlandi nyelvű vallási irodalom fellendülése lett. Guðbrandur Þorláksson hólar-i püspök 1584-ben kiadta a teljes

Biblia izlandi fordítását. A kötet nyelvtörténeti jelentősége óriási.

Európa számos kis nyelvi közösségében a reformáció erősítette az anyanyelvű írásbeliséget. Izlandon ez különösen fontos volt, mert a dán uralom környezetében a saját nyelv kulturális önállósága komoly védelmet kapott. A Biblia, prédikációk, zsoltárok és más vallási szövegek hozzájárultak az írott izlandi nyelv egységének fennmaradásához.

Így a dán király által bevezetett vallási reform hosszú távon olyan kulturális eszközt is erősített, amely később az izlandi különállás egyik alapjává vált. A politikai alárendeltség fokozódott, miközben a nyelvi identitás szilárdabbá vált.

A 17. század elején a korona újabb eszközzel növelte ellenőrzését. 1602-ben kereskedelmi monopóliumot vezetett be. Izland meghatározott kikötőiben csak engedéllyel rendelkező dán kereskedők üzemelhettek. A rendszer célja részben a királyi ellenőrzés és bevétel biztosítása volt, következménye azonban az lett, hogy az izlandiak külföldi kereskedelme erősen beszűkült.

A monopólium különösen súlyosan érintett egy olyan országot, amely sok alapvető árut importált. Ha rosszul működött az ellátás, nem lehetett egyszerűen másik kereskedőhöz fordulni. A gabona, fa, fémáru és halászati felszerelés ára, mennyisége és elérhetősége egy erősen szabályozott rendszer függvénye lett.

A 17. század így már eleve sebezhető társadalmat örökölt. Éghajlati nehézségek, járványok és kereskedelmi korlátozások között élt körülbelül ötvenezer ember egy hatalmas szigeten.

1627 nyarán pedig váratlanul olyan ellenség érkezett a tenger felől, amelyre senki sem készült.

16. Kalózok és boszorkányok

1627 nyarán az izlandi partok lakói hajókat pillantottak meg a tengeren. A hajó érkezése máskor hírt, kereskedelmet és régóta várt árukat jelenthetett. Ezúttal fegyveres emberek szálltak partra, akik nem kereskedni akartak. Az izlandi emlékezet *Tyrkjaránið*, „török rablás” néven őrizte meg az eseményeket, bár támadói nem a mai értelemben vett törökök voltak.

A korszak európai nyelvében a „török” gyakran tág értelemben az Oszmán Birodalomhoz vagy az észak-afrikai muszlim világhoz kapcsolódó embereket jelentette. A támadók a barbár államok korzárjai voltak, elsősorban Algírhoz kötődő hajósok. A Földközi-tenger térségében ekkor már régóta működött olyan rabszolga-kereskedelmi rendszer, amelynek részeként európai hajókat és part menti településeket támadtak meg.

Az észak-afrikai korzárok meglepően messzire eljutottak. Angol, ír és más atlanti partokon is raboltak embereket. Izland azonban több ezer kilométerre feküdt szokásos működési területüktől,

így a támadás kortársai számára szinte felfoghatatlan lehetett.

A rajtaütések több helyszínt érintettek. Grindavík környékén, a keleti parton és mindenekelőtt a Vestmannaeyjar szigetcsoporton súlyos támadás történt. A korzárok házakat fosztottak ki, ellenállókat öltek meg, férfiakat, nőket és gyermekeket hurcoltak hajóikra.

Összesen mintegy 350–400 izlandit vihettek el Észak-Afrikába. Ez a mai nagyvárosi mércével kis számnak tűnhet, egy körülbelül ötvenezer lakosú országban azonban mély társadalmi sebet okozott. A Vestmannaeyjar kis közössége számára a veszteség különösen súlyos volt.

Az elhurcoltak többségét Algírba vitték, ahol rabszolgapiacra értékesítették őket. Sorsuk rendkívül eltérő lehetett. Egyesek háztartási szolgák lettek, mások nehéz munkát végeztek. Gyermekek könnyebben beilleszkedhettek új környezetükbe, és közülük többen áttérhettek az iszlámra. A felnőttek egy része hosszú éveken át abban reménykedett, hogy családjá vagy valamely keresztény állam váltságdíjat fizet érte.

Az események egyik legfontosabb tanúja Ólafur Egilsson lelkes. Őt is családjával együtt hurcolták el Vestmannaeyjarról. Fogvatartói végül szabadon engedték azzal a céllal, hogy Európában próbáljon pénzt gyűjteni a rabok kiváltására.

Ólafur hosszú és fárasztó utat tett meg. Különböző európai udvarokhoz és hatóságokhoz fordult, de a váltságdíj előteremtése rendkívül nehéz volt. Dánia háborúk és saját pénzügyi gondjai közepette nem tudott vagy nem akart akkora összeget biztosítani, amellyel minden izlandit kiszabadíthattak volna.

Ólafur végül hazatért, felesége azonban Algírban maradt. Hosszú évek teltek el, mire az asszonyt más foglyok egy részével együtt ki tudták váltani. Sok elhurcolt soha nem látta többé Izlandot.

A történet egyik legismertebb alakja Guðríður Símonardóttir lett, akit később gúnyos vagy félig legendás néven „Tyrkja-Guddának” is neveztek. Ő is Vestmannaeyjarról került Algírba, majd évekkel később a kiváltott rabok között tért vissza Európába. Koppenhágában találkozott Hallgrímur Péturssonnal, aki később Izland egyik legnagyobb vallásos költője lett. Kapcsolatuk és későbbi házasságuk a

rabszolgarablás emlékét közvetve az izlandi irodalomba is bekötötte.

Az 1627-es támadás sokáig élt a kollektív emlékezetben. A tenger, amelytől az ország élelme és külvilági kapcsolata függött, hirtelen az idegen erőszak útjává vált. Izlandnak nem volt hadserege, komoly erődítményrendszere vagy olyan flottája, amely képes lett volna megvédeni hosszú partvonalát. A dán király távoli védelme ebben az esetben kevés gyakorlati segítséget jelentett.

A század félelmei azonban nem kizárólag kívülről érkeztek. Néhány évvel korábban elkezdődtek azok a perek, amelyek miatt Izland boszorkányüldözése eltérő képet mutat Európa legtöbb országához képest.

A mágia és természetfeletti erőkbe vetett hit régóta része volt az izlandi kultúrának. A *galdrar* néven ismert varázslás, a rúnák, mágikus jelek és különféle praktikák a népi hagyományban nem feltétlenül jelentettek ördögi tevékenységet. Lehetett velük védekezni betegség ellen, szerelmet keresni, elveszett tárgyat megtalálni vagy állatokat megóvni.

A lutheránus Európából hazatérő izlandi papok és művelt emberek azonban olyan teológiai világnézetet is hoztak, amely a mágia bizonyos formáit az ördöggel kapcsolta össze. Dán és német területeken ekkor már súlyos boszorkányperek zajlottak. Ez a szemlélet Izlandra is eljutott.

1625-től dokumentálhatók kivégzéssel végződő ügyek. A következő évtizedekben több mint száz boszorkánysággal kapcsolatos eljárás történt. A különös izlandi sajátosság az áldozatok neme volt. Míg Európa nagy részén a kivégzettek többsége nő, Izlandon szinte mind férfi.

A 21 ismert kivégzett közül húsz férfi volt. Egyetlen nő, Þuríður Ólafsdóttir került máglyára, fiával együtt. Ez az arány annyira eltér a megszokott európai mintától, hogy magyarázatra szorul.

Az egyik ok a helyi mágikus hagyomány társadalmi szerepében keresendő. Izlandon bizonyos varázslói tudást gyakrabban kapcsoltak férfiakkal. Rúnák, írásos jelek és varázskönyvek használata olyan tudásnak számíthatott, amelyet férfiaknak tulajdonítottak. A vádak sok esetben konkrét károkozó mágiára vonatkoztak: valakit betegséggel,

állatpusztulással vagy más szerencsétlenséggel hoztak összefüggésbe.

A legtöbb per a Westfjordok térségében összpontosult. Itt helyi hatalmi konfliktusok, birtokviták és személyes ellenségeskedések is közrejátszhattak. Ahogyan Európa más boszorkánypereiben, itt sem lehet minden ügyre egyetlen magyarázatot alkalmazni. Vallási félelem, személyes bosszú és társadalmi feszültség egymással keveredett.

A máglyahalál különösen bizarr büntetésnek számított egy olyan országban, ahol a fa értékes importáru volt. Izland középkori erdeinek nagy része addigra rég eltűnt. A kivégzéshez szükséges tüzelőanyagot ezért olykor komoly erőfeszítéssel kellett biztosítani.

1683-ban került sor az utolsó izlandi boszorkánykivégzésre. A perek fokozatosan elhaltak, és a felvilágosodás előtt már csökkent a hatóságok készsége arra, hogy természetfeletti vádakból halálos ítéletet hozzanak.

Politikai téren ezzel szemben tovább erősödött a király hatalma. 1662-ben Izland képviselői is elfogadták a dán abszolút monarchiát. A középkori szerződéses viszony utolsó maradványai háttérbe szorultak. Elvben minden államhatalom az uralkodótól származott.

A 17. századi Izland történetét ezért hosszú ideig különösen sötét korszaknak tekintették. Rossz éghajlati időszakok, járványok, kereskedelmi monopólium, szegénység és erősödő külső politikai ellenőrzés kísérte. 1703-ban, amikor az országban az egyik legkorábbi teljes körű modern népszámlálást végrehajtották, alig több mint ötvenezer embert találtak.

Néhány évvel később himlő pusztított, és ismét emberek ezrei haltak meg. Az ország népessége rendszeresen olyan határ közelébe került, ahol néhány egymást követő rossz év már egész vidékek túlélését veszélyeztette.

A 18. század közepén mégis javulni kezdett a helyzet. Tudósok járták be az országot, leírták természeti erőforrásait, és a dán állam is egyre inkább olyan területként kezdte kezelni, amelynek

gazdaságát fejleszteni lehet. A népesség ismét növekedett, az állatállomány gyarapodott.

1783 tavaszára sok izlandi úgy érezhette, hogy a hosszú nehéz korszak után jobb idők következnek.

Június 8-án megnyílt a föld.

IZLAND

17. 1783 - amikor megnyílt a föld

június 8-a pünkösdvasárnap volt. Dél-Izlandon Jón Steingrímsson lelkész reggel templomba készült. Ötvenes éveiben járt, hosszú ideje szolgált a Sída környéki közösséget, és jól ismerte a vidék minden változását. Az előző napokban földrengések rázták meg a térséget, a folyók viselkedése megváltozott, és különös jelenségekről beszéltek. Izlandon azonban a föld mozgása nem volt ismeretlen.

Aznap reggel észak felé tekintve Jón hatalmas sötét felhőt látott a hegyek fölött.

A jelenség nem közönséges időjárási front volt. A földkéreg hosszú hasadék mentén felszakadt. A később Lakagígar néven ismert kráter sor környezetében kilométereken át lávaszökőkutak emelkedtek, hamu és gáz tört a magasba. Az eseményt ma gyakran Laki-kitörésnek nevezzük a kráter sor közepén álló Laki-hegyről, bár maga a hegy nem egyetlen vulkáni kürtőként robbant fel. Hosszú hasadékkrendszer nyílt meg.

Az első napokban a jelenség szinte felfoghatatlan lehetett. A környék folyói megváltoztak, egyes vízfolyásokból eltűnt a víz, amikor a láva elérte völgyeiket. A forró kőzet hatalmas mennyiségben ömlött a síkságok felé. A levegőben hamu és mérgező gázok terjedtek.

A kitörés nem néhány órás vagy néhány napos esemény volt. Nyolc hónapon át folyt különböző intenzitással. Összességében mintegy 14-15 köbkilométer láva kerülhetett a felszínre, így történelmi idők egyik legnagyobb ismert lávaöntéses kitörése zajlott le. A lávamező több száz négyzetkilométert borított be.

A látványos láva azonban csak egyik része volt a katasztrófának. A valódi tömeggyilkos a levegőbe kerülő gáz lett.

A kitörés becslések szerint több mint százmillió tonna kén-dioxidot bocsátott ki, valamint hatalmas mennyiségű fluor- és klórvegyületet. A kén-dioxid a légkörben aeroszolokká alakult, a fluor pedig a növényzetre rakódott. Az állatok legelés közben mérgező anyagot vettek fel.

Jón Steingrímsson később részletes beszámolót készített a katasztrófáról. Leírásában a természeti megfigyelés és a vallásos értelmezés különös módon keveredik. Jón saját korának embere volt, aki Isten büntetését is láthatta a csapásban, ugyanakkor kivételes pontossággal figyelte meg a föld, a levegő, az állatok és az emberek változásait.

A beteg állatok állapota különösen borzalmas lett. A fluor mérgezése károsította fogait és csontjait. Nem tudtak rendesen táplálkozni, lefogytak, mozgásuk fájdalmassá vált. A fogak, állkapcsok és csontok elváltozásai a kortársak számára érthetetlenek voltak. Ma már tudjuk, hogy a vulkáni fluor az egyik fő oka volt annak, hogy az állatállomány ilyen gyorsan összeomlott.

A juhok különösen nagy arányban pusztultak. Az állomány mintegy háromnegyede elveszhetett. A szarvasmarhák és lovak közel fele is elhullott. Egy állattartásra épülő társadalomban ez jóval többet jelentett gazdasági veszteségnél. A tej, hús, gyapjú, közlekedés és következő évi szaporulat egyszerre tűnt el.

A láva közben dél felé haladt. Kirkjubæjarklaustur és környéke közvetlen veszélybe került. Jón Steingrímsson alakjához kapcsolódik a kitörés egyik legismertebb története. Júliusban, miközben a láva a település felé közeledett, istentiszteletet tartott. A hagyomány szerint a prédikáció idején a lávafolyam megállt vagy irányt változtatott, így a templom és a közösség megmenekült.

A történet később „tűzprédikáció” néven vált híressé. Jón és hívei isteni beavatkozást láttak benne. Geológiai szempontból a lávafolyam viselkedésének természetes okai voltak, de a két értelmezés nem ugyanarra a kérdésre válaszolt. A helyiek számára a katasztrófa közepén a túlélésnek vallási jelentése is volt.

Közvetlenül a láva meglepően kevés embert ölt meg. Körülbelül húsz gazdaság semmisült meg közvetlenül a lávafolyamok miatt. A katasztrófa igazi pusztítása hónapok alatt bontakozott ki.

A mérgezett legelők és állatpusztulás után elfogyott az élelem. A szénatermés romlott, sok állatot akkor is le kellett vágni, ha még élt. Az emberek egyre kétségbeesettebb táplálékforrásokat kerestek. A

következő télre Izland jelentős része éhínséggel nézett szembe.

A korszak elnevezése, *Móðuharðindin*, nagyjából a köd vagy mérgező pára okozta ínségre utal. A szó pontosan megragadja, mitől különbözött ez a katasztrófa egy hagyományos rossz termésű évtől. A levegő maga vált ellenséggé.

A lakosság körülbelül ötöde meghalt a kitörést követő években. Ez nagyjából tízezer ember elvesztését jelenthette egy ötvenezer körüli társadalomban. Nem mindannyian közvetlen vulkáni mérgezésben haltak meg. Éhínség, betegségek, legyengülés és a társadalmi ellátórendszer összeomlása együttesen okozta a halálozást.

A csapás társadalmi különbségeket is felerősített. A tehetősebb gazdák nagyobb készletekkel rendelkeztek, és kapcsolataik révén könnyebben juthattak segítséghez. A szegények és eltartottak számára sokkal gyorsabban elfogyott a mozgástér. A helyi közösségeknek kellett eldönteniük, kit tudnak élelemmel támogatni, amikor mindenkinek kevés jutott.

A dán kormányhoz lassan érkeztek a hírek. Ez önmagában megmutatja Izland politikai helyzetének egyik tragédiáját. Több mint kétezer kilométer választotta el a lakosságot az uralkodói központtól, és a hajózási szezon korlátozta az információ áramlását. Mire Koppenhágában teljesen megértették a katasztrófa méretét, Izlandon már hónapok óta zajlott az éhezés.

Segély érkezett, de mennyisége és gyorsasága messze elmaradt a szükséglettől. Felmerültek radikális elképzelések is arról, hogy az izlandi lakosság egy részét át kellene telepíteni Dániába vagy más területre. A terv végül nem valósult meg, de már az, hogy komolyan tárgyaltak róla, érzékelteti a helyzet súlyosságát.

A kitörés hatása nem állt meg Izland partjainál. 1783 nyarán Európa jelentős részét különös száraz köd borította. A Nap gyakran vöröses vagy tompa korongként látszott, a levegő irritálta a szemet és légutakat. Sok helyen kezdetben senki sem tudta, honnan származik.

A brit természettudós Gilbert White megfigyelte a különös ködöt. Más európai források ugyancsak

rendellenes légköri jelenségeket jegyeztek fel. Benjamin Franklin, aki ekkor Európában tartózkodott, később felvetette, hogy a rendkívüli köd és az időjárási anomáliák kapcsolatban állhatnak egy izlandi vulkáni kitöréssel. Pontos forrásként még nem Lakit azonosította, de felismerése a vulkánok és éghajlat kapcsolatának történetében fontos állomás lett.

A kénes aeroszolok hatással lehettek az északi félteke sugárzási viszonyaira és időjárására. Az 1783-as nyár több területen rendkívül meleg volt, a következő tél viszont súlyosan hidegnek bizonyult. Folyókák fagytak be, árvizek és időjárási szélsőségek követték egymást.

A Laki globális hatásáról szóló népszerű történetek időnként túl messz mennek. A kitörést összekapcsolták az egyiptomi éhínséggel, az indiai monszun változásával, és még a francia forradalom előzményeivel is. Bizonyos távoli éghajlati hatások valószínűek, más összefüggések sokkal bizonytalanabbak. A 18. század végének klímáját több természetes folyamat befolyásolta egyszerre, ezért egyetlen vulkánra visszavezetni minden

rendellenességet félrevezető lenne.

Különösen csábító az az állítás, hogy Laki „elindította” a francia forradalmat azzal, hogy rossz terméseket okozott. A forradalom társadalmi, gazdasági és politikai okai ennél sokkal összetettebbek, ráadásul 1789 hat évvel követte a kitörést. Elképzelhető, hogy a vulkáni esemény hozzájárult bizonyos rövid távú európai élelmezési gondokhoz, de közvetlen ok-okozati láncot építeni Laki és a Bastille ostroma közé történelmileg nem indokolt.

Izlandon viszont nincs ilyen bizonytalanság a katasztrófa jelentőségét illetően. Laki a betelepülés óta eltelt évszázadok egyik legsúlyosabb válsága volt. Népessége, állatállománya és gazdasága egyszerre szenvedett olyan veszteséget, amelyből hosszú évekbe telt felépülni.

A tragédia ugyanakkor egy fontos átmenet idején történt. A 18. század második felében a felvilágosodás eszméi már elérték az izlandi művelt réteget. Eggert Ólafsson és Bjarni Pálsson néhány évtizeddel korábban tudományos igénnyel járta be az országot, vulkánokat, ásványokat, növényeket és a lakosság

életét vizsgálva. A természetet egyre kevésbé kizárólag isteni jelek rendszerének tekintették, és egyre inkább megfigyelhető, leírható folyamatként.

Jón Steingrímsson személyében a két világ még együtt volt jelen. Isten büntetéséről beszélt, miközben olyan pontos vulkanológiai megfigyeléseket jegyzett fel, amelyeket két évszázaddal később is felhasználnak. Nem kellett választania hit és természeti megfigyelés között. Saját korában a kettő egymás mellett létezhetett.

A katasztrófa után a dán államnak is szembe kellett néznie azzal, mennyire rosszul működik Izland gazdasági rendszere. A kereskedelmi monopóliumot fokozatosan lazították. 1786-ban Reykjavík városi jogokat kapott, bár ekkor még csupán néhány száz ember élt benne. Egy évvel később a kereskedelem szabályait is enyhítették.

Ezek a változások még nem jelentették a modern gazdaság megszületését. Izland továbbra is szegény, ritkán lakott és elsősorban mezőgazdasági-halászati társadalom maradt. Reykjavík inkább nagyobb falu volt, mint valódi európai város.

Laki azonban megmutatta a régi rend sebezhetőségét. Egy távoli abszolút monarchia kereskedelmi monopóliuma, a lassú hajózás és a helyi önálló döntéshozatal szűk lehetőségei különösen veszélyessé váltak akkor, amikor gyors segítségre lett volna szükség.

A 18. század végének izlandi embere még nem feltétlenül gondolta úgy, hogy a megoldás a nemzeti függetlenség. A modern nacionalizmus eszméje alig jelent meg a szigeten. A legtöbben jobb kereskedelmet, hatékonyabb közigazgatást és nagyobb biztonságot akartak.

1800-ban a dán király még az ősi Althinget is megszüntette. Az a gyűlés, amely 930 óta különböző formákban működött Þingvellirben, eltűnt. A döntés pillanatában kevesen láthatták benne egy nagy politikai hagyomány végleges halálát. Az Althing ekkorra elveszítette középkori hatalmának javát, és a közigazgatás korszerűsítésének szempontjából az eltörlés akár racionális lépésnek is tűnhetett.

Néhány évtized múlva azonban egészen másként kezdtek tekinteni rá.

A régi sagákat ismét olvasták. A középkori szabadállam emléke új politikai értelmet kapott. Fiatal izlandiak Koppenhágában arról kezdtek beszélni, hogy népüknek saját történelme, nyelve és joga van.

A sziget, amely a 18. század végén kis híján természeti katasztrófa áldozata lett, a következő évszázadban megkezdte hosszú útját az önálló állam felé.

IZLAND

V. RÉSZ

**EGY NEMZET
ÚJJÁSZÜLETIK**

18. Reykjavík megszületése

Amikor 1786. augusztus 18-án királyi rendelet hivatalosan is városi jogokat adott Reykjavíknak, aligha lehetett sejteni, hogy egyszer az egész ország élete köré szerveződik majd. A település ekkor még olyan kicsi volt, hogy egy kontinensbeli utazó jóindulattal is inkább falunak nevezte volna. Néhány faház, kereskedőépület, műhely és gazdaság állt az öböl mellett. Három évszázaddal korábban Izland püspöki központjai, Skálholt és Hólar jóval nagyobb szellemi és intézményi jelentőséggel rendelkeztek. A középkori Althing Þingvellirben gyűlt össze. A dán állam képviselői Bessastaðirban dolgoztak. Reykjavík sem történelmi rangjával, sem lakosságával nem volt eleve arra ítélve, hogy főváros legyen.

A változás egyik elindítója Skúli Magnússon volt. A 18. század közepén létrehozott Innréttingar műhelyei gyapjufeldolgozással, kötélveréssel, bőrmunkával és más ipari tevékenységekkel próbálták megtörni az izlandi gazdaság évszázados mozdulatlanságát. A vállalkozások üzleti értelemben többnyire kudarcot

vallottak. A helyi piac túl kicsi volt, az európai konkurencia túl erős, a technikai feltételek rosszak. Még az Angliából behozott tenyészállatokkal is baj érkezett: juhbetegséget hurcoltak be, amelynek felszámolásához egész állományokat kellett levágni.

Az Innréttingar mégis létrehozott valamit, aminek jelentőségét saját alapítói aligha láthatták előre. Embereket koncentrált egy helyre. Munkások, kereskedők, kézművesek és hivatalnokok jelentek meg ott, ahol korábban nagyobb gazdaság és néhány mellékfarm állt. Az Aðalstræti, a későbbi Fő utca mentén faépületek emelkedtek. A kikötő és a közeli közigazgatási központok földrajzi előnyt adtak a településnek.

A dán kereskedelmi monopólium 1786–1788 közötti felszámolása újabb lökést adott. A szabadság persze korlátozott volt. Izland nem nyithatta meg kikötőit tetszőlegesen a világ minden kereskedője előtt; alapvetően a dán korona alattvalói kaptak kereskedelmi jogokat. Mégis több vállalkozás jelenhetett meg ugyanazon kikötőben, ami a korábbi rendszerhez képest jelentős változást jelentett.

Hat izlandi kikötőt akartak várossá fejleszteni. A tervből igazán tartósan Reykjavík profitált. Más települések is növekedtek, Akureyri, Ísafjörður és később több halászati központ fontos regionális szerepet kapott, ám Reykjavík intézményi előnye fokozatosan behozhatatlanná vált.

Ehhez különös módon hozzájárult az ország egyik legrégebbi intézményének megszüntetése. 1800-ban királyi rendelettel felszámolták az Althing régi formáját. Az utolsó Þingvellirben tartott ülések már alig hasonlítottak a középkori nagy gyűlésekhez. A helyszín kényelmetlen volt, a bírósági munka egy szeles, rosszul karbantartott épületben folyt, és az állami közigazgatás korszerűsítését sürgető tisztviselők számára egyre kevésbé tűnt ésszerűnek, hogy a legfontosabb jogi ügyeket nyáron egy távoli völgyben intézzék.

Az új felsőbíróság Reykjavíkban kapott helyet. A két püspökséget összevonták, a közigazgatás egyre több szerve költözött ide. A kis kereskedőtelep lassan hivatalnoki központtá vált.

1801-ben Reykjavík lakossága mindössze valamivel több mint háromszáz fő volt. A szám ma már

szinte felfoghatatlan. Egy modern társasház lakói többen lehetnek annál, mint ahányan akkor Izland későbbi fővárosában éltek. A település mégis olyan funkciókat gyűjtött magához, amelyek lakosságánál jóval nagyobb jelentőséget adtak neki.

A 19. század első évtizedei közben meglehetősen zavarosak voltak. A napóleoni háborúk miatt Dánia és Nagy-Britannia ellenséges oldalra került. A brit haditengerészet blokádja miatt az Izland és Dánia közötti hajózás veszélyessé vált, az import akadozott. A sziget hirtelen megtapasztalta, milyen következményei vannak annak, ha politikai központja több ezer kilométerre fekszik, és egy európai háború elvágja hozzá vezető útját.

1809 nyarán pedig egy különös, szinte bohózatba illő forradalom játszódott le. Jørgen Jørgensen dán kalandor, aki brit kereskedelmi érdekekhez kapcsolódva érkezett Izlandra, néhány társával elfogatta a dán kormányzót, megszüntette a dán fennhatóságot, és saját magát az ország vezetőjévé tette. Olyan köztársasági szabadságjogokról beszélt, amelyek a francia és amerikai forradalom nyelvét idézték.

A „forradalom” alig néhány hétig tartott. Egy brit hadihajó megjelenése után Jørgensen hatalma összeomlott, őt magát pedig elszállították. Az izlandiak többsége nem vett részt aktívan az eseményekben, és semmi sem mutat arra, hogy a társadalom széles köreiben komoly republikánus mozgalom állt volna mögötte.

Az epizód mégis érdekes. Először jelent meg olyan formában az elképzelés, hogy Izland önálló politikai egység lehetne a dán király nélkül. A gondolat korai volt, és kívülről érkezett. Néhány évtizeddel később azonban már izlandi értelmiségiek beszéltek ugyanerről jóval komolyabb nyelven.

Közben Reykjavík lassan alakult. A 19. század eleji utazók gyakran kedvezőtlenül írtak róla. Az utcák rendezetlenek voltak, az esős idő sártengerré változtathatta őket, a vízellátás és csatornázás primitív maradt. A hal feldolgozásának szaga belengte a kikötő környékét. A faházak között gyepvel borított épületek álltak, állatok jártak ott, ahol később a belvárosi utcák húzódtak.

A városiasodás lassúságának egyik oka maga az izlandi társadalmi rendszer volt. Évszázadokon át

igyekeztek megakadályozni, hogy föld nélküli emberek önállóan telepedjenek le és mezőgazdaságtól független foglalkozásokból éljenek. A társadalom alapját a gazdaság jelentette, és az a szegény ember, akinek nem volt saját földje, szolgaként más gazda háztartásához kapcsolódott.

Ez a rendszer jól működhetett abban a környezetben, ahol a lakosság fennmaradását elsősorban az állattartás biztosította, de gátolta a szakosodást. Kereskedő, kézműves, halász vagy napszámos csak korlátozottan építhetett teljesen önálló életet. A modern város kialakulásához ezért jogi és társadalmi változásra is szükség volt.

A 19. század közepétől a korlátozások fokozatosan enyhültek. A halászat gazdasági jelentősége nőtt, a kikötő több embert vonzott, a közigazgatás pedig egyre több képzett hivatalnokot igényelt. Reykjavík lakossága gyorsuló ütemben gyarapodott.

A város ezzel párhuzamosan kulturális központtá alakult. Az 1840-es években a latin iskola Bessastaðirból Reykjavíkba költözött. Nyomdák, újságok, könyvkereskedések jelentek meg. Az ország politikai vitái egyre gyakrabban itt zajlottak, még

akkor is, ha legfontosabb vezetői közül többen továbbra is Koppenhágában éltek.

A modern Izland egyik sajátossága ekkor alakult ki: Reykjavík lett az a hely, ahol az ország belső világa és a külvilág találkozott. A vidéki gazda ide érkezett hivatalos ügyben, a kereskedő innen tartotta kapcsolatát Európával, a diák innen indult külföldi egyetemre, majd ide hozta haza az új politikai és tudományos eszméket.

A 19. század első felében azonban a város még kicsi maradt, és Izland lakosságának elsőprő többsége vidéki gazdaságokon élt. Ez azért fontos, mert a nemzeti mozgalom nem egy nagyvárosi polgárság forradalma lett. Egy olyan ország kezdett politikai önállóságot követelni, amelynek lakói többségükben parasztok, halászok és szolgák voltak.

A mozgalom szellemi központja ráadásul sokáig nem is Reykjavíkban, hanem Koppenhágában működött.

Ott tanult az a férfi is, akinek születésnapja később Izland nemzeti ünnepe lett.

19. Jón Sigurðsson és a függetlenség gondolata

Jón Sigurðsson 1811. június 17-én született a Westfjordok vidékén, Hrafnseyri gazdaságában. Apja lelkes volt. Gyermekkorának világa még alapvetően ahhoz a régi Izlandhoz tartozott, ahol a gazdaság, a templom és a helyi közösség jelentette az ember életének keretét. Reykjavík alig néhány száz lakost számlált, az Althing már több mint egy évtizede nem létezett, az országot dán abszolút monarchia kormányozta.

Semmi sem utalt arra, hogy Jón születésnapja egyszer az izlandi államiság jelképévé válik.

Fiatalon Reykjavíkban tanult, majd Koppenhágába került. A dán fővárosban ekkor kis izlandi értelmiségi közösség élt. Diákok, tudósok és hivatalnokok találkoztak egymással, vitáztak, folyóiratokat szerkesztettek, középkori kéziratokat tanulmányoztak. Sajátos módon éppen a birodalom központja vált az izlandi nemzeti mozgalom egyik bölcsőjévé.

Ennek kulturális hátterét a romantika és a történeti érdeklődés teremtette meg. Európa-szerte egyre több figyelem fordult a népek nyelve, folklórja és középkori múltja felé. Német és skandináv tudósok számára Izland különös kincsestárnak számított, mert itt olyan nyelv maradt fenn, amely közel állt a középkori északi nyelvhez, és itt őrizték a sagák és az Edda kéziratait.

A dán nyelvész, Rasmus Rask és más kutatók számára az izlandi nyelv nem valamiféle elmaradott periféria beszéde volt, hanem kulcs az egész skandináv múlt megértéséhez. Ez óhatatlanul hatott az izlandiak önképére is. Az ország gazdaságilag szegény lehetett, kulturális múltját azonban egyre többen Európa jelentős örökségeként kezelték.

A romantika így politikai erővé vált. Ha a sagák Izland saját középkori társadalmát örökítették meg, ha az Althing már 930-ban működött, és ha az izlandi nyelv évszázadokon át különálló kulturális világot őrzött, akkor miért kellene az országot egyszerű dán tartományként kezelni?

A kérdés eleinte nem teljes függetlenségről szólt. Az 1830-as években a dán monarchiában alkotmányos

reformok kezdődtek. Tanácskozó testületeket hoztak létre, és felmerült, hol képviseljék Izlandot. Koppenhágában egyre több izlandi követelte, hogy az országnak saját gyűlése legyen.

A régi Althing emléke ekkor kapott új politikai jelentést. A 18. század végén még olyan tisztviselők is akadtak, akik a középkori szabadállamot inkább a rendetlenség és vérbosszú korszakának tekintették. A romantikus nemzedék viszont az ősi szabadság intézményét látta benne.

1843-ban a király hozzájárult az Althing helyreállításához. Két évvel később, 1845-ben Reykjavíkban ült össze az új testület.

A helyszín önmagában jelezte, mennyire más intézmény született. A középkori gyűlés Þingvellirben találkozott, ahol törvényhozás, bíráskodás, kereskedelem és társadalmi élet keveredett. A 19. századi Althing Reykjavíkban működő, választott tanácsadó testület lett. A dán király továbbra is rendelkezett a végső hatalommal, és az Althing eleinte csak véleményt mondhatott a törvényekről.

Mégis hatalmas lépés történt. Több mint negyven év után ismét létezett országos izlandi politikai fórum.

Jón Sigurðsson hamarosan ennek szellemi vezetőjévé vált. Különös politikusi pálya volt az övé, mert életének jelentős részét továbbra is Koppenhágában töltötte. Levéltári és tudományos munkát végzett, középkori dokumentumokat szerkesztett, miközben írásaival, levelezésével és parlamenti fellépéseivel irányt szabott a nemzeti mozgalomnak.

Egyik legfontosabb tulajdonsága jogi-történeti gondolkodása volt. Jón nem abból indult ki, hogy Izlandnak azért jár önállóság, mert minden népnek természetes joga van nemzetállamot alapítani. Ennél konkrétabb érvet keresett a történelemben.

Az 1262-1264-es megállapodásokat úgy értelmezte, hogy Izland annak idején nem olvadt be Norvégiába. Az izlandi nép szerződést kötött a norvég királlyal. Ha tehát a király és az ország közötti történeti kapcsolat lényegesen átalakul, az eredeti szuverenitás visszaszállhat az izlandi népre.

Ez az érvelés a modern alkotmányjog szemszögéből vitatható, a 19. századi politikában azonban erős eszköznek bizonyult. Jón a középkori múltat élő jogforrássá változtatta.

1848 egész Európát forradalmi hullám rázta meg. Dániában az abszolút monarchia alkotmányossá alakult. Ugyanebben az időben Schleswig és Holstein kérdése háborúhoz vezetett, és világossá vált, hogy a többnemzetiségű dán monarchia régi formájában aligha maradhat fenn.

Izland számára veszélyt és lehetőséget egyaránt jelentett a változás. Az abszolút monarchia távoli, sokszor közömbös uralma bizonyos értelemben nagy mozgásteret hagyott a perifériának. Egy demokratikus dán nemzetállam viszont könnyen erősebben integrálhatta volna Izlandot.

Jón Sigurðsson ezért azt hangsúlyozta, hogy Dániának és Izlandnak külön alkotmányos helyzetet kell kialakítania. Elképzelése lényegében személyi unió volt: közös uralkodó, de külön izlandi törvényhozás és kormányzás.

1851-ben Reykjavíkban nemzeti gyűlést hívtak össze, hogy az ország alkotmányos helyzetéről tárgyaljon. A dán kormány olyan javaslatot terjesztett elő, amely az izlandiak szerint túl szorosan kötötte volna az országot Dániához. A vita kiéleződött.

A király képviselője végül feloszlatta a gyűlést. Jón Sigurðsson és társai tiltakoztak. A későbbi nemzeti emlékezet egyik híres jelszava ehhez a pillanathoz kapcsolódik: „Mi mindannyian tiltakozunk!”

A történet később szinte politikai alapmítosszá vált. Jón nem állt fegyveres tömeg élén, és Reykjavík utcáin sem kezdődött forradalom. Az izlandi függetlenségi küzdelem nagy részét petíciók, újságcikkek, parlamenti viták, jogi érvek és hosszú alkudozások alkották.

Ez az egyik legfontosabb különbség Izland és számos 19. századi európai nemzeti mozgalom között. Nem volt fegyveres szabadságharc, nem tört ki polgárháború, és dán katonai megszállással sem kellett szembenézni. A két fél vitája éles lehetett, de olyan politikai térben zajlott, amelyben kompromisszumok újra és újra lehetségesek maradtak.

Jón Sigurðsson számára a gazdaság legalább olyan fontos kérdés volt, mint az alkotmány. Izland önállósága szerinte csak akkor lehet valódi, ha képes eltartani magát. Támogatta a szabadabb kereskedelmet, a halászat fejlesztését és a modernizációt. A nemzeti mozgalom így egyszerre fordult a múlt felé és törekedett a modernizációra. A sagákra hivatkozott, miközben korszerűbb társadalmat akart.

A század második felében a dán kormány fokozatosan engedett. 1871-ben egyoldalúan meghatározta Izland státusát a dán államon belül. Az izlandiak ezt nem fogadták el teljes jogú megállapodásként, ám a folyamat továbbhaladt.

1874 különleges év lett. A hagyomány szerint ezer éve, 874-ben telepedett le Ingólfur Arnarson Reykjavíkban. A millenniumra IX. Keresztély dán király személyesen látogatott Izlandra, elsőként a dán uralkodók közül.

Az ünnepségekhez új alkotmány is társult. Izland saját belügyeiben törvényhozási jogot kapott. Az Althing ettől kezdve jóval több lett tanácsadó testületnél.

A kompromisszum azonban távol állt Jón Sigurðsson végső céljától. Az izlandi ügyek minisztere továbbra is Koppenhágában működött, és gyakorlatilag a dán kormány egyik tagja maradt. Jón olyan rendszert szeretett volna, amelyben az izlandi kormányzat magában Izlandon működik.

1874-et ezért egyszerre lehetett sikernek és félmegoldásnak tekinteni.

A millennium ünnepségeinek mégis nagy pszichológiai hatásuk volt. Egy szegény, elszigetelt ország lakói hirtelen saját történelmüket ünnepelték. A király látogatása, az alkotmány és a múlt ezeréves íve olyan önbizalmat erősített, amely a következő nemzedékben már természetesnek vette, hogy Izland tovább fog haladni az önállóság felé.

Jón Sigurðsson ezt a végső sikert nem érte meg. 1879-ben halt meg Koppenhágában. Felesége néhány nappal később követte.

Életében sohasem volt Izland miniszterelnöke, elnöke vagy államfője. Nem vezetett kormányt, és független Izland sem létezett még. Az utókor mégis „elnök Jónként”, Jón forsetiként emlékezett rá. Lakása

Koppenhágában zarándokhelyé vált, képe bankjegyekre került, szobra Reykjavík központjában áll.

Legnagyobb öröksége talán éppen az volt, hogy egy politikai célt természetessé tett. Halála idején Izland már nem azt kérdezte, szükség van-e nagyobb önállóságra. Arról folyt a vita, milyen gyorsan és milyen formában lehet elérni.

A következő nemzedék ráadásul már egészen más országban élt.

20. Szegény szigetből modern társadalom

A 19. századi nemzeti mozgalom történetét könnyű úgy elbeszélni, mintha az ország minden energiáját az alkotmányos viták kötötték volna le. A mindennapi ember számára azonban egészen más kérdések lehettek sürgetőbbek. Lesz-e elegendő széna télre? Elég halat hoz-e a szezon? Megmaradnak-e az állatok? Van-e lehetőség saját földhöz jutni? Érdemes-e maradni Izlandon, vagy jobb élet vár Amerikában?

Az ország a 19. század közepén továbbra is Európa egyik legszegényebb társadalma volt. A lakosság jelentős része mezőgazdaságból élt. A modern közlekedés, az ipar és a városi infrastruktúra alig létezett. A belső útvonalak rosszak voltak, hidakból kevés akadt, a folyókon sokszor lóháton kellett átkelni. Egy rövid távolság térképen egész napi utazást jelenthetett.

A halászat régóta fontos szerepet játszott, de technikai színvonala korlátozott maradt. Nyitott csónakok indultak a tengerre, és egy rossz időjárási

fordulat egész legénységeket pusztíthatott el. A halászfalvak asszonyai számára a férfiak tengeri munkája állandó bizonytalanságot jelentett. Özvegység gyakori tapasztalat volt.

A népesség közben lassan növekedett. Ez egyre nagyobb nyomást helyezett a vidéki társadalomra. A jó földek száma korlátozott maradt. A fiatalok egy részének kevés esélye volt arra, hogy saját gazdaságot alapítson. Ekkor jelent meg a kivándorlás lehetősége.

Az első izlandiak már az 1850-es években eljutottak Észak-Amerikába. Néhány mormon Vestmannaeyjarról Utahba költözött. Ez még elszigetelt jelenség volt. Az 1870-es évektől azonban a nagy európai kivándorlási hullám Izlandot is elérte.

A cél különös módon elsősorban Kanada lett. Más európai országok kivándorlóinak többsége az Egyesült Államokat választotta, Izland esetében azonban a kanadai hatóságok tudatos telepítési politikája nagyobb hatást ért el. Földet kínáltak, és még külön izlandi telep létrehozására is lehetőség nyílt a Winnipeg-tó környékén. A helyet Új-Izlandnak nevezték.

Már a névben is ott volt az emigráció egyik különös vonása. A kivándorlók egy része nem akart egyszerűen beolvadni az észak-amerikai társadalomba. Olyan közösséget képzelt el, ahol továbbra is izlandi nyelven beszélhet, saját egyházat és intézményeket tarthat fenn, miközben megszabadul az óhazai szegénységtől.

Gimli település neve az északi mitológiából származott. Izlandi újságok, egyházközségek és kulturális egyesületek alakultak. Az emigránsok magukkal vitték a sagákat, a nyelvet és azt a nemzeti tudatot, amely otthon éppen ezekben az évtizedekben erősödött meg.

Új-Izland első évei azonban rendkívül nehezek voltak. A föld jóval kevésbé bizonyult termékenynek annál, amit a telepesek reméltek, és járványok is sújtották a közösséget. Sokan továbbálltak Winnipegbe vagy más kanadai és amerikai területekre.

1870 és az első világháború között körülbelül tizenötezer-tizenhétezer izlandi hagyhatta el az országot Észak-Amerika felé. Egy néhány tízezres népesség esetében ez hatalmas arány. A 19. század

végén élő izlandiak számára szinte minden közösségben akadhatott olyan család, amelynek rokona Winnipegben, Manitobában, Észak-Dakotában vagy más újvilági területen élt.

A nemzeti mozgalom vezetőinek egy része rossz szemmel nézte a kivándorlást. Ha Izland jövőjét önálló nemzetként képzelték el, minden távozó fiatal ember veszteséget jelentett. A kivándorlást ezért időnként a haza elhagyásaként, szinte morális hibaként kezelték.

A távozók szemszögéből azonban a kérdés jóval gyakorlatibb volt. A hazaszeretet nem teremtett új földet és nem biztosított megélhetést. Ha egy család Kanadában saját birtokot kaphatott, míg Izlandon egész életében más gazdánál dolgozott volna, a választás érthető. A kivándorlás egyben figyelmeztetés volt: ha Izland meg akarja tartani lakóit, gazdaságát át kell alakítani.

A századfordulón ez az átalakulás hirtelen felgyorsult. 1902 novemberében Ísafjörðurban egy Stanley nevű kis halászcsónakba két lóerős petróleummotort szereltek. A gép önmagában jelentéktelennek tűnhetett. Egy tizenhat éves dán fiú érkezett vele, ő építette be és mutatta meg

használatát. A következő tavaszon a Stanley egyetlen nap alatt két halászatra is ki tudott futni.

A szomszédos halászoknak nem kellett gazdasági tanulmányokat olvasniuk ahhoz, hogy megértsék, mit jelent ez. A motoros hajó kevésbé függött szélről és emberi evezőerőtől, gyorsabban jutott a halászhelyre, nagyobb területet érhetett el, és megbízhatóbban térhetett haza. Tizenkét évvel később már körülbelül négyszáz kis motoros halászhajó működött Izlandon.

Ezzel párhuzamosan megjelentek a gőzvontatású vonóhálós hajók, a trawlerek. Az izlandiak először brit halászok révén ismerték meg őket. A külföldi gőzhajók látványa egyszerre váltott ki dühöt és irigységet. Hatalmas hálóikkal rövid idő alatt olyan mennyiséget fogtak, amelyhez az izlandi nyitott csónakok nem hasonlíthattak.

1905-ben egy izlandi tulajdonú társaság megvásárolta a Coot nevű skóciai trawlert. Két évvel később az Alliance társaság új hajót építtetett Nagy-Britanniában. A trawler neve sokatmondó volt: Jón forseti, „Jón elnök”, Jón Sigurðsson tiszteletére.

A nemzeti függetlenség hőse így egy ipari halászhajó nevében tért vissza. A választás szimbolikus: az új nemzedék számára a politikai önállóság és a gazdasági modernizáció ugyanahhoz a jövőhöz tartozott.

1912-re már húsz trawler működött. 1930-ra számuk meghaladta a negyvenet. Ugyanebben az időszakban a régi evezős csónakok szinte eltűntek.

A halászat gépesítése valódi izlandi ipari forradalmat indított el. 1902 és 1930 között az éves halfogás nagyjából ötszörösére nőtt, miközben a halászatban dolgozók száma ennél jóval kisebb mértékben emelkedett. A termelékenység ugrásszerűen nőtt.

Ez megváltoztatta az egész településszerkezetet. A halászoknak már kevésbé kellett mindenáron saját kis gazdasághoz kapcsolódniuk. A nagyobb hajók kikötőket, javítóműhelyeket, raktárakat, sőt, szemet és később olajat igényeltek. Munkások költöztek Reykjavíkba, Hafnarfjörðurba, Ísafjörðurba, Akureyribe és más parti településekre.

Reykjavík növekedése különösen gyors lett. A város a 18. század végének néhány száz lakójából a 20. század elejére az ország gazdasági és politikai központjává alakult.

Az infrastruktúra lassan követte. 1906-ban tengeralatti távírókábel kapcsolta Izlandot Európához. Ettől kezdve nem kellett minden kereskedelmi üzenetre megvárni a következő hajót. Egy trawlertulajdonos gyorsabban rendelhetett alkatrészt, sőt vagy más árut külföldről.

1909-ben Reykjavík vízvezeték-rendszert kapott. A csatornázást bővítették. 1910-ben gázmű kezdett működni. 1913-ban megindult a modern kikötő nagyobb szabású kiépítése. A villamos energia fokozatosan jelent meg.

Mindez rövid idő alatt változtatta meg az élet ritmusát. A régi társadalom évszakokhoz és természeti ciklusokhoz alkalmazkodott. A modern város munkaidőhöz, hajóinduláshoz, üzleti nyitvatartáshoz és távíróüzenetekhez igazodott.

Új társadalmi osztályok is megjelentek. Tengerészek, kikötőmunkások, halüzemi dolgozók,

kézművesek és hivatalnokok egyre nagyobb csoportot alkottak. A régi politikai rendszer, amelyet földbirtokos gazdák számára alakítottak ki, lassan elveszítette természetesnek hitt alapját. A nők helyzete is változott.

1850-ben Izland a dán szabályozásnál is előbb biztosított egyenlő öröklési jogot férfiaknak és nőknek. 1861-től a hajadon nők bizonyos életkor fölött önállóan rendelkezhetek vagyonukkal. 1882-ben meghatározott önálló gazdálkodó nők helyhatósági választójogot kaptak.

A modern nőmozgalom azonban a századfordulón erősödött meg igazán. Bríet Bjarnhéðinsdóttir lett egyik legfontosabb alakja. Újságot szerkesztett, előadásokat tartott, majd 1907-ben létrehozta a nők jogaiért küzdő szervezetet.

1908-ban Reykjavíkban külön női lista indult a városi választáson. A lista a szavazatok közel 22 százalékát kapta, és mind a négy jelöltje bekerült a tizenöt tagú tanácsba.

1915-ben alkotmánymódosítás tágította ki a választójogot. A szabályozás eleinte korhatárral

korlátozta az új női és szolgarétegből érkező választókat, de 1920-ra a külön korlátozás megszűnt. 1923-ban Ingibjörg H. Bjarnason személyében az első nő is bekerült az Althingbe.

A modernizáció tehát politikai társadalommá alakította azt az országot, amely néhány nemzedékkel korábban még szinte teljes egészében gazdaságok hálózatából állt. A döntő alkotmányos fordulat azonban már 1904-ben érkezett. Ettől kezdve Izland saját minisztere Reykjavíkban dolgozott.

21. A hosszú út 1918-ig

A 19. század végére az izlandi-dán viszony egyik legkülönösebb ellentmondása az lett, hogy Izlandnak saját alkotmánya és törvényhozása volt, az ország kormányzásának kulcsfontosságú tisztsége mégis Koppenhágában működött. Az izlandi ügyek minisztere dán politikus volt, és a dán fővárosból irányította az ország igazgatását. Egyre többen érezték úgy, hogy ez az 1874-es kompromisszum legnagyobb hiányossága.

A következő politikai küzdelem ezért a „hazai kormányzás”, a home rule körül bontakozott ki. A cél az volt, hogy az Izlandért felelős miniszter maga is izlandi legyen, Reykjavíkban éljen, és az Althing parlamenti többségének támogatásától függjön.

A kérdés évtizedeken át húzódott. Dán kormányok váltották egymást, Izlandon pedig különböző politikai csoportok versengtek abban, ki képviseli határozottabban a nemzeti ügyet. A vita időnként olyan részletkérdések körül forgott, amelyek mai szemmel meglepően technikaiak: hol terjeszti elő az izlandi miniszter az ügyeket a királynak, részt vesz-e a

dán államtanácsban, és milyen formában ellenjegyzik kinevezését.

Ezek a részletek azonban a szuverenitás kérdését takarták. Ha az izlandi miniszter a dán kormány része, akkor Izland belső önkormányzata korlátozott. Ha Reykjavíkban működik és az Althingnek felel, akkor az ország gyakorlatilag saját kormányzattal rendelkezik. 1904-ben megtörtént az áttörés.

Hannes Hafstein lett az első Reykjavíkban működő izlandi miniszter. A változás jóval nagyobb jelentőségű volt egy személy kinevezésénél. Izlandon parlamentáris kormányzati rendszer kezdett működni: a miniszternek az Althing politikai támogatására volt szüksége. Reykjavík ettől kezdve tényleges kormányzati központ lett.

Hannes Hafstein érdekes alakja a korszaknak. Költőként, hivatalnokként és politikusként egyszerre tartozott a régi művelt elithez és az új modernizáló nemzedékhez. Kormányra támogatta a gazdasági fejlődést, a távírókapcsolat kiépítését és a modern infrastruktúrát.

A politikai élet azonban gyorsan megmutatta a parlamentáris rendszer egyik alaptörvényét: az ellenzéknek szüksége van olyan kérdésre, amelyben a kormánynál hazafiasabbnak mutatkozhat. A dán kapcsolat kiváló lehetőséget adott erre.

1908-ban dán-izlandi bizottság dolgozott ki új megállapodási tervezetet. A javaslat Izlandot „szabad és független, elidegeníthetetlen országnak” nevezte, de nem biztosított olyan egyértelmű állami különállást, amelyet a radikálisabb nacionalisták követeltek. A tervezet támogatóit súlyos választási vereség érte.

Ettől kezdve az izlandi politika hangja érezhetően megváltozott. A korábbi jogászi alkuk mellett egyre nagyobb szerepet kaptak a szimbólumok. A zászló különösen fontos lett.

Fiatalok és nacionalista szervezetek kék alapon fehér keresztet használó izlandi zászlót kezdtek kitűzni. 1913-ban Reykjavík kikötőjében egy dán hadihajó kapitánya elkoboztatott egy ilyen zászlót egy kis csónakról, mert az nem volt hivatalos állami lobogó.

A város válasza azonnali volt. A dán zászlókat levették, izlandi lobogók jelentek meg helyettük, tüntetések kezdődtek. Az események az izlandi függetlenségi küzdelem első valódi utcai demonstrációi közé tartoztak.

Két évvel később kompromisszum született. 1915-ben hivatalosan engedélyezték az izlandi zászlót belföldi használatra és a területi vizeken. A ma ismert lobogó alakult ki: kék alapon fehér keretű vörös kereszt.

Ugyanez az alkotmánymódosítás demokratikus szempontból is mérőöldkő volt. Kiterjesztette a választójogot a nőkre és korábban kizárt férficsoporthoz, valamint megszüntette a király jogát arra, hogy saját embereket nevezzen ki az Althingbe.

Izland lassan minden belső jegyében önálló állammá vált. Saját parlamenttel, Reykjavíkban működő kormánnyal, külön zászlóval és egyre modernebb gazdasággal rendelkezett. Csak a nemzetközi jogi forma maradt rendezetlen. Az első világháború gyorsította fel a végső lépést.

Dánia és Izland egyaránt semleges maradt, de a háború lényegében megszakította a két ország közötti normális kapcsolatot. A tengeri blokádok és brit ellenőrzés miatt Izland nem hagyatkozhatott arra, hogy Koppenhága minden külgazdasági ügyét elintézi.

A reykjavíki kormány kénytelen volt közvetlenül tárgyalni Nagy-Britanniával és az Egyesült Államokkal az élelmiszer, szén és más alapvető áruk behozataláról. A háború ezzel gyakorlatban bebizonyította, hogy Izland képes saját nemzetközi érdekeit képviselni.

1917-ben az Althing ismét napirendre vette a teljes értékű tengeri zászló kérdését. A vita hamarosan ennél nagyobb témává szélesedett: mi legyen Dánia és Izland jövőbeli kapcsolata?

1918 nyarán dán-izlandi bizottság ült össze Reykjavíkban. A tárgyalások meglepően gyorsan haladtak. Alig több mint két hét alatt olyan megállapodás született, amely néhány évtizeddel korábban még radikálisnak tűnt volna.

1918. december 1-jén életbe lépett a dán-izlandi uniós törvény. Izland szuverén állam lett.

A két országot ettől kezdve elsősorban az uralkodó személye kötötte össze. X. Keresztély egyszerre volt Dánia és Izland királya, de a két államot nem ugyanazon ország részeként kezelték.

Bizonyos ügyek közösek maradtak. Dánia egyelőre Izland külképviseletét is ellátta, és a polgárok kölcsönös jogokat élveztek. A koppenhágai legfelsőbb bíróság még rövid ideig az izlandi ügyek végső fóruma maradt, amíg 1920-ban Reykjavíkban saját Legfelsőbb Bíróság nem alakult.

Az 1918-as szerződés azt is rögzítette, hogy Izland örökösen semleges ország és nincs hadereje. Ez a mondat alig több mint húsz évvel később rendkívüli jelentőséget kapott.

A megállapodást később felül lehetett vizsgálni. 1940 után bármelyik fél kezdeményezhette a módosítást, és ha három éven belül nem sikerült új egyezséget kötni, a szerződés felmondhatóvá vált. A konstrukció lényegében átmeneti állomás lett a teljes köztársaság felé, bár 1918-ban ezt még nem mindenki tekintette elkerülhetetlennek.

Dánia engedékenységeinek több oka volt. Az első világháború végén a nemzeti önrendelkezés Európa egyik legfontosabb politikai jelszavává vált. Új államok születtek, birodalmak omlottak össze. Maga Dánia is népszavazással készült visszaszerezni Schleswig északi részét.

Izland ráadásul már nem ugyanaz az ország volt, mint 1848-ban. Lakossága nőtt, gazdasága modernizálódott, politikai intézményei működtek. A világháború alatt saját külgazdasági ügyeit is képes volt kezelni. Az önállóság mellett tehát már gyakorlati bizonyítékok szóltak.

Az 1918-as siker ünneplését azonban különös módon beárnyékolta a kor egyik legsúlyosabb válsága. Ugyanebben az évben Katla kitört, és a spanyolnátha-járvány elérte Izlandot. A lakosság egy része beteg volt, Reykjavíkban halottakat temettek, miközben az ország történetének egyik legfontosabb alkotmányos változása életbe lépett. A szuverenitás ezért nem hatalmas utcai népünnepéllyel kezdődött.

A mindennapi élet azonban rövidesen tovább alakult. A halászat gépesítése folytatódott, Reykjavík nőtt, új politikai pártok alakultak. Az 1920-as és

1930-as években Izland egyre inkább modern skandináv társadalomhoz kezdett hasonlítani, még ha jövedelme és infrastruktúrája el is maradt Dániáétól vagy Svédországtól.

A világgazdasági válság súlyosan érintette az exportfüggő országot. A hal ára esett, devizahiány alakult ki, a kormány egyre erősebben avatkozott be a gazdaságba. A korona körül állandó problémák jelentkeztek, és a kis gazdaság sebezhetősége újra megmutatkozott. Izland azonban politikailag már saját döntéseket hozott.

1939 szeptemberében Németország megtámadta Lengyelországot. Nagy-Britannia és Franciaország hadat üzent.

Reykjavík ismét bejelentette semlegességét. A történelmi irónia az volt, hogy a teljesen védtelen semlegességet egy olyan világban kellett volna fenntartani, amelyben a nagyhatalmak egyre kevésbé tartották tiszteletben a kisállamok döntéseit. 1940. április 9-én Németország elfoglalta Dániát és Norvégiát. Egy hónappal később hajnalban brit hadihajók jelentek meg Reykjavík előtt.

VI. RÉSZ

**A VILÁGHÁBORÚ ÉS A
KÖZTÁRSASÁG**

22. 1940 - hajnalban megérkeznek a britek

1940. május 10-én, péntek hajnalban Reykjavík kikötőjének közelében olyan esemény kezdődött, amilyen a sziget történetében addig sohasem történt. Egy idegen nagyhatalom fegyveres erői érkeztek, hogy megszállják az országot.

A brit akció az Operation Fork fedőnevet kapta.

A név céltudatosságot sugall, maga az akció azonban meglepően rögtönzött előkészületekkel indult. A brit kormány attól tartott, hogy Németország Dániához és Norvégiához hasonlóan Izlandot is megszállhatja. A sziget stratégiai értéke hatalmas volt. Az Atlanti-óceán északi hajózási útvonalai mellett feküdt, kikötői és repülőterei ellenőrzést biztosíthattak a Nagy-Britannia és Észak-Amerika közötti tengeri térség fölött.

A brit vezetés először diplomáciai úton próbált katonai együttműködést elérni. Izland azonban ragaszkodott semlegességéhez. A kormány számára ez jogi és identitásbeli kérdés is volt. Az 1918-as

szuverenitási megállapodás kifejezetten semleges, hadsereg nélküli államként határozta meg az országot.

Londonban ebből azt a következtetést vonták le, hogy Reykjavík akkor is nemet mondana, ha tudná: a brit ajánlat visszautasítása után brit csapatok érkeznek. Ezért nem kérdeztek többet.

A műveletet alig néhány nap alatt készítették elő. A fő erőt a 2. királyi tengerészgyalogos-zászlóalj adta, körülbelül nyolcszáz katonával. Sok közülük alig kapott kiképzést. Akadtak tengerészgyalogosok, akik csak közvetlenül az indulás előtt kapták meg puskájukat, és még nem is lőttek vele.

A felszerelés sem volt lenyűgöző. Kevés tüzérségi eszköz állt rendelkezésre, hiányoztak bizonyos irányzékok és kommunikációs berendezések. Reykjavík térképét részben emlékezetből kellett megrajzolni. A brit katonák úgy indultak el megszállni egy országot, hogy többségük szinte semmit sem tudott róla.

Még a titoktartás sem sikerült tökéletesen. A célállomás híre kiszivárgott, a tengeri úton pedig sok

katona tengeri betegségben szenvedett.

Május 10-én kora reggel a hajók megközelítették Reykjavíkot. A meglepetést egy brit felderítő repülőgép részben elrontotta, amikor átrepült a város fölött. Repülőgépet akkoriban olyan ritkán lehetett látni Izlandon, hogy a hangja azonnal feltűnést keltett. A hadihajók sem maradtak észrevétlenek.

Reykjavík lakói közül többen már hajnalban a kikötőben gyülekeztek. A városban előző este ünnepnaphoz és fizetésnaphoz kapcsolódó mulatságok zajlottak, így a szokottnál többen voltak ébren az éjszaka közepén. Rendőrök, taxisok és hazafelé tartó emberek figyelték a közeledő szürke hajókat. Először azt sem tudták, britek vagy németek érkeznek-e.

Amikor végül felismerhetővé vált a brit zászló, a félelem egy része oldódhatott. Izland közvéleménye kulturálisan és politikailag jóval közelebb állt Nagy-Britanniához, mint a náci Németországhoz. Ettől azonban a brit partraszállás még megszállás maradt. A tengerészgyalogosok 6 óra 20 perc körül léptek partra.

A megszállók egyik legfontosabb feladata a német konzulátus elfoglalása volt. Werner Gerlach német konzul már észlelte a veszélyt, és megpróbálta dokumentumainak egy részét elégetni. Brit katonák behatoltak az épületbe, elfogták a konzult és munkatársait, valamint megszerezték irataik jelentős részét.

A város fontos pontjait gyorsan ellenőrzés alá vonták. Elfoglalták a rádióállomást, a távközlési létesítményeket, a kikötőt és a Reykjavíkba vezető utakat. Buszokat és teherautókat rekviráltak, azzal az ígérettel, hogy tulajdonosaikat később kártalanítják. Az izlandi rendőrség nem tanúsított fegyveres ellenállást.

Ez volt az esemény egyik döntő mozzanata. A brit katonák kifejezett utasítást kaptak arra, hogy a lakossággal udvariasan bánjanak, és erőszakot csak végső esetben alkalmazzanak. A megszállást úgy akarták végrehajtani, hogy az izlandi kormány tiltakozhasson, de a gyakorlati együttműködés fennmaradjon. A furcsa helyzet hamar kialakult.

Izland hivatalosan tiltakozott szuverenitásának megsértése miatt. Egyben világossá tette, hogy a

lakosság ne akadályozza a brit erőket. A kormány tehát egyszerre mondta ki: amit Nagy-Britannia tett, jogtalan – és azt, hogy az izlandiak ne tegyék még veszélyesebbé a helyzetet ellenállással.

A britek szórólapokon igyekeztek megmagyarázni jelenlétüket. Azzal érveltek, hogy meg akarják menteni Izlandot attól a sorstól, amely Dániát és Norvégiát érte. Ígéretet tettek arra, hogy a háború után távoznak, és nem avatkoznak be az ország belügyeibe.

Az ígéret második részét lehetetlen volt teljes mértékben megtartani. Egy több tízezer fős idegen hadsereg pusztája jelenléte is alapvetően befolyásolta egy alig több mint százezer lakosú ország életét.

Az első tengerészgyalogosokat néhány napon belül nagyobb brit erők követték. Május 17-én négyezer katona érkezett, majd további csapatok. A háború következő szakaszában a szigeten állomásozó szövetséges katonák száma időnként a több tízezret is elérte. Az arányok megdöbbentőek voltak.

Reykjavík lakossága ekkor körülbelül negyvenezer fő körül járt. Rövid idő alatt katonák ezrei jelentek

meg, akiknek szállást, élelmet, utakat, raktárakat és szórakozási lehetőségeket kellett biztosítani. A város, amely még nemrég is nehezen építette ki saját modern infrastruktúráját, hirtelen egy világháborús katonai rendszer egyik központjává vált.

Az első brit katonák számára Izland meglehetősen nyers helynek tűnt. A városban por, sár és kevés szállás fogadta őket. A vidéki tájat ugyanakkor egy idő után többen lenyűgözőnek találták. A brit katonai jelentésekben egyszerre jelenik meg a kietlenség és a természeti szépség. A megszállás gazdasági hatása hamar érzékelhetővé vált.

A hadseregnek munkások kellettek. Utakat, repülőtereket, táborokat, raktárakat és kikötői létesítményeket építettek. Az izlandi férfi, aki korábban alacsony bérért dolgozott halászatban vagy mezőgazdaságban, hirtelen jóval magasabb fizetést kaphatott egy brit építkezésen. Az emberek vidékről Reykjavíkba költöztek.

A mezőgazdasági munkaerő hiányozni kezdett. A bérek emelkedtek. Az árak szintén. A katonai kereslet olyan gazdaságba pumpált hatalmas összegeket, amely korábban krónikus tőkehiánnyal küzdött. Izland

számára a háború furcsa gazdasági fellendülést hozott.

A britek halat vásároltak, munkát adtak és infrastruktúrát építettek. A külkereskedelmi bevételek növekedtek, deviza halmozódott fel. Olyan ország, amely évszázadokon át a szegénység határán élt, néhány év alatt hatalmas anyagi erőforrásokhoz jutott. Az ár azonban társadalmi felfordulás volt.

Különösen érzékennyé vált a katonák és izlandi nők kapcsolata. A kérdést egyszerű erkölcsi történetté alakítani félrevezető lenne. Reykjavík fiatal női korábban is egy gyorsan változó városi társadalomban éltek, ahol a hagyományos házassági és nemi normák átalakulóban voltak. A brit katonák érkezése azonban hirtelen több tízezer fiatal, többnyire egyedülálló férfit hozott egy nagyon kis országba.

Kapcsolatok, szerelmek, futó viszonyok és házasságok alakultak ki. Izlandi férfiak egy része ezt nemzeti és személyes megaláztatásként élte meg. A sajtóban támadások jelentek meg azokkal a nőkkel szemben, akik katonákkal jártak. A jelenségre a *ástandið*, „a helyzet” név ragadt rá.

Bizottságok vizsgálták a fiatalok erkölcsseit, névsorok készültek katonákkal kapcsolatot tartó lányokról, és bizonyos esetekben hatósági beavatkozás is történt. A vita sokkal többet árult el az izlandi társadalom saját félelmeiről, mint a brit katonák tényleges viselkedéséről. A kis nemzet hirtelen azzal szembesült, hogy kulturális határai átjárhatóvá váltak.

A megszállók ráadásul technológiai modernitást is hoztak. Teherautók, munkagépek, katonai rádiók, építési eljárások és új fogyasztási szokások jelentek meg. A közúti forgalom ugrásszerű növekedése baleseteket okozott egy olyan társadalomban, amely még alig szokott hozzá az autókhoz.

A brit jelenlét és az izlandi lakosság kapcsolata idővel javult. A kezdeti sértettség nem tűnt el, de a legtöbb ember felismerte, hogy a brit megszállás alternatívája egy német katonai jelenlét lehetett volna, amely jóval kevésbé egyeztethető össze az ország demokratikus intézményeivel.

1941 augusztusában Winston Churchill személyesen is Reykjavíkba látogatott, visszatérőben Franklin D. Roosevelttel tartott atlanti találkozójáról.

A brit miniszterelnököt meglepően lelkes tömeg fogadta.

Churchill az Althing épületének erkélyéről beszélt, és azt hangsúlyozta, hogy a háború végén Izland szabadságát tiszteletben fogják tartani. Szavai nagy visszhangot kaptak.

A megszálló hatalom vezetője tulajdonképpen azt ígérte egy megszállt országnak, hogy a háború végén teljes függetlenséget élvezhet. Az irónia mögött valós politikai változás zajlott. Mire Churchill Reykjavíkba érkezett, a brit csapatok mellett már amerikai katonák is állomásoztak a szigeten. Az Egyesült Államok ekkor még hivatalosan nem is lépett be a háborúba.

23. Amerikaiak, háború és teljes függetlenség

Franklin D. Roosevelttel kormánya számára Izland 1941-ben kényes problémát jelentett. Az Egyesült Államok még formálisan békében állt Németországgal, miközben egyre nyíltabban támogatta Nagy-Britanniát. Az Atlanti-óceán hajózási útvonalainak védelme amerikai biztonsági érdeké vált, Izland pedig ennek egyik kulcspontján feküdt.

A brit hadvezetés szerette volna, ha amerikai csapatok váltják fel erőinek jelentős részét. A Brit Birodalom minden rendelkezésre álló katonájára szükség volt más hadszíntereken. Roosevelttel viszont nem akarta megismételni a brit 1940-es megoldást.

Ha amerikai katonák meghívás nélkül szállnak partra egy semleges államban, az súlyos politikai fegyvert adott volna az amerikai izolacionistáknak és a német propagandának. Az elnök ezért ragaszkodott ahhoz, hogy Reykjavík hivatalosan kérje az Egyesült Államok segítségét.

Az izlandi kormány viszont nehéz helyzetben volt. Egy évvel korábban tiltakozott a brit megszállás ellen. Ha most önként meghívja az amerikai hadsereget, könnyen úgy tűnhetett, hogy feladja semlegességét. Hosszú és meglehetősen kemény diplomáciai alkudozás kezdődött.

A britek erős nyomást gyakoroltak az izlandi vezetésre. Reykjavík végül elfogadta az amerikai jelenlétet, de komoly feltételeket szabott.

Az Egyesült Államoknak el kellett ismernie Izland teljes szuverenitását. Ígéretet kellett tennie arra, hogy nem avatkozik be a belpolitikába, vállalja a védelem költségeit, segíti az ország ellátását és a háború után kivonja csapatait.

Az izlandi tárgyalási stratégia figyelemre méltó volt. Egy kis állam nem tudta megakadályozni, hogy nagyhatalmak használják stratégiai területét, ezért igyekezett a lehető legtöbb politikai és gazdasági garanciát megszerezni cserébe. 1941. július 7-én amerikai tengerészgyalogosok szálltak partra Reykjavíkban.

A helyzet jogilag egészen különös volt. Amerikai katonák egy semleges országban állomásoztak, hogy leváltsák egy hadviselő állam katonáit, miközben az Egyesült Államok maga még nem állt háborúban Németországgal. Hitler propagandája természetesen felhasználta az eseményt Roosevelten ellen.

Néhány hónappal később, Pearl Harbor után az ellentmondás megszűnt. Az Egyesült Államok belépett a háborúba, és Izland nyíltan a szövetséges katonai rendszer része lett, még akkor is, ha saját kormánya továbbra is ragaszkodott a formális semlegességhez.

Az amerikai katonák száma gyorsan növekedett. Utakat és repülőtereket építettek, és Keflavík térsége egyre fontosabb katonai központtá vált. A sziget stratégiai szerepe az Atlanti-óceánért folyó küzdelemben felértékelődött. Innen repülőgépek figyelhették a tengert, konvojok használhatták a védett horgonyzóhelyeket, a német tengeralattjárók elleni harc pedig hatékonyabbá vált.

Az izlandi civilek számára az amerikai korszak újabb kulturális sokkot hozott. A brit katonák után most amerikai ételek, szokások, szórakozási formák és fogyasztási cikkek jelentek meg. A háború előtti

Európához kötődő kis társadalom hirtelen intenzív kapcsolatba került az Egyesült Államokkal. A gyors gazdasági fejlődés tovább folytatódott.

A munkanélküliség gyakorlatilag eltűnt. Az állam devizatartalékai növekedtek. A mezőgazdasági és halászati dolgozóknak versenyezniük kellett a katonai építkezések által kínált bérekkel.

A társadalom néhány év alatt gazdagabb lett, de infláció és egyenlőtlenségek is kialakultak. Azok, akik jó üzleti kapcsolatot tudtak kialakítani a hadseregekkel vagy az építkezésekkel, gyorsan gyarapodhattak. Mások azt érezték, hogy béreik lemaradnak az árak mögött. A politikai rendszernek közben egy másik kérdést is meg kellett oldania: ki gyakorolja a király hatalmát?

1940. április 9-e után Dánia német megszállás alatt állt. X. Keresztély király és a dán kormány nem tudta szabadon ellátni az 1918-as uniós szerződés alapján Izlanddal kapcsolatos feladatait.

Az Althing ezért 1940. április 10-én magához vette a külügyi és más, addig Dániához kapcsolódó jogköröket. A dán korona több mint ötszáz éves

tényleges uralma ezzel gyakorlatilag véget ért Izlandon.

1941-ben létrehozták a régensi tisztséget. Az Althing Sveinn Björnssont választotta régenssé, aki korábban Izland koppenhágai képviselőjeként dolgozott. Ettől kezdve ő látta el azokat az alkotmányos feladatokat, amelyeket békeidőben a király végzett volna.

A megoldás átmenetinek készült, de mindenki tudta, hogy az 1918-as szerződés felülvizsgálatának ideje közeledik. Felmerült a kérdés: akar-e Izland egyáltalán visszatérni a dán királlyal fennálló perszónálunióhoz? 1940-től egyre több politikus válasza volt: nem.

Bjarni Benediktsson jogász, a későbbi izlandi politika egyik meghatározó alakja már ebben az évben amellet érvelt, hogy az uniós szerződés megszűnésével a monarchikus kapcsolatnak is véget kell érnie. Izland köztársaság lehet.

Az elképzelést kevesen vitatták. A vita inkább arról szólt, mikor szabad végrehajtani.

Az egyik álláspont szerint tisztességtelen volna kihasználni Dánia német megszállását. A dán nép nem tud szabadon tárgyalni, ezért meg kell várni a háború végét. Ezt vallották az úgynevezett „jogi különválás” hívei.

Mások úgy érveltek, hogy Izland nem tudhatja, milyen Európa születik a háború végén. Ha Németország győz, Dánia helyzete teljesen megváltozhat. Az országnak most kell megragadnia az alkalmat. Őket nevezték a gyors különválás híveinek.

Nagy-Britannia és az Egyesült Államok kezdetben egyaránt óvatosságra intett. London attól tartott, hogy Németország propagandaeszközként használja fel a dán király ellen tett izlandi lépést. Washington hasonlóan kerülni akarta, hogy egy megszállt szövetséges ország kárára támogatott határváltoztatás látszata keletkezzen. 1942-ben Rooseveltnél még külön megbízottat is küldött Reykjavíkba, hogy lassítsa a folyamatot.

Az izlandi politika ezért kompromisszumot választott. Megteremtette a köztársaság jogi lehetőségét, de a végső lépést későbbre halasztotta. 1944 elején elérkezett a pillanat.

Az Althing februárban és márciusban egyhangúlag elfogadta a köztársaság létrehozásának tervét. Május 20. és 23. között népszavazást tartottak.

A részvétel rendkívüli volt: a választásra jogosultak 98,6 százaléka szavazott. Az unió megszüntetését mindössze 377 ember utasította el. A köztársasági alkotmánymódosítással szemben valamivel többen, 1051-en szavaztak, de ez is alig több mint egy százalékot jelentett. Ritkán létezik politikai kérdés, amely mögött egy ország ennyire egységesen felsorakozik. A dátum kiválasztása is politikai üzenet volt: 1944. június 17-e, Jón Sigurðsson születésnapja.

A nemzeti mozgalom vezetője hatvanöt éve halott volt, amikor álma végső formát öltött. A helyszín Þingvellir volt, ahol a középkori Alþingi története kezdődött. Az a völgy, ahol 930-ban létrejött az Althing, és ahol a középkori szabadállam törvényeit hirdették ki, több mint ezer évvel később ismét az izlandi államiság színpadává vált. A természet azonban nem igazodott az ünnepi forgatókönyvhöz.

Már előző este emberek ezrei érkeztek és sátrakat vertek. Az éjszaka folyamán zuhogni kezdett az eső.

Az Öxará megáradt, sátrak áztak el. Másnap erős szél támadt, és a zászlók vizesen csapkodtak.

A katonai hatóságok állítólag igyekeztek kerülni a rossz idő emlegetését a rádióban, nehogy elrontsa a nemzeti ünnep hangulatát. Egy korabeli rádiós megfogalmazás szerint azonban a zászlókat „az ég könnyei” áztatták.

A rossz idő ellenére körülbelül huszonötezen gyűltek össze Þingvellirben. Ez az ország akkori lakosságához viszonyítva óriási tömeg volt. Délután kettőkor az Althing elnöke kihirdette az Izlandi Köztársaság létrejöttét. A kis þingvelliri templom harangjai megszólaltak.

Egy perc csend következett. Ezután az Althing ideiglenesen köztársasági elnökké választotta Sveinn Björnssont.

Az ország egysége már ezen a ponton kevésbé bizonyult tökéletesnek. Sveinn mindössze harminc képviselő szavazatát kapta, öt voks más jelöltre esett, tizenöt szavazat pedig érvénytelen lett. A titkos szavazás emlékeztetett arra, hogy egy nemzeti ünnep sem szünteti meg a politikai ellentéteket. A

legfeszültebb kérdés továbbra is Dánia reakciója volt.

X. Keresztély korábban azt kérte, hogy Izland ne szüntesse meg az uniót addig, amíg Dánia német megszállás alatt áll. Az izlandi vezetés ezt nem fogadta el. Az ünnepségen azonban felolvasták a király táviratát.

X. Keresztély gratulált az izlandi népnek.

A gesztus hatalmas megkönnyebbülést jelentett. A több évszázados kapcsolat nem ellenséges szakítással ért véget. Izland köztársaság lett úgy, hogy senkire sem lőtt, nem vívott háborút Dániával, és nem kellett gyarmati hadsereget kiűznie.

Ez könnyen romantikus képet teremthet a függetlenségről. A valóság összetettebb volt. Izland 1944-ben ugyan politikailag teljesen önállóvá vált, területén továbbra is több tízezer külföldi katona állomásozott.

A köztársaság születésének pillanatában tehát az ország formálisan szabadabb volt, mint történetében valaha, katonai szempontból viszont külső hatalmak védelmétől függött. Ez az ellentmondás a következő

évtizedek egyik legfontosabb politikai kérdésévé vált. A második világháború néhány év alatt megváltoztatta Izlandot.

A háború előtt még szegényebb és részben agrárjellegű európai periféria volt. A végére modern infrastruktúrával, devizatartalékokkal, gyorsan növekvő városokkal és teljes politikai függetlenséggel rendelkezett.

A brit és amerikai csapatok olyan utakat és repülőtereket hagytak maguk után, amelyek békeidőben hosszú évek alatt épültek volna meg. A társadalom hozzászokott az amerikai árukhoz, autókhoz, rádiókhoz és fogyasztási kultúrához. Reykjavík többé nem volt az a poros kisváros, amelyet 19. századi utazók lenézően írtak le. A legnagyobb változás talán az önbizalomban következett be.

Egy évszázaddal korábban Jón Sigurðsson még kérte is, hogy Izlandot nyíltan önálló „államként” nevezze meg. Hatvanezer szegény paraszt országaról beszélve a szó túlságosan nagyratörőnek tűnhetett.

1944-ben már senki sem érezte így. Az új köztársaság népessége továbbra is alig haladta meg a

százezret, hadserege nem volt, gazdasága erősen függött a haltól. Mégis szuverén országgént lépett be a háború utáni világba. És hamarosan felfedezte, hogy kis államként is lehet olyan erőforrása, amely miatt nagyhatalmak kénytelenek komolyan venni. Ez az erőforrás továbbra is a tengerben úszott.

IZLAND

24. NATO-tag hadsereg nélkül

Amikor 1945-ben véget ért a második világháború, Izland különös helyzetben találta magát. Köztársaságként alig egyéves volt, saját hadsereggel továbbra sem rendelkezett, gazdasági és társadalmi szerkezetét pedig néhány esztendő alatt gyökeresen átformálta a brit és amerikai katonai jelenlét. Az ország immár függetlenül dönthetett külpolitikájáról, csakhoggy éppen ekkor kezdődött az a korszak, amikor földrajzi helyzete minden korábbinál fontosabbá vált a nagyhatalmak számára.

A háború alatt viszonylag könnyű volt megmagyarázni, miért volt szükség külföldi katonákra. Németország megszállta Dániát és Norvégiát, az Atlanti-óceánon tengeralattjárók vadásztak a szövetséges hajókon, a sziget pedig olyan helyen feküdt, ahonnan repülőgépek és hajók ellenőrizhették az Észak-Amerika és Európa közötti útvonalakat. A náci Németország vereségével azonban eltűnt az a közvetlen veszély, amelyre a katonai jelenlétet eredetileg hivatkozva indokolták.

Az izlandi közvélemény ezért joggal várhatta, hogy a háború után az idegen csapatok távoznak. Az amerikaiak 1941-ben kifejezetten megígérték, hogy a katonai jelenlét átmeneti lesz. Egy frissen függetlenné vált ország számára politikailag nehezen lett volna elfogadható, ha a köztársaság kikiáltása után néhány évvel állandó külföldi támaszpont marad a területén.

Csakhogy közben a nemzetközi helyzet ismét gyorsan megváltozott. A háborús szövetségesek, a Szovjetunió és a nyugati hatalmak közötti együttműködés felbomlott. Európa kettészakadt, a berlini válság, a kommunista hatalomátvételek Kelet-Európában és a növekvő katonai feszültség új biztonsági rendszert hozott létre. Izland ismét a térképre került.

Ehhez elég volt ránézni az Atlanti-óceánra. Grönland, Izland és Nagy-Britannia között olyan tengeri átjáró húzódott, amelyet később GIUK-résként emlegettek, a három angol földrajzi név – Greenland, Iceland, United Kingdom – kezdőbetűiből. Aki ezt a térséget ellenőrizte, figyelemmel kísérhette azokat a szovjet hadihajókat és később tengeralattjárókat, amelyek az északi flottabázisokról az Atlanti-óceán

nyílt vizeire akartak kijutni.

Izland fekvése emiatt hidegháborús értéket kapott. Az ország maga katonailag gyenge volt, de területe rendkívül erős pozíciót jelentett annak, aki használhatta.

Az izlandi vezetés számára ez egyszerre jelentett kockázatot és lehetőséget. Egy nagyhatalmi konfliktusban a stratégiailag fontos terület könnyen célponttá válhatott. Ugyanakkor éppen a sziget fontossága teremtett alkupozíciót. Izlandnak nem volt nagy hadserege, ipara vagy népessége, de volt valamije, amire az Egyesült Államoknak és Nyugat-Európának szüksége volt: földrajza.

1946-ban az amerikai kormány olyan megállapodást kötött Reykjavíkkal, amelynek alapján tovább használhatta a keflavíki repülőteret, miközben a háborús katonai jelenlét nagy részét felszámolták. A kérdés ezzel azonban korántsem zárult le. Az izlandi politikában hamar kialakult az egyik legmélyebb hidegháborús törésvonal: mennyire kötheti magát az ország a nyugati katonai rendszerhez anélkül, hogy elveszítené azt a függetlenséget, amelyért olyan sokáig küzdött?

A vita különösen éles volt, mert a katonai semlegesség az izlandi államiság egyik történeti elemének számított. 1918-ban a szuverén Izlandot örökösen semleges, saját hadsereg nélküli államként képzelték el. Az ország nem vett részt háborúkban, nem tartott fenn reguláris fegyveres erőt, és a lakosság jelentős része éppen ezt tekintette kisállami biztonsága egyik biztosítékának.

A másik oldal szerint a második világháború végleg megmutatta, hogy a fegyvertelen semlegesség csak addig működik, amíg a nagyhatalmak hajlandók tiszteletben tartani. 1940-ben sem Nagy-Britannia, sem egy esetleges német támadó nem tekintette volna elégséges védelemnek Reykjavík tiltakozó jegyzékét. Izland képtelen volt megvédeni saját légterét, kikötőit és vizeit. Ha újabb háború tör ki, ugyanebbe a helyzetbe kerülhet.

1949-ben megszületett az Észak-atlanti Szerződés Szervezete, a NATO. A tizenkét alapító állam egyike Izland lett.

Ez önmagában szokatlan döntés volt. Egy katonai szövetség alapító tagjává vált egy ország, amelynek egyáltalán nem volt hadserege. Reykjavík világossá

tette, hogy NATO-tagsága nem jelenti saját fegyveres erők felállítását. Izland biztonsági hozzájárulása más formát öltött: területet és stratégiai hozzáférést adott a szövetségnek. A döntés azonban távolról sem született társadalmi egyetértésben.

1949. március 30-án, amikor az Althing a NATO-csatlakozásról tárgyalt, Reykjavík központjában hatalmas tüntetés bontakozott ki. A parlament előtti Austurvöllur téren a tiltakozók és a rendőrség között összecsapások történtek. Kövek repültek, a rendőrök könnygázt vetettek be, betörték az Althing épületének ablakai.

A jelenetek egészen szokatlanok voltak egy olyan országban, ahol a politikai konfliktusok évszázadok óta ritkán fajultak utcai erőszakká.

A NATO-vitában a külpolitika belpolitikai identitáskérdéssé vált. A kommunista és szocialista baloldal jelentős része ellenezte a tagságot. Az érvelés szerint Izland ezzel feladja hagyományos semlegességét, és egy esetleges világháborúban automatikusan célponttá teszi magát. A nyugatbarát pártok ezzel szemben azzal érveltek, hogy egy kis, védtelen állam csak szövetségi rendszerben

garantálhatja biztonságát.

A vita mögött természetesen a korszak általános ideológiai megosztottsága is ott állt. Izlandon a kommunista mozgalom és későbbi szocialista politikai erők jóval erősebb társadalmi támogatást élveztek, mint például az Egyesült Államokban vagy több nyugat-európai országban. A munkásmozgalom erős volt, a Szovjetunió megítélése pedig a második világháború utáni első időszakban korántsem volt olyan egyértelműen elutasító minden politikai csoportban, mint később.

Az Althing végül jóváhagyta a csatlakozást. Izland 1949. április 4-én ott volt Washingtonban a NATO alapító szerződésének aláírói között.

A helyzet azonban továbbra is furcsa maradt. NATO-tagként az ország elvileg kollektív védelem alatt állt, a szigeten azonban egy ideig nem állomásozott állandó jelentős külföldi haderő. A koreai háború 1950-es kitörése és a szovjet-amerikai feszültség növekedése ismét napirendre tette a kérdést. 1951-ben Izland és az Egyesült Államok kétoldalú védelmi megállapodást kötött.

A konstrukció lényege világos volt. Az Egyesült Államok NATO-keretben vállalta Izland védelmét, cserébe amerikai erők használhatták az ország katonailag fontos létesítményeit, mindenekelőtt Keflavíkot. Az amerikai csapatok ismét nagyobb számban érkeztek.

A második világháborús helyzettel szemben azonban most nem megszállóként léptek fel. A jogi különbség az izlandi politikában rendkívül fontos volt. A jelenlét államközi megállapodáson alapult, amelyet Reykjavík felmondhatott. Az amerikaiak nem gyakoroltak szuverenitást Izland fölött, és formálisan az izlandi kormány hozzájárulásával működtek. A társadalmi vita ettől még nem csillapodott.

A „hadsereg” – ahogy az amerikai katonai jelenlétet az izlandi politikai nyelvben gyakran nevezték – évtizedeken át az ország egyik legvitatottabb kérdése maradt. Kormánykoalíciók jövője függhetett attól, milyen álláspontot foglalnak el Keflavíkról. Egyes pártok az amerikai erők azonnali távozását követelték, mások a nemzetbiztonság nélkülözhetetlen garanciáját látták bennük. A bázis gazdasági jelentősége tovább bonyolította a képet.

Keflavík és környéke munkahelyeket kapott, amerikai szerződésekből izlandi vállalatok részesültek, és a katonai jelenléthez kapcsolódó beruházások devizabevételeket jelentettek. Olyan időszakban, amikor az ország még mindig jelentős fejlesztési szükségletekkel küzdött, ez komoly előnyt biztosított.

Az Egyesült Államok gazdasági támogatása sem választható el a katonai együttműködéstől. Izland részesült a Marshall-segélyből, és a hidegháború alatt Washington tisztában volt azzal, hogy a stratégiai hozzáférést politikailag is fenn kell tartani. Egy olyan kis demokráciában, ahol a külföldi katonák jelenléte vitatott volt, a jó amerikai-izlandi kapcsolat önmagában biztonságpolitikai érdeknek számított. A kapcsolat sohasem vált teljes alárendeltséggé.

Ez Izland későbbi külpolitikájának egyik legérdekesebb sajátossága. Reykjavík szoros katonai kapcsolatban állt az Egyesült Államokkal, ugyanakkor újra és újra hajlandó volt saját nemzeti érdekeiért konfliktust vállalni legerősebb szövetségeseivel. Ennek leglátványosabb példáját a halászat adta.

A tőkehal jóval többet jelentett egy exportcikknél. Az ország devizabevételeinek meghatározó része évtizedeken át a halászatához kötődött. Ha csökkent a fogás vagy zuhantak a világpiaci árak, az egész izlandi gazdaság megérezte. A lakosság számára ezért a halállomány nem olyan természeti erőforrás volt, amelyről kompromisszumos európai tárgyalásokon kényelmesen lehetett egyezkedni. A nemzeti jólét alapját jelentette.

Ez a gondolkodás a hidegháborús stratégiával különös módon kapcsolódott össze. Izland tudta, hogy a NATO-nak szüksége van rá. A brit kormány tudta, hogy Izland tudja. Washington pedig tudta, hogy ha a két szövetséges összeveszik a halászáton, neki kell megakadályoznia, hogy egy tőkehalvita stratégiai válsággá váljon. Már az első tőkehalháború megmutatta, milyen erős fegyver lehet egy hadsereg nélküli ország kezében a földrajz.

25. A tőkehalháborúk - amikor Izland szembeszállt Nagy-Britanniával

Kevés háborúnak van olyan neve, amely egyszerre hangzik komolyan és kissé komikusan. A „tőkehalháborúk” ilyen elnevezés. A szó hallatán könnyű elképzelni egy apró északi ország és a brit birodalom maradék erejének groteszk csatáját néhány hal miatt. Voltak hajóütközések, ágyúlövések, hálóvágások, fenyegetések, diplomáciai kapcsolatok megszakítása és egy halálos áldozat is. Klasszikus értelemben mégsem zajlott háború Izland és Nagy-Britannia között.

A konfliktus tétje ugyanakkor Izland számára egyáltalán nem volt nevetséges. Ha valaki meg akarja érteni, miért vállalt egy alig kétszázezer lakosú ország újra és újra konfliktust Európa egyik legerősebb haditengerészeti hatalmával, először azt kell megértenie, milyen szerepet töltött be a hal az izlandi társadalomban.

A sziget modernizációját a halászat finanszírozta. A motoros hajók, trawlerek, kikötők és halfeldolgozó üzemek tették lehetővé azt a gazdasági áttörést, amely a 20. század első felében kiemelte Izlandot évszázados szegénységéből. A halexportból érkező devizáért lehetett gépeket, járműveket, építőanyagot és fogyasztási cikkeket vásárolni külföldről.

Egyetlen iparágtól való ilyen függés azonban veszélyes volt. Ha túl sok külföldi hajó halászott Izland körül, az nem egy ágazat kisebb profitját veszélyeztette, hanem az egész nemzetgazdaságot.

A konfliktus gyökerei jóval az 1950-es évek elé nyúltak vissza. Brit halászok évszázadok óta jártak az izlandi vizekre. A 15. század „angol évszázadától kezdve az Északi-tenger és az Atlanti-óceán kikötői számára Izland környéke kiváló halászterületnek számított.

A gőztrawlerek megjelenése azonban teljesen megváltoztatta a halászat mértékét. Egy modern brit trawler összehasonlíthatatlanul nagyobb területet tudott bejárni, mélyebben és hosszabb ideig halászhatott, mint a régi vitorlás vagy evezős hajók. Az ipari méretű fogás a 20. században már felvetette

azt a kérdést, amelyet a korábbi nemzedékek kevésbé ismertek: el lehet-e fogyasztani a tenger halállományát? Az izlandi halászok számára a válasz egyre inkább igennek tűnt.

A második világháború alatt a külföldi halászhajók száma drasztikusan csökkent Izland körül. A halállomány bizonyos területeken regenerálódott. A háború után a brit és más külföldi trawlerek visszatérése ezért különösen feltűnő volt. Reykjavíkban megerősödött az a nézet, hogy az ország nemzeti joga és kötelessége megvédeni a partjai körüli halállományt.

A probléma az volt, hogy a korabeli nemzetközi tengerjog hagyományosan nagyon keskeny felségvizeket ismert el. Sok állam három tengeri mérföldben határozta meg területi vizeit. A szabály mögött régi katonai logika állt: nagyjából ekkora távolságra lehetett part menti ágyúval belőni a tengert. A 20. századi ipari halászat szempontjából ez a határ egyre értelmetlenebbnek látszott.

Izland először négy tengeri mérföldre terjesztette ki halászati határát. Nagy-Britannia tiltakozott, brit halpiaci bojkott is követte a lépést. Reykjavík azonban

kitartott. Az ügy nemzetközi diplomáciai és jogi folyamatokba illeszkedett, hiszen egyre több parti állam követelt nagyobb ellenőrzést saját vizei fölött.

1958-ban Izland újabb lépést tett. A halászati övezetet tizenkét tengeri mérföldre terjesztette ki.

Ez már közvetlenül érintette a brit halászflootta érdekeit. Hull, Grimsby és más angol kikötők trawlerei hagyományosan olyan területeken halásztak, amelyek ettől kezdve izlandi tilalom alá kerültek.

London nem ismerte el egyoldalúan az új határt. A brit kormány hadihajókat küldött a térségbe, hogy megvédjék saját trawlereit az izlandi parti őrségtől. 1958 szeptemberében ezzel megkezdődött az első tőkehalháború.

Az erőviszonyok papíron nevetségesnek tűntek. A Royal Navy a világ egyik legnagyobb haditengerészeti hagyományával rendelkezett. Izlandnak haditengerészete sem volt. Fegyveres erejét lényegében a parti őrség néhány hajója jelentette.

A brit fregattok nagyobbak, gyorsabbak és erősebben felfegyverezettek voltak. Izlandnak azonban

nem kellett legyőznie őket. Csak azt kellett elérnie, hogy a brit halászat politikai költsége nagyobb legyen annál, amennyit London hajlandó vállalni.

A parti őrség hajói megpróbálták feltartóztatni az izlandi övezetben halászó trawlereket. A brit hadihajók közülük álltak. Közeli manőverezés, lökdösődés és ütközésveszély alakult ki. Időnként figyelmeztető lövések dördültek el.

Mindkét fél ügyelt arra, hogy ne robbanjon ki valódi fegyveres konfliktus. Ennek különös oka volt: szövetségesek voltak.

Nagy-Britannia és Izland egyaránt NATO-tagként vett részt ugyanabban a katonai rendszerben. Miközben brit fregattok az izlandi parti őrséggel kerültek szembe, Keflavíkon amerikai katonák figyelték a Szovjetunió atlanti mozgását.

Moszkvában természetesen örömmel szemlélték a konfliktust. Washingtonban jóval kevésbé.

Az Egyesült Államok számára néhány tucat brit halászhajó gazdasági érdeke messze kisebb jelentőségű volt annál, hogy Izland stabil NATO-tag

maradjon. Reykjavík ezt pontosan felismerte.

Az izlandi vezetők felvetették, hogy ha szövetségeseik nem ismerik el az ország létfontosságú halászati érdekeit, megkérdőjeleződhet a NATO-tagság vagy az amerikai támaszpont további jelenléte. A fenyegetés súlya jóval nagyobb volt, mint amekkorának egy halászati vitában látszhatott. A hidegháború egyik legfontosabb tengeri átjárójának ellenőrzése forgott kockán.

A brit kormány végül engedett. 1961-ben megállapodás született, és London elfogadta a tizenkét mérföldes izlandi halászati övezetet. Az első tőkehalháború lezárult, de az alapkonfliktus nem.

Az 1960-as években a halászati technológia tovább fejlődött. A hajók nagyobbak lettek, a fogások pedig bizonyos fajok esetében csökkentek. Izlandon egyre többen jutottak arra a következtetésre, hogy tizenkét mérföld sem elegendő a halállomány védelméhez.

Közben a világ tengerjoga is változott. Latin-amerikai és más parti államok már sokkal nagyobb tengeri gazdasági övezeteket követeltek. Az

a gondolat, hogy a tengerparttól néhány mérföldre kezdődik mindenki számára korlátlan nyílt tenger, egyre kevésbé illet a modern erőforrás-gazdálkodáshoz.

1971-ben Izland új kormánya bejelentette, hogy ötven tengeri mérföldre kívánja kiterjeszteni halászati határát. Az új szabály 1972. szeptember 1-jén lépett életbe.

A korábbi tizenkét mérföldhöz képest az ugrás hatalmas volt. A G/Geschichte összefoglalása szerint ezzel Izland olyan területet igényelt, amely az észak-atlanti halászati hozam jelentős részét érintette.

Nagy-Britannia és Nyugat-Németország tiltakozott. Elkezdődött a második tőkehalháború. Ezúttal Izland új technikai eszközt vetett be, amely a konfliktus szimbólumává vált: a hálóvágót.

A szerkezet működése egyszerű volt. Az izlandi parti őrség hajója a halászó trawler mögé manőverezett, majd olyan eszközt húzott végig a vízben, amelynek éles pengéi elvágták a hálót tartó vontatóköteleket.

A trawler hatalmas hálója a fogással együtt a tengerfenékre süllyedhetett. Egyetlen sikeres vágás több ezer fontnyi kárt okozott.

Az izlandiaknak ehhez nem kellett elfoglalniuk a brit hajót, és fegyvert sem kellett használniuk a legénység ellen. A módszer azonban nagyon veszélyes közeli manőverezést követelt. Brit oldalról vontatóhajókat, majd újra hadihajókat küldtek a trawlerek védelmére.

A tenger valóságos mozgó sakkjátszmává vált. Az izlandi hajók a halászhálókhoz próbáltak férkőzni. A brit fregattok útjukat állták. A hajók időnként szándékosan is egymásnak feszültek, és a fedélzeteken szolgálók számára minden manőver súlyos baleset veszélyét hordozta. 1973 augusztusának végén bekövetkezett az, amitől mindkét fél tartott.

Az Ægir egy brit fregattal történt ütközés után megsérült, és Halldór Hallfreðsson gépész javítás közben halálos áramütést szenvedett, amikor tengervíz öntötte el a rekeszt, amelyben dolgozott. Ő lett a tőkehalháborúk egyetlen igazolt halálos áldozata.

A haláleset felerősítette az izlandi közvélemény felháborodását. A kormány ismét elővette legerősebb politikai fegyverét. A NATO-t.

Reykjavík azt jelezte, hogy a konfliktus következményei érinthetik Izland NATO-tagságát és a keflavíki amerikai bázist. A fenyegetés az 1970-es évek elején különösen érzékeny volt. A Szovjetunió haditengerészete gyorsan fejlődött, nukleáris tengeralattjárói pedig a GIUK-résen keresztül juthattak ki az Atlanti-óceánra. Washington egyre erősebben próbált közvetíteni.

1973 őszén kompromisszum született. A brit trawlerek korlátozott ideig és meghatározott feltételek mellett tovább halászhattak bizonyos területeken, de lényegében elfogadták az izlandi ötvenmérőföldes rendszer politikai realitását. Alig telt el néhány év, és Reykjavík ismét továbblépett.

Az 1970-es évek közepére világszerte egyre nagyobb támogatást kapott a kétszáz tengeri mérőföldes kizárólagos gazdasági övezet elve. Izland azonban nem akart megvárni egy teljes nemzetközi egyezményt.

1975-ben bejelentette, hogy halászati övezetét kétszáz tengeri mérföldre terjeszti ki. Ez már körülbelül 370 kilométert jelentett a partoktól. A döntés gyakorlatilag az Izland körüli teljes fontos halászati térség jelentős részét nemzeti ellenőrzés alá vonta. Nagy-Britannia ismét visszautasította az egyoldalú lépést. A harmadik tőkehalháború lett a három közül a legveszélyesebb.

Brit fregattok tértek vissza az izlandi vizekre. Az izlandi parti őrség folytatta a hálóvágást. A hajók egyre agresszívebben manővereztek egymással szemben.

Az ütközések ezúttal rendszeressé váltak. A mai haditengerészeti szemléletben szinte felfoghatatlan, hogy két NATO-tagállam hajói tudatosan egymásnak hajtottak, miközben ugyanannak a katonai szövetségnek a parancsnokai néhány száz kilométerrel távolabb közös haditerveket készítettek egy esetleges szovjet támadás ellen. A konfliktus azonban éppen ettől vált politikailag annyira erőteljessé.

Izland számára nem volt szükség katonai győzelemre. A brit hajók elleni ütközések képei azt

mutatták, hogy London saját NATO-szövetségesével szemben használ hadihajókat azért, hogy brit trawlerek tovább halászhassanak.

A brit kormány számára minden újabb hét növekvő diplomáciai terhet jelentett. Izland közben ismét a szövetségi rendszert fenyegette. 1976 februárjában Reykjavík megtette addigi legdrámaibb lépését: megszakította diplomáciai kapcsolatait Nagy-Britanniával. Két NATO-tag között ilyen lépés rendkívüli esemény volt.

A következő fenyegetés még súlyosabbnak hangzott: ha nem születik megállapodás, Izland bezárathatja a keflavíki bázist vagy felülvizsgálhatja NATO-tagságát. Az Egyesült Államok számára ekkor már egyértelmű volt, melyik érdek fontosabb. A brit halászflotta nem ér annyit, hogy veszélybe kerüljön a GIUK-rés egyik kulcspontja. A NATO több állama sürgette Londont a kompromisszumra.

1976 májusában végül megállapodás született. Nagy-Britannia elfogadta az izlandi kétszáz mérföldes határt, miközben rövid átmeneti időszakra korlátozott brit halászati lehetőségek maradtak. Izland harmadszor is elérte célját.

1977. január 1-jétől az Európai Gazdasági Közösség államai is kétszáz tengeri mérföldes halászati övezeteket alkalmaztak. Az az álláspont, amelyért Izland néhány évvel korábban még szélsőségesnek számított, rövid idő alatt nemzetközi normává vált.

A tőkehalháborúk ezért jóval többet jelentenek néhány furcsa tengeri összecsapásnál. Megmutatták a kisállami hatalom egyik sajátos formáját.

Izland katonailag minden alkalommal gyengébb volt Nagy-Britanniánál. Ha valódi háború tört volna ki, kimenetele aligha lehetett kétséges. Reykjavík azonban pontosan felismerte, hogy katonai konfliktus nem fog kitörni, mert egyik fél sem akarja. A küzdelem ezért más erőforrásokról szólt.

Izlandnak ott volt a hal, amely nélkül gazdasága sérülékennyé vált volna. Ott volt saját lakosságának szinte teljes politikai támogatása. Ott volt a nemzetközi tengerjog változó iránya. És mindenekelőtt ott volt a sziget stratégiai fekvése.

A NATO-tagságot Izland nem passzívan használta védelemre. Alkupozícióvá változtatta.

Ez különös módon folytatta az izlandi politika régi hagyományát. A középkori szabadállamban egy kis gazda sem feltétlenül fizikai erejével nyert egy konfliktust. Szövetségeseket gyűjtött, jogi helyzetét erősítette és olyan alkut hozott létre, amelyben ellenfelének drágább volt folytatni a harcot, mint megegyezni.

A történelmi párhuzamot természetesen nem szabad túl messz vinni. Az Alpingi jogvitája és a hidegháborús diplomácia egészen eltérő világ. Az alapvető politikai logika azonban ismerős lehetett: aki kisebb, annak pontosabban kell tudnia, milyen eszközei vannak. A brit halászkikötők számára az eredmény fájdalmas lett.

Hull és Grimsby trawlerflottája a következő években súlyos hanyatlásnak indult. Ebben több gazdasági és technológiai tényező is szerepet játszott, de az izlandi vizek elvesztése kétségtelenül jelentős csapás volt. Halászok és kikötői munkások ezrei veszítették el állásukat vagy kerültek bizonytalan helyzetbe.

Izlandon ezzel szemben a kétszáz mérföldes övezet nemzeti sikertörténetté vált. A győzelem

azonban új felelősséget is hozott.

Amíg külföldi hajók halásztak nagy számban az ország körül, könnyű volt őket okolni a halállomány csökkenéséért. Amikor Izland megszerezte a szinte teljes ellenőrzést, többé nem lehetett külföldi flottákra hárítani a felelősséget.

A kérdés ettől kezdve az lett: képes-e maga az izlandi halászati ágazat fenntarthatóan gazdálkodni azzal az erőforrással, amelyért három diplomáciai háborút vívott? Ez vezetett később az egyik legfontosabb és legvitatottabb izlandi gazdasági reformhoz, a halászati kvótarendszerhez. A tőkehalháborúk közben egy másik Izland is kialakult.

A háború utáni évtizedek gazdasági növekedése egyre nagyobb jólétet hozott. Új lakónegyedek épültek, az oktatás kiterjedt, a háztartások megteltek autókkal és modern fogyasztási cikkekkel. Reykjavík olyan várossá vált, amelynek lakói néhány évtizeddel korábbi elődeik életére már idegen világként tekinthettek.

Az új társadalomban azonban egyre kevésbé fogadták el természetesnek a régi szerepeket. 1975.

október 24-én Izland nőinek hatalmas része egy napra abbahagyta a munkát. Az ország hirtelen megtapasztalta, mennyi mindent tartanak működésben.

IZLAND

VII. RÉSZ

A MODERN IZLAND

26. Nők, jólét és kulturális forradalom

1975. október 24-én Izlandon sok munkahelyen egészen hétköznapi problémákból alakult ki rendkívüli helyzet. Iskolákban hiányoztak a tanárok, üzletekben az eladók, irodákban az alkalmazottak, telefonközpontokban a kezelők. A bankok, gyárak és közintézmények működése akadozott. Otthon sok férfi azzal szembesült, hogy aznap neki kell elhoznia a gyereket, ételt készítenie, mosnia, rendet tartania és mindazt elvégeznie, amit máskor természetes módon a család nőtagjaira hagytak.

A nők igen nagy része ezen a napon nem ment munkába. Sokan a háztartási feladatokat is félretették. Az esemény izlandi neve Kvennafrídagurinn, a nők szabadnapja lett.

A megfogalmazás tudatos volt. A szervezők eredetileg általános női sztrájkról is beszéltek, de felismerték, hogy egy radikálisabb politikai kifejezés sok olyan asszonyt elriaszthat, aki egyébként egyetért a célokkal. A „szabadnap” játékosabban hangzott, miközben gyakorlati következménye ugyanaz lett:

egyetlen napra látványossá vált, mennyi fizetett és fizetetlen munkát végeznek a nők.

Reykjavík központjában hatalmas tömeg gyűlt össze. Egy körülbelül kétszázezer lakosú országban tízezrek részvétele azt jelentette, hogy az esemény szinte minden családot közvetlenül érintett. Falvakból, halásztelepülésekről és vidéki gazdaságokból is érkeztek résztvevők. Tanárnők, ápolók, irodai alkalmazottak, munkásnők, háziasszonyok és értelmiségiek kerültek egymás mellé.

A tüntetés célja nem egyetlen törvény megváltoztatása volt. Sokkal szélesebb problémára akarta ráirányítani a figyelmet. A nők formálisan már régóta politikai jogokkal rendelkeztek, szavazhattak, tanulhattak és munkát vállalhattak, de jövedelmük rendszerint elmaradt a férfiakétól, a vezető pozíciókban kevesen voltak, a gyermeknevelés és a háztartási munka döntő része pedig továbbra is rájuk hárult.

Az izlandi társadalom szeretett úgy gondolni magára, mint viszonylag egyenlő közösségre. A kis népesség, a skandináv jóléti intézmények és a

hagyományosan magas női foglalkoztatottság könnyen kelthette azt a benyomást, hogy a nemek közötti egyenlőség kérdése lényegében megoldódott. 1975 megmutatta, mekkora távolság maradt jog és mindennapi gyakorlat között.

A nap különleges ereje éppen abban állt, hogy az egyenlőtlenséget nem elvont statisztikával tette láthatóvá. Aki korábban úgy gondolta, hogy a nők munkájának hiánya legfeljebb néhány család magánügye, hirtelen azt látta, hogy nélküle az ország működése is zavarba kerül.

A későbbi izlandi nőmozgalom számára 1975 alapító emlékké vált. A következő években gyorsabban emelkedett a politikában részt vevő nők száma, és egyre természetesebb lett, hogy vezető tisztségekre is pályázzanak. Öt évvel később ennek a változásnak olyan jelképe született, amely messze Izland határain túl is ismertté vált.

Vigdís Finnbogadóttir 1930-ban született Reykjavíkban. Francia irodalmat, színházat és nyelveket tanult, hosszabb időt töltött Franciaországban és más európai országokban. Idegenvezetőként, tanárként és kulturális

szakemberként dolgozott, majd a reykjavíki színházi élet egyik jelentős alakja lett.

Életútja több szempontból eltért attól, amit a 20. század közepének politikai vezetőjétől vártak. Elvált nő volt, egyedül nevelte örökbe fogadott lányát, nem rendelkezett nagy pártszervezet támogatásával, és nem tartozott az ország hagyományos férfi politikusi elitjéhez. Amikor 1980-ban bejelentette indulását az elnökválasztáson, sokan eleve kevés esélyt adtak neki.

Az izlandi köztársasági elnök tisztsége nagyrészt reprezentatív volt. A napi politikai hatalom a kormány és az Althing kezében összpontosult. Az elnök azonban az állam egységét jelenítette meg, és rendkívüli helyzetekben bizonyos alkotmányos jogkörök is rendelkezésére álltak.

Vigdís egyik legnagyobb politikai erőssége éppen az lett, hogy nem tűnt klasszikus politikusnak. Kulturális háttérrel rendelkezett, világosan beszélt, jól mozgott nemzetközi közegben, és olyan modern Izlandot képviselt, amely a hagyományos nemzeti kultúrát és a társadalmi változást összeegyeztethetőnek látta. 1980 júniusában rendkívül szoros választást nyert.

Ezzel ő lett a világ első olyan nője, akit demokratikus választáson közvetlenül egy köztársaság államfőjévé választottak. A megkülönböztetés fontos. Nők korábban is kerültek kormányfői vagy államfői tisztségbe, de Vigdís győzelme új politikai mintát teremtett.

Kezdetben az izlandi társadalom egy része bizonytalanul figyelte. Néhány éven belül azonban az ország egyik legnépszerűbb közéleti személyiségévé vált.

Három alkalommal választották újra. 1988-ban, amikor kihívóval is szembe kellett néznie, a szavazatok több mint kilenctizedét szerezte meg. Tizenhat évig, 1996-ig maradt hivatalban.

Elnökségének ereje nem abból fakadt, hogy napi kormányzati politikát irányított volna. Sokkal inkább abból, hogy új képet adott Izlandról saját polgárainak és a külvilágnak. Kiemelten támogatta az izlandi nyelvet, a kultúrát, a környezetvédelmet és a nők társadalmi részvételét. Külföldön egy kicsi, modern és kulturálisan magabiztos ország képviselőjeként jelent meg. 1986 októberében Reykjavík néhány napra a világpolitika központjává vált.

Ronald Reagan amerikai elnök és Mihail Gorbacsov szovjet főtitkár Izlandon találkozott. A tárgyalást eredetileg előkészítő jellegű csúcstalálkozónak szánták, de a két vezető váratlanul messzire jutott a nukleáris fegyverzet csökkentésének kérdésében.

A Höfði-házban folytatott tárgyalások végül konkrét megállapodás nélkül értek véget. A fő akadály az amerikai stratégiai védelmi kezdeményezés, az úgynevezett csillagháborús program körüli vita lett. A találkozót közvetlenül utána akár kudarcnak is lehetett tekinteni.

Történeti jelentősége később vált világosabbá. Reagan és Gorbacsov Reykjavíkban olyan mértékű nukleáris leszerelésről beszélt, amely korábban alig volt elképzelhető. A következő évben aláírt INF-szerződés, amely a közepes hatótávolságú szárazföldi nukleáris rakéták egész kategóriáját felszámolta, részben az izlandi tárgyalás politikai áttörésére épült. A *G/Geschichte* is ezt emeli ki Vigdís elnökségének egyik nemzetközileg meghatározó pillanataként. A helyszín szimbolikája különös volt.

Izland a hidegháború során az Egyesült Államok egyik stratégiai bázisának adott otthont, közben saját hadserege sem volt. A tőkehalháborúban többször megfenyegette NATO-szövetségeseit, hogy újragondolja katonai együttműködését. 1986-ban ugyanez az ország adott helyet annak a találkozásnak, amely a hidegháború lezárásának egyik előzményévé vált. A modern Izland identitása egyre kevésbé fért bele a korábbi szegény halásznemzet képébe.

A második világháború után kiépült jóléti rendszer jelentősen javította a mindennapi élet biztonságát. Az oktatás szinte általánossá vált, az egészségügyi ellátás gyorsan fejlődött, a társadalombiztosítás kiterjedt, az állam és az önkormányzatok egyre több feladatot vállaltak gyermekgondozásban, idősek ellátásában és lakhatásban.

A változás sebességét akkor értjük meg igazán, ha két vagy három nemzedéket egymás mellé állítunk. Az 1890 körül született izlandi gyermek még olyan gazdaságban nőhetett fel, ahol a család téli túlélését a nyári szénatermés döntötte el, az orvosi segítség több napi lovaglásra lehetett, és egy súlyos fertőzés vagy szülési komplikáció gyakran halált jelentett. Az 1950

körül született nemzedék már villamosított házban élhetett, iskolába járt, autóbusszal közlekedhetett, kórházi ellátást kapott és rádión, majd televízión keresztül ugyanazokat a világpolitikai eseményeket követhette, mint London vagy Koppenhága lakói. Gyermekük pedig már egy magas életszínvonalú fogyasztói társadalomban nőttek fel.

Az urbanizáció eközben szinte teljesen átformálta az országot. Reykjavík és környéke egyre nagyobb arányt képviselt a teljes népességből. A városhoz új lakónegyedek csatlakoztak, majd a szomszédos településekből összefüggő nagyvárosi térség alakult ki.

A régi gyepházak eltűntek. Betonból épült családi házak, társasházak, iskolák és középületek jelentek meg. Az autó a jólét egyik legfontosabb jelképévé vált. Olyan országban, ahol vasúthálózat sohasem épült ki, a közúti közlekedés különösen nagy szerepet kapott.

A modernizáció egyik alapját ismét maga a föld adta. A vulkáni tevékenység, amely évszázadokon át veszélyt jelentett, energiaforrássá vált.

Reykjavíkban már a 20. század első felében kísérleteztek a termálvíz lakóépületek fűtésére való felhasználásával. A háború után a geotermikus távfűtés egyre gyorsabban terjedt. Fúrásokat végeztek, vezetékeket építettek, és a föld mélyéből érkező forró víz fokozatosan kiváltotta a drága importált szenet és olajat.

A változás közvetlenül érződött a város levegőjén. A korábbi szén- és olajfűtés füstje helyett tisztább levegő maradt, miközben a lakások melegebbek és olcsóbban fűthetők lettek.

A geotermikus energia mellett Izland bőséges vízen energiával rendelkezett. A gleccserekből eredő gyors folyók hatalmas villamosenergia-termelési lehetőséget kínáltak.

Ezzel új gazdasági kérdés született: mire használjon egy nagyon kis ország több energiát annál, amennyit saját háztartásai és hagyományos vállalkozásai elfogyasztanak? A válasz az energiaigényes ipar lett.

Alumíniumkohók és más nagy ipari létesítmények települtek Izlandra, mert az ország hosszú távú,

viszonylag olcsó villamos energiát tudott kínálni. A politika újra és újra vitatkozott azon, hogy ez a fejlődés valóban előnyös-e.

A támogatók munkahelyeket, exportbevételt és gazdasági diverzifikációt láttak benne. Az ellenzők szerint Izland természeti tájainak egy részét külföldi nagyvállalatok érdekében áldozzák fel. Gátak, víztározók és erőművek olyan területeket alakítottak át, amelyek korábban érintetlennek tűntek.

A vita az izlandi környezetvédelem egyik központi kérdésévé vált. A természet ugyanis közben maga is megváltoztatta jelentését.

A középkori gazda számára a hegyvidéki belső terület nagyrészt veszélyes, haszontalan vagy alig használható vidék volt. A 20. századi városi izlandi egyre inkább nemzeti kincset látott ugyanebben a tájban.

Gleccser, lávamező és vízesés már nem kizárólag akadály vagy erőforrás lett. Esztétikai és identitásképző értéket kapott. A változást az irodalom is végigkísérte.

Halldór Kiljan Laxness 1902-ben született Reykjavík közelében. Életének szinte egész 20. százada belefért: gyermekkorában Izland még nagyrészt szegény paraszti társadalom volt, halálakor, 1998-ban már magas életszínvonalú modern állam.

Fiatal korában katolizált, kolostori élet iránt érdeklődött, később szocialista és a Szovjetunió iránt lelkesedő értelmiségivé vált, majd idővel ettől is eltávolodott. Politikai és vallási útkeresése szinte ugyanolyan változatos volt, mint az országé.

Íróként egyik legnagyobb teljesítménye abban állt, hogy a középkori izlandi elbeszélő hagyományt modern regényformába ültette át. A saga nála nem múzeumi relikvia volt. Felhasználta tömör humorát, távolságtartó elbeszélését és hősi világát, miközben éppen a hősiesség hagyományos eszményeit tette kérdésessé.

A *Független emberek* főhőse például olyan paraszt, aki mindenáron független akar maradni. Bjartur makacsságában könnyű felismerni azt az izlandi szabadságeszményt, amelyet a nemzeti történetírás is szeretett ünnepelni.

Laxness azonban megmutatja a függetlenség árát. Ha az önállóság azt jelenti, hogy valaki nem hajlandó segítséget elfogadni, családjá nyomoráért is képes fizetni érte, és saját büszkeségét fontosabbnak tartja mások életénél, a nemzeti erény tragikus tulajdonsággá válhat. Az *Izlandi pör* történelmi regénye a dán uralom korszakát idézi meg, miközben a nemzeti kultúra és politikai alárendeltség kapcsolatáról beszél.

Az *Atómstöðin* (szó szerint: „Atomállomás”) az amerikai katonai jelenlét körüli vitát dolgozza fel szatirikus formában. Laxness számára a modernizáció és a külföldi hatalom kapcsolata állandó kérdés maradt.

1955-ben irodalmi Nobel-díjat kapott. A Svéd Akadémia a nagy izlandi elbeszélő hagyomány megújítását emelte ki.

Egy körülbelül százhatvanezer lakosú ország számára a díj jelentősége nehezen túlbecsülhető. Izland középkori irodalmát évszázadok óta ismerték a tudósok, Laxness azonban azt bizonyította, hogy a sziget modern irodalma is képes világszínvonalú alkotást létrehozni. Az irodalom különleges társadalmi

tekintélye tovább élt.

Az izlandi könyvkultúráról később gyakran kialakult az a kissé idealizált kép, hogy „minden izlandi ír egy könyvet”. Szó szerint természetesen ez sohasem volt igaz. Az azonban valóban feltűnő, milyen nagy szerepet kapott az olvasás, könyvkiadás és irodalmi önkép egy ilyen kis nyelvi közösségben.

Ennek történelmi okai voltak. A hosszú téli esték felolvasási hagyománya, a sagák kulturális tekintélye, a protestáns Biblia-olvasás, majd a 19. századi nemzeti mozgalom mind erősítették az írott szó jelentőségét. A 20. század végére ehhez új kulturális forma társult: a könnyűzene.

Az 1980-as évek Reykjavíkja első pillantásra nem tűnt olyan városnak, ahonnan világméretű zenei hullám indulhat. Kicsi volt, távol a nagy lemezpiacoktól, és alig rendelkezett jelentős zeneipari infrastruktúrával. Éppen a méret vált egyik előnyévé.

A zenészek ismerték egymást, zenekarokat alapítottak, feloszlattak, majd új formációkban találkoztak. Punk, újhullám, elektronikus zene és helyi kísérleti kultúra keveredett. Ebben a közegben nőtt

fel Björk Guðmundsdóttir.

Első lemeze még gyermekkorában jelent meg, később több izlandi zenekarban játszott. A nemzetközi áttörést a Sugarcubes hozta meg az 1980-as évek végén, majd 1993-as *Debut* című szólóalbuma tette világsztárrá. Björk sikere azért vált különösen fontossá az izlandi önkép számára, mert nem próbálta eltüntetni saját különösségét.

Nem igyekezett amerikai vagy brit popsztár másolatává válni. Akcentusa, hanghasználata, zenei kísérletezése és vizuális világa mind azt sugallta, hogy a perifériáról érkezés előny is lehet.

Későbbi izlandi zenekarok, filmkészítők, képzőművészek és tervezők számára ez komoly kulturális önbizalmat teremtett. A 20. század utolsó évtizedeire Izland képe gyökeresen átalakult.

A külföldi számára egyre kevésbé a szegény halászok és távoli parasztok földje volt. Vulkánok, gejzírek, sagák, kísérleti zene, erős női politikusok és sajátos modern építészet került a képbe. A változás közben az ország gazdasági szerkezete is új korszakba lépett.

A tőkehalháborúk megnyerése után Izland már maga ellenőrizte legfontosabb természeti erőforrását. A következő nagy kérdés az lett, hogyan osszák el a halászat jogát.

A megoldás gazdaságilag hatékonyabbá tette az ágazatot. Egyben megteremtette a modern izlandi vagyoni egyenlőtlenség egyik legvitatottabb forrását. És közvetve ahhoz az új vállalkozói elithez is hozzájárult, amely néhány évtized múlva úgy érezte, hogy egy kis sziget határai már túl szűkek számára.

27. A kvótáktól a „vállalati vikingekig”

A tőkehalháborúk lezárása után Izland egy kellemetlen felismeréssel szembesült. A külföldi hajók kiszorítása önmagában nem garantálta a halállomány fennmaradását. Az izlandi flotta ugyanolyan könnyen túlhalászhatta saját vizeit, mint korábban a brit vagy nyugatnémet trawlerek. A halászat klasszikus közös erőforrás-problémája alakult ki.

Ha egy halfaj állománya közös, minden hajótulajdonos érdeke az, hogy minél többet fogjon ki belőle, mielőtt más megteszi. Ha mindenki így gondolkodik, túl sok hajó, túl nagy kapacitás és egyre kisebb állomány lesz az eredmény.

Az állam kezdetben különféle időszakos korlátozásokkal próbálkozott. Meghatározhatta, hány napot tölthet egy hajó halászattal vagy mekkora teljes fogás engedélyezhető.

Az 1980-as években azonban új rendszer alakult ki. Az egyes hajók kvótát kaptak, vagyis jogot arra, hogy a meghatározott teljes éves fogás bizonyos

részét kihalásszák. Az elv gazdasági logikája erős volt.

Ha egy hajótulajdonos biztosan tudja, mekkora részesedés illeti meg, nincs szüksége arra, hogy mindenáron versenyt fusson másokkal. Kevesebb hajóval, alacsonyabb költséggel érheti el ugyanazt a fogást. A halászati kapacitás csökkenhet, miközben a jövedelmezőség nő.

A rendszer fokozatosan átruházhatóvá vált. Ettől kezdve a kvóta önálló gazdasági értéket kapott.

Aki hatékonyan halászott, másoktól is vásárolhatott jogokat. A kevésbé jövedelmező hajótulajdonos eladhatta kvótáját és kiléphetett az ágazatból.

Gazdasági szempontból konszolidáció következett. Politikai szempontból viszont robbanásveszélyes kérdés született. Kié a hal?

A tengerben úszó tőkehalat senki sem tenyésztette, a halászati övezetet pedig az egész ország politikai küzdelemmel szerezte meg. A közvélemény jelentős része ezért természetesnek tartotta, hogy a halállomány a nemzet közös

tulajdona.

Ha viszont a halászati jog ingyen vagy csekély ellenértékért egyes hajótulajdonosokhoz került, majd ez a jog eladható, örökölhető és banki fedezetként használható lett, akkor magánvagyon keletkezett egy közös erőforrásból. Egyes halászvárosokban különösen élesen jelentkezett a probléma.

Ha egy helyi vállalkozó eladta kvótáját egy másik térség nagyobb társaságának, a halászati jog eltűnhetett a településről. Hajók maradtak a parton, munkahelyek szűntek meg, és egy közösség úgy érezhette, hogy gazdasági lételapját adták el.

Másutt a sikeres cégek gyorsan növekedtek, korszerű hajókat vásároltak, jobb feldolgozási technológiát alkalmaztak és nemzetközi versenyképességet szereztek. A vita azért maradt tartós, mert mindkét oldalnak volt igazsága. A kvótarendszer hozzájárult a halállomány tudatosabb kezeléséhez és az ágazat hatékonyságához. Ugyanakkor hatalmas vagyoni értéket koncentrált viszonylag kevés szereplő kezében.

Izland régi önképe az egyenlő, kis közösségről repedezni kezdett. A változás azonban jóval szélesebb gazdasági átalakulás része volt.

A háború utáni izlandi gazdaság hosszú időn át erősen szabályozott rendszerként működött. Az állam és politikai pártok jelentős befolyást gyakoroltak a bankokra, hitelkihelyezésre, devizaforgalomra és beruházásokra. Aki külföldi valutához akart jutni, importálni kívánt vagy nagyobb hitelt keresett, gyakran adminisztratív döntésekkel találkozott. Ez részben egy nagyon kicsi és sérülékeny gazdaság védekezési mechanizmusa volt.

A halexport ingadozása rendszeresen fizetésimérleg-problémát okozott. A korona leértékelése visszatérő gazdaságpolitikai eszköz lett. Az infláció évtizedeken át magas maradt, időnként rendkívül magas szintet ért el. A mindennapi ember megtanulta, hogy a pénz értéke nem állandó.

A hosszú távú kölcsönök és megtakarítások ezért sajátos alkalmazkodási formákat alakítottak ki. Az inflációhoz kötött hitelek és pénzügyi szerződések később a 2008-as válság idején különös társadalmi problémává váltak. Az 1980-as években fokozatos

liberalizáció kezdődött.

A kamatlábak szabadabbá váltak, a tőkepiac fejlődött, az állami szabályozás egy része visszaszorult. A változás nem egyetlen nagy reformnapon történt. Évek során oldották fel azokat a korlátozásokat, amelyek egy korábbi gazdasági korszakban természetesnek számítottak.

1994 különösen fontos fordulópont lett. Izland csatlakozott az Európai Gazdasági Térséghez.

Az ország továbbra sem lett az Európai Unió tagja, de az EGT révén bekerült az európai belső piac jelentős részébe. Az áruk, szolgáltatások, személyek és tőke szabadabb mozgása alapvetően megváltoztatta az izlandi vállalatok lehetőségeit.

A korábbi kis hazai piac hirtelen sokkal nagyobb térhez kapcsolódott. Egy izlandi vállalkozás elvileg ugyanolyan természetességgel terjeszkedhetett Skandináviában vagy Nagy-Britanniában, ahogyan egy külföldi cég Izlandon. A nemzeti gazdasági gondolkodásban ekkor egyre erősebb lett az a meggyőződés, hogy az ország kis mérete már nem feltétlenül hátrány.

A 20. század nagy részében a kis méret sebezhetőséget jelentett. Kevés exporttermék, kis belső piac, gyenge valuta és erős függés a külkereskedelemtől.

Az 1990-es évek új gazdasági ideológiájában ugyanezekből a tulajdonságokból erényt lehetett formálni. Kis ország gyorsabban dönt. Az üzleti és politikai elit tagjai személyesen ismerik egymást. Egy vállalkozó közvetlenül találkozhat bankárral, miniszterrel vagy nagy befektetővel.

Egy új ötlethez nem kell hatalmas bürokratikus rendszeren keresztül utat találni. A rugalmasság lett az új nemzeti erény. A gazdasági liberalizáció egyik kulcskérdése a bankrendszer volt. A három később hírhedtté vált nagybank gyökerei részben régi állami és szövetkezeti pénzintézetekhez vezettek.

A Landsbanki már a 19. században létrejött, és hosszú időn át az ország egyik meghatározó állami bankja volt. A Búnaðarbanki eredetileg a mezőgazdasági szektor finanszírozásához kapcsolódott. A későbbi Glitnir elődje több intézmény összeolvadásából alakult ki. Az 1990-es évek végén és a 2000-es évek elején az állam privatizálni kezdte

banki tulajdonát.

Ez önmagában illeszkedett a korszak nemzetközi gazdaságpolitikai irányához. Európában számos ország adott el állami vállalatokat és pénzügyi intézményeket. Izlandon azonban a privatizáció különösen érzékeny környezetben zajlott.

A társadalom kicsi volt, politikusok, vállalkozók és pénzügyi szereplők között sok személyes kapcsolat működött. A tulajdonosi hálózatok gyorsan összefonódtak.

A későbbi válság elemzői ezért kiemelt figyelmet fordítottak arra, kik szerezték meg a bankokat és milyen üzleti kapcsolatok alakultak ki a tulajdonosok és hitelfelvevők között. A bankok magántulajdonba kerülése után rendkívül gyors terjeszkedés kezdődött. A régi hazai bankmodellben egy pénzintézet elsősorban izlandi háztartásoknak, halászati vállalkozásoknak és helyi cégeknek adott hitelt. Az új modellben a bank maga is nemzetközi vállalkozássá vált.

A Kaupthing különösen gyorsan nőtt. A Búnaðarbankival való egyesülése után nemzetközi

befektetési banki tevékenységet épített ki. A Landsbanki és a Glitnir szintén külföldön vásárolt leányvállalatokat és pénzügyi cégeket.

Néhány év alatt Reykjavík bankjai London, Koppenhága, Stockholm, Helsinki, Luxemburg és más európai pénzügyi központok szereplőivé váltak. Ugyanez történt az izlandi vállalkozói szektor más részein.

Baugur kiskereskedelmi csoport brit üzletláncokban szerzett részesedést. Izlandi befektetők áruházakat, divatcégeket, szállodákat, légitársaságokat és telekommunikációs vállalatokat vásároltak.

A brit sajtóban megjelentek az „izlandi vikingek” és „corporate Vikings”, vagyis vállalati vikingek kifejezések. A hasonlat tökéletesen illeszkedett ahhoz a történethez, amelyet az ország önmagáról szeretett mesélni. Ezer évvel korábban izlandi és norvég hajósok átkeltek az Atlanti-óceánon, Grönlandot és Amerikát érték el. Most üzletemberek repülőgépen érkeztek Londonba, és áruházláncokat vásároltak.

A saga új változatában kard helyett hitelszerződés, hosszúhajó helyett magángép szerepelt. A metafora játékos volt, mégis veszélyes gondolkodást tükrözött. Az üzleti sikert egyre gyakrabban nemzeti karakterrel magyarázták. Az izlandi vállalkozó állítólag azért sikeres, mert mer kockáztatni, gyorsan dönt, nem fél a tekintélytől és olyan informális hálózatban működik, amelyet a nagy, bürokratikus országok üzletemberei nem értenek.

A siker bizonyítéknak látszott arra, hogy ezek a tulajdonságok valóban léteznek. Minél gyorsabban nőtt egy vállalat, annál inkább igazolva érezhette saját módszerét. A pénzügyi rendszer közben olyan irányba változott, amelyet a hétköznapi szemlélő nehezen követhetett. A bankok egyre kevésbé támaszkodtak a hazai betétekre.

Kötvényeket bocsátottak ki a nemzetközi pénzpiacokon, nagy összegeket vettek fel külföldi intézményi befektetőktől, és ezeket a forrásokat további hitelezésre és terjeszkedésre használták. Amíg a nemzetközi piacok bizalommal tekintettek Izlandra, a modell működött. Egy bank euróban vagy dollárban olcsón jutott forráshoz. Ebből újabb

vállalatot finanszírozott.

A vállalat növekedett, értéke emelkedett, részvényei fedezetként szolgálhattak újabb hitelhez. Az új hitelből további vállalatot lehetett vásárolni. A növekedés saját magát erősítette. A társadalom eközben gazdagodást látott.

A reykjavíki ingatlanárak emelkedtek. Új lakások és irodák épültek. Luxusautók jelentek meg az utcákon. Az izlandiak külföldi utazásai egyre természetesebbé váltak. A korona erősödése olcsóbbá tette az importált termékeket.

Az 1990-es évek szigorúbb, kisvárosi Reykjavíkja néhány év alatt fogyasztói nagyváros benyomását kezdte kelteni. Új éttermek, bárók és üzletek nyíltak. A vállalati elit életmódja különösen látványossá vált.

Magángépek, londoni ingatlanok, jachtok és nagyszabású partik kerültek a sajtóba. Az izlandi közvélemény egy része csodálta az új üzletembereket. Végre olyan honfitársak jelentek meg, akik Európa leggazdagabb vállalkozóival tárgyaltak egyenrangú félként.

Másokban már ekkor növekedett a gyanakvás. Honnan származik ennyi pénz? Hogyan képes néhány százezer ember három bankja rövid idő alatt több országban óriási vállalatbirodalmakat finanszírozni? A válasz egyik része az volt, hogy a pénz döntő része nem Izlandon keletkezett.

Külföldről érkezett hitelként. Ezzel a bankrendszer és az ország közötti arány lassan egészen szokatlanná vált. Egy nagy országban egy globális bank problémája súlyos lehet, de az állam gazdasági ereje esetleg képes mögé állni. Izlandon a bankok sokkal gyorsabban növekedtek, mint maga az ország. Az állam számára egyre aggasztóbbá vált, mi történne, ha nem egyetlen bank, hanem mindhárom egyszerre szorulna mentésre. A probléma sokáig elméletinek látszott.

A nemzetközi hitelminősítők jó besorolást adtak a bankoknak. Külföldi befektetők továbbra is vásárolták kötvényeiket. A bankok nyereséget jelentettek, és tulajdonosaik vagyona látványosan nőtt.

A gazdaság gyors ütemben bővült. A magas kamatok egy másik nemzetközi pénzügyi jelenséget is Izland felé vonzottak.

A befektetők alacsony kamatozású valutákban vettek fel pénzt, majd magasabb hozamú izlandi koronába fektették. Ez a carry trade tovább növelte a korona iránti keresletet.

Az erős korona az izlandi fogyasztó számára kellemes volt. Egy külföldi autó, televízió vagy nyaralás olcsóbbnak tűnt. A vállalkozások számára viszont az erős valuta nehezíthette az exportot, miközben külföldi devizában hitelt felvenni rendkívül vonzó lett. Sok háztartás is devizaalapú kölcsönt választott.

A hitel kamata jóval alacsonyabbnak tűnt az izlandi koronában felvett kölcsönénél. A kockázat azonban ott rejtőzött a szerződésben. Ha a korona gyengül, a külföldi devizában számított tartozás koronában kifejezve hirtelen megugrik. A fellendülés éveiben ezt kevesen érezték sürgető veszélynek.

A korona erős volt. Az ingatlanárak emelkedtek. A bérek nőttek. A bankok profitáltak.

Az állam adóbevételei szintén növekedtek. Minden sikeres év azt sugallta, hogy a rendszer működik.

A politikai vezetés is részesült a kedvező hangulatból. Adócsökkentések, kiadásnövelések és nagyszabású beruházások fértek bele a költségvetésbe, mert a pénzügyi és építőipari boom rengeteg adóbevételt termelt.

Utólag könnyű felismerni, milyen ciklikus bevételekről volt szó. A válság előtt azonban az átmeneti gazdagság tartósnak látszott. 2006-ban történt az első komoly figyelmeztetés. A nemzetközi befektetők hirtelen kételkedni kezdtek az izlandi bankrendszerben.

Elemzői jelentések jelentek meg a bankok gyors növekedéséről, nagy külföldi finanszírozási igényéről és az izlandi gazdaság egyensúlytalanságairól. A korona gyengült. A banki részvények estek. A finanszírozási költségek megemelkedtek.

A későbbi szakirodalom „Geyser Crisis”, gejzírkrízis néven emlegette ezt az epizódot. Jónsson és Sigurgeirsson 2008 előtörténetét tárgyaló könyvében külön fejezetként kezeli ezt a figyelmeztetést.

A válság azonban gyorsan elmúlt. A bankok új finanszírozási formákat találtak, részletesebb információkat kezdtek közölni, és sikerült meggyőzniük a befektetők jelentős részét arról, hogy helyzetük stabil. A figyelmeztetés ezért furcsa hatást váltott ki. Ahelyett, hogy a rendszer alapvető átalakításához vezetett volna, részben megerősítette az önbizalmat.

A bankárok úgy érezhették, hogy már egyszer túléltek a nemzetközi piac bizalmi támadását. A hatóságok pedig azt látták, hogy a rendszer komoly stressz után is működőképes maradt. Pedig a probléma nem tűnt el. A bankoknak továbbra is hatalmas mennyiségű külföldi forrásra volt szükségük.

Sőt, idővel még több pénzre volt szükségük. Ennek megszerzésére új módszert találtak: közvetlenül külföldi lakossági betéteseket kezdtek gyűjteni.

A Landsbanki létrehozta az Icesave internetes megtakarítási számlákat Nagy-Britanniában, majd Hollandiában. Magas kamatot kínált, a számlanyitás egyszerű volt, és rövid idő alatt ügyfelek százezrei helyeztek el pénzt a banknál.

Más izlandi bankok ugyancsak külföldi betétekből próbálták finanszírozni növekedésüket. A rendszer ezzel új szintre lépett. Korábban főként profi kötvénybefektetők adtak pénzt az izlandi bankoknak. Most hétköznapi brit és holland megtakarítók pénze is Reykjavíktól függött.

Ez jogi és politikai értelemben óriási különbséget jelentett. Egy kötvényt vásárló nagy intézményi befektető elvileg tudja, hogy kockázatot vállal. Egy bankbetétes azonban abból indul ki, hogy pénze biztonságban van. A betétbiztosítás szabályai alapján ráadásul felmerült a kérdés, ki áll helyt akkor, ha egy izlandi bank külföldi fiókja összeomlik.

A bankok saját szempontjukból logikusan cselekedtek. Olcsóbb és stabilabb forrást kerestek. Az ország szempontjából azonban új kötelezettségek halmozódtak fel. A 2000-es évek közepére a három nagybank mérlegfőösszege már többszörösen meghaladta Izland éves gazdasági teljesítményét.

A növekedés folytatódott. 2007-ben a pénzügyi világ még mindig bőséges likviditással működött, bár az amerikai jelzálogpiacon már repedések jelentek meg.

Ugyanebben az évben a Moody's hitelminősítő egy módszertani változtatás során rövid időre a lehető legmagasabb, Aaa kategóriába emelte a három nagy izlandi bank besorolását, majd néhány héten belül részben visszakozott. A Jónsson-Sigurgeirsson-kötet ennek lenyomatát is bemutatja a bankok és Izland hitelminősítésének alakulásán keresztül.

A különös epizód jól érzékelteti a korszak hangulatát. A bankrendszer akkora lett, hogy egyre többen aggódtak miatta. Ugyanakkor a nemzetközi pénzügyi rendszer legtekintélyesebb szereplői közül sokan továbbra is megbízhatónak tartották. A 2008-as katasztrófa ezért utólag sokkal előre láthatóbbnak tűnik, mint amennyire a résztvevők számára annak látszott.

Voltak figyelmeztető jelek. A gyors növekedés. A külföldi finanszírozás. A tulajdonosi kapcsolatok.

A magas devizakitettség. A bankok és az állam mérete közötti szakadék. De minden figyelmeztetésre létezett megnyugtató ellenérv is. A bankok nyereségesek.

Tőkemegfelelési mutatóik hivatalosan jók. A gazdaság növekszik. Az államadósság alacsony. A munkanélküliség csekély.

A vállalkozók külföldön sikeresek. És ha valaki éveken át azt jósolja, hogy a gyors növekedés egyszer összeomláshoz vezet, miközben az árak tovább emelkednek, egy idő után nem prófétának, hanem olyan embernek látszik, aki nem érti az új világot. Izlandon különösen erős lett ez az érzés. A régi ország története tele volt olyan pillanatokkal, amikor külföldiek alábecsülték.

A dán hivatalnokok szegény perifériának látták. A britek azt gondolták, hogy néhány fregattal rá lehet kényszeríteni akaratukat. Külföldi kommentátorok kételkedtek abban, hogy egy ilyen kis ország önállóan életképes lehet. Izland újra és újra bebizonyította, hogy képes megállni saját lábán.

A 2000-es évek pénzügyi elitje hajlamos volt ezt a történelmi tapasztalatot saját sikerére alkalmazni. Ha mások azt mondják, túl nagyra nőttünk, talán megint csak azért mondják, mert nem értik Izlandot. Ez lett a modern saga veszélyes tévedése. A középkori sagák hősei rendszerint akkor kerülnek bajba, amikor saját

hírnevük és korábbi sikereik alapján azt feltételezik, hogy a szabályok többé nem vonatkoznak rájuk.

A történet végét az olvasó gyakran jóval korábban sejti, mint a szereplő. 2007 végére a nemzetközi pénzügyi rendszerben már komoly zavarok jelentkeztek. Amerikai jelzáloghitelekhez kapcsolódó értékpapírok veszítettek értékükből. Bankok egyre kevésbé bíztak egymásban.

A rövid távú finanszírozás drágult. Az a világ, amelyben az izlandi bankok hatalmas növekedése létrejött, lassan eltűnt. Reykjavíkban még mindig égtek az új irodaházak fényei. Az éttermek tele voltak.

A vállalati vikingek tovább utaztak London és Koppenhága között. A bankok pedig olyan méretet értek el, amelyhez képest az izlandi állam már kicsinek tűnt. Néhány hónap múlva ennek a különbségnek életbevágó jelentősége lett. 2008 szeptemberére világossá vált, hogy Izland nem képes korlátlanul saját bankjai mögé állni. A legsürgetőbb feladat immár az ország megóvása lett a bankrendszer összeomlásának következményeitől.

28. 2008 - az összeomlás

2008. szeptember 15-én a Lehman Brothers csődöt jelentett az Egyesült Államokban. A New York-i befektetési bank bukása néhány óra alatt olyan folyamatot indított el a nemzetközi pénzügyi rendszerben, amelynek következményeit Reykjavíkban különösen gyorsan megéreztek. A nagybankok világszerte gyanakodni kezdtek egymásra, a korábban természetesnek tekintett rövid távú finanszírozás beszűkült, és hirtelen mindenki azt akarta tudni, melyik pénzintézetnek mekkora tartozása van, milyen fedezet áll mögötte, és mi történne, ha holnap már nem tudna új hitelt felvenni.

Az izlandi bankok éppen arra a világra építették üzleti modelljüket, amely ezekben a napokban kezdett eltűnni. Landsbanki, Glitnir és Kaupthing mérlegfőösszege néhány év alatt az ország éves gazdasági teljesítményének sokszorosára nőtt, külföldön vásároltak vállalatokat, hiteleket adtak, kötvényeket bocsátottak ki, majd a finanszírozási nehézségek erősödésével lakossági betéteket is gyűjtöttek Nagy-Britanniában, Hollandiában és más piacokon. A rendszer addig működött, amíg új pénz

érkezett bele. Lehman bukása után azonban a bankközi piac bizalma olyan gyorsan fagyott be, hogy az izlandi bankoknak alig maradt idejük alkalmazkodni.

Az első dominó Glitnir lett. A banknak szeptember végén mintegy 600 millió eurónyi forrásra volt szüksége egy közelgő fizetési kötelezettség teljesítéséhez. Normális piaci környezetben ekkora összeg egy nagy nemzetközi bank számára nem jelentett volna megoldhatatlan problémát, de 2008 szeptemberének utolsó napjaiban már alig akadt olyan intézmény, amely hajlandó volt rövid távú hitelt adni. A Glitnir vezetői ezért az izlandi jegybankhoz és a kormányhoz fordultak.

A hétvégi tárgyalások eredményeként szeptember 29-én bejelentették, hogy az állam 600 millió euróért 75 százalékos részesedést szerez a bankban. A döntéshozók szándéka az volt, hogy feltőkésítsék és megnyugtassák a piacot. A bejelentés azonban ellenkező hatást váltott ki. A befektetők úgy értelmezték, hogy ha egy korábban erősnek tartott bankot néhány nap alatt állami mentőakcióval kell életben tartani, akkor az egész izlandi pénzügyi

rendszer sokkal rosszabb állapotban lehet, mint hitték.

A hitelminősítők gyorsan reagáltak. A Glitnir besorolását erősen lerontották, aminek azonnali szerződéses következményei lettek. Sok banki megállapodás tartalmazott olyan kikötést, amely szerint meghatározott hitelminősítés alatt új fedezetet kell biztosítani, előre kell hozni bizonyos fizetéseket, vagy a másik fél felmondhatja a szerződést. A Glitnir mintegy 600 millió eurós problémája így szinte egyik napról a másikra körülbelül kétmilliárdos likviditási lyukká tágult.

A piac nem különítette el egymástól a három izlandi nagybankot. Ha Glitnir bajban van, vajon mennyire megbízható Landsbanki vagy Kaupthing? Ha az izlandi állam az egyik bankot megmenti, képes lesz-e ugyanezt megtenni a másik kettővel? Ezek a kérdések egyre fontosabbá váltak, és a válaszok egyre kedvezőtlenebbnek látszottak.

A probléma középpontjában az állam és a bankrendszer mérete közötti különbség állt. Egy nagy ország hatalmas bankja is veszélyes lehet, de az állam mögötte több millió adófizetővel, jelentős

devizatartalékkal és olyan jegybankkal rendelkezhet, amely a bank kötelezettségeinek pénznemében képes likviditást teremteni. Izland néhány százezer lakosú ország volt, amely saját koronát használt, miközben bankjai euróban, dollárban, fontban, svájci frankban és más külföldi valutákban vettek fel óriási összegeket.

Az izlandi jegybank szükség esetén korlátlan mennyiségű koronát teremthetett. Eurót vagy dollárt azonban nem. Ha egy bank külföldi kötelezettségei lejártak, ahhoz valódi devizára volt szükség, a jegybank tartalékai pedig eltörpültek a bankrendszer mérlegéhez képest. A pénzügyi rendszer így saját nemzetközi terjeszkedésének csapdájába került: túl nagy lett ahhoz, hogy hazai állama megbízható végső hitelezőként álljon mögötte.

A kormány és a jegybank hónapokkal korábban érzékelte a veszélyt, de kevés megoldást talált. Külföldi jegybankoktól devizacsere-megállapodásokat, úgynevezett swapvonalakat próbáltak szerezni, amelyek szükség esetén eurót vagy dollárt biztosíthattak volna. Az északi országok jegybankjaival létrejöttek kisebb megállapodások, de

ezek nagysága nem állt arányban a három nagybank finanszírozási igényeivel. Az amerikai Federal Reserve sem adott olyan segítséget, amely a teljes rendszer mögé elegendő devizafalat épített volna.

Szeptember végére tehát nemcsak Glitnir küzdött a túlélésért. Landsbanki brit és holland betétgyűjtése körül is nőtt a feszültség, Kaupthing pedig egyre több forrást próbált mozgósítani. Az izlandi bankvezetők és a kormánytagok közötti telefonhívások megsokszorozódtak, a hétvégék és éjszakák tárgyalásokkal teltek, miközben a nyilvánosság még csak részben látta, milyen közel került az ország pénzügyi rendszere a szakadékhoz.

Október első napjaiban a bankok részvényei zuhantak, a korona gyengült, a külföldi partnerek pedig igyekeztek megszüntetni izlandi kitétségeiket. A folyamat bankrohamhoz hasonlított, csak hogy nem elsősorban emberek álltak sorban bankfiókok előtt. Intézményi befektetők vonták ki pénzüket, más bankok nem újították meg a hiteleket, partnerek visszakérték fedezeteiket, és olyan telefonhívásokat sem fogadtak többé, amelyeket néhány héttel korábban magától értetődően felvettek volna.

Az izlandi bankok vezetői egy ideig abban bíztak, hogy ha át tudják vészelní a nemzetközi pánik néhány hetét, a piac ismét megnyugszik. Ez a gondolkodás érthető volt, mert 2006-ban már átéltek egy komoly bizalmi válságot, majd sikerült helyreállítani finanszírozásukat. 2008 azonban egészen más helyzetet teremtett. Ezúttal nem Izland megítélése romlott átmenetileg, hanem az egész globális pénzügyi rendszer került válságba.

Október 6-ára a kormány arra jutott, hogy rendkívüli törvény nélkül nem lehet megőrizni a hazai pénzügyi rendszer működését. A parlament elé került sürgősségi szabályozás alapvetően megváltoztatta a bankcsődök addigi rendjét. A hazai betéteket elsőbbséget élvező követeléssé tette, és felhatalmazta a pénzügyi felügyeletet arra, hogy átvegye a bajba jutott bankok irányítását, majd különválassa a hazai működéshez szükséges eszközöket és kötelezettségeket a külföldi hitelezőktől.

A döntés mögött egy nagyon gyakorlati felismerés állt. Ha a három nagybank egyszerre összeomlik hagyományos csődeljárásban, a bankkártyák, folyószámlák, bérfizetések és vállalati átutalások

rendszere is lebénulhat. Egy modern ország gazdasága akkor sem működik, ha minden út, erőmű és élelmiszerbolt sértetlen marad, amennyiben az emberek nem férnek hozzá pénzükhöz és a vállalatok nem tudnak fizetni egymásnak.

A kormány ezért nem a régi bankokat próbálta mindenáron életben tartani, hanem a hazai banki szolgáltatásokat akarta megmenteni. Ez a különbség később az izlandi válságkezelés egyik legfontosabb eleme lett. A régi bankok külföldi adósságainak jelentős részét nem vállalta át automatikusan az állam, miközben a belföldi számlákat és a hazai hitelrendszert új bankokba próbálták átvinni.

Ugyanezen a napon azonban még volt egy utolsó kísérlet Kaupthing megmentésére. Az izlandi jegybank 500 millió eurós sürgősségi hitelt nyújtott a banknak, amelyhez biztosítékként a Kaupthing dán FIH Bankban lévő részesedését kapta. Az összeg az ország rendelkezésre álló devizatartalékának tekintélyes részét jelentette, mégsem bizonyult elegendőnek ahhoz, hogy megállítsa a bank körül kialakuló pánikot.

Október 6-án este Geir H. Haarde miniszterelnök televíziós beszédet intézett a nemzethez. Az izlandiak

közül sokan ekkor értették meg először teljes súlyában, hogy nem egy szokásos banki problémával állnak szemben. Haarde arról beszélt, hogy az egész nemzetgazdaság és a pénzügyi rendszer jövője forog veszélyben, majd beszéde végén olyan fordulatot használt, amely később a válság egyik jelképévé vált: „God bless Iceland” – Isten óvja Izlandot.

Egy skandináv politikus szájából, egy nagyrészt szekularizált társadalom országos televíziójában ez a mondat önmagában is rendkívüli volt. A legtöbben nem vallási üzenetként hallották, hanem annak jelzéseként, hogy a kormányfő olyan helyzettel szembesült, amelyre már nem tudott megnyugtató politikai megoldást ígérni. A jólét, a pénzügyi sikerek és a vállalati vikingek évei után a nemzet vezetője lényegében azt közölte: olyan válság jön, amelynek következményeit senki sem látja biztosan.

A következő három nap még ennél is gyorsabb eseményeket hozott. Október 7-én a pénzügyi felügyelet átvette Landsbanki irányítását. A bank brit Icesave-betétei körüli vita szinte azonnal államközi konfliktussá változott, miközben Glitnir megmentésének eredeti terve is értelmét veszítette. A

kormány már nem 75 százalékos tulajdonrészt akart szerezni egy tovább működő bankban, hanem azt próbálta eldönteni, hogyan lehet feldarabolni egy összeomló pénzügyi rendszert.

Landsbanki bukása Nagy-Britanniában politikai vihart okozott. Az Icesave internetes számláin brit megtakarítók százai ezrei tartották pénzüket, közöttük magánszemélyek mellett önkormányzatok, jótékonyági szervezetek és más intézmények is. A brit kormány gyorsan jelezte, hogy saját állampolgárait kártalanítani fogja, ugyanakkor úgy tekintett a minimális betétbiztosítási összegre, mint amelyért végső soron Izlandnak kell helytállnia.

A két kormány között hamar kommunikációs és bizalmi válság alakult ki. Brit oldalon attól tartottak, hogy Reykjavík a hazai betétesek védelmében egyszerűen magukra hagyja a külföldieket, izlandi oldalon pedig azt hangsúlyozták, hogy az állam nem adott korlátlan garanciát a bankrendszer minden külföldi kötelezettségére. A vita jogi részletei ekkor még szinte másodlagosak voltak ahhoz képest, hogy mindkét kormány saját közvéleménye előtt próbált gyorsan és határozottan fellépni.

Október 8-án Gordon Brown brit miniszterelnök bejelentette, hogy jogi lépéseket tesz az izlandi hatóságokkal szemben a brit betétesek pénzének visszaszerzéséért. Nem sokkal később a brit pénzügyminisztérium a 2001-es Anti-Terrorism, Crime and Security Act alapján befagyasztotta Landsbanki brit vagyonát. A jogszabályt a 2001. szeptember 11-i terrortámadások után alkották, ezért alkalmazása egy NATO-szövetséges ország bankjával szemben Izlandon rendkívüli felháborodást váltott ki.

A befagyasztási rendelkezés jogilag Landsbankira irányult, de megfogalmazása az izlandi jegybankra, pénzügyi felügyeletre és pénzügyminisztériumra is kiterjedt annyiban, amennyiben tevékenységük a bankhoz kapcsolódott. A helyzetet tovább súlyosbította, hogy brit pénzintézetek egy ideig nem tudták pontosan, milyen széles körben kell alkalmazniuk az intézkedést, ezért más izlandi vállalatok és számlák körül is fennakadások keletkeztek.

Izlandi szemmel a lépés megalázó volt. Az ország 1949 óta Nagy-Britannia NATO-szövetségese volt, a két állam korábbi legsúlyosabb konfliktusai, a

tőkehalháborúk idején sem alkalmaztak hasonló eszközt. Most a pénzügyi összeomlás közepén olyan jogszabály került elő, amelynek neve és eredeti célja a terrorizmus elleni fellépéshez kapcsolódott.

A brit döntés közvetlen gazdasági következményei is súlyosak lettek. Ugyanezen a reggelen a brit pénzügyi felügyelet beavatkozott Kaupthing brit leánybankjánál, a Kaupthing Singer & Friedlandernél. A Kaupthing Edge megtakarítási számlákhoz kapcsolódó több milliárd fontnyi betétet az ING-hez vitték át, a brit leánybank pedig fizetéseképtelenségi eljárás alá került.

Kaupthing anyabankja papíron külön jogi személy volt, így brit leánybankjának bukása önmagában nem jelentette volna automatikusan az izlandi bank végét. A hitelszerződések azonban olyan keresztcsőd-kikötéseket tartalmaztak, amelyek lehetővé tették bizonyos hitelezők számára, hogy a brit események után azonnali visszafizetést követeljenek. A bank vezetői egész nap megpróbálták meggyőzni a kötvénytulajdonosokat, hogy ne éljenek ezzel a lehetőséggel, de a bizalom addigra gyakorlatilag eltűnt.

A Kaupthing központjában a kereskedők telefonjai egyre kevésbé kaptak választ. Külföldi partnerek nem teljesítették a korábban megszokott módon az ügyleteket, mindenki saját pénzét igyekezett biztonságba helyezni. A bankok világában a bizalom nem erkölcsi díz, hanem működési feltétel: ha egy intézmény partnerei arra számítanak, hogy holnap nem létezik, már ma sem akarnak vele üzletet kötni.

Október 9-re Kaupthing is feladta. Vezetői átadták a bankot az izlandi pénzügyi felügyeletnek. Három nap alatt összeomlott a pénzügyi rendszer mintegy 85 százalékát adó három nagybank, és az izlandi részvénytőzsdén értékeinek nagy része eltűnt.

A bankok bukása azonban csak a kezdet volt. Az első napokban még senki sem tudta pontosan, milyen eszközök maradtak a régi bankokban, mennyit érnek a külföldi vállalatok és hitelek, mely követeléseket lehet behajtani, valamint ki viseli végül a veszteségeket. A globális pénzügyi válság közepén szinte minden eszköz ára zuhant, ezért egy korábban milliárdokat érő vállalati részesedés néhány hét alatt töredékére értékelődhetett le.

A kormány legsürgetőbb feladata az volt, hogy hétfőn reggel továbbra is működjön az ország. Az emberek hozzáférjenek fizetésükhöz, a vállalatok ki tudják fizetni számláikat, az üzletek rendelni tudjanak árut, a halászati cégek pedig üzemanyagot vásárolhassanak hajóikhoz. Ehhez új bankokat kellett építeni a régiek romjaiból.

A megoldás szakított azzal az elképzeléssel, hogy egy bankot teljes egészében vagy megmentenek, vagy csődbe engednek. A régi Landsbanki, Kaupthing és Glitnir külföldi kötelezettségeinek jelentős része a felszámolási vagyonban maradt, míg a hazai betéteket és a belföldi gazdasághoz szükséges eszközöket új bankokba helyezték. Landsbankinn, Arion Bank és Íslandsbanki formájában új intézmények jöttek létre, amelyeknek az volt a feladatuk, hogy életben tartsák a belföldi pénzügyi rendszert.

Ez az elválasztás később sok külföldi hitelező szemében igazságtalannak tűnt. Izland azonban azzal érvelt, hogy egy összeomlás pillanatában először a fizetési rendszert és az ország alapvető gazdasági működését kell fenntartani. Ha mindent egyetlen felszámolási folyamatban kezelnek, a hazai gazdaság

is lebénul, és végül a külföldi hitelezők számára is kevesebb eszköz marad.

Az új bankok indulása távolról sem volt rendezett folyamat. A régi bankok mérlegeit pillanatok alatt kellett szétszedni, miközben senki sem tudta, mennyit érnek valójában a hitelek. Egy vállalat, amely néhány hónapja biztos adósnak számított, hirtelen csőd közeli helyzetbe kerülhetett. Egy devizahiteles háztartás tartozása a korona összeomlásával drasztikusan megemelkedhetett, miközben lakásának értéke csökkent.

A hitelportfólió értékelése ezért egyszerre gazdasági és társadalmi kérdéssé vált. Ha túl magas értéken kerül egy hitel az új bankba, a bank gyenge mérleggel indul. Ha túl alacsonyan, az állam vagy a régi bank hitelezői szenvednek nagyobb veszteséget. A következő évek vitáinak jelentős része ebből a bizonytalanságból nőtt ki.

Közben maga az izlandi korona is összeomlott. A hivatalos devizapiac gyakorlatilag működésképtelenné vált, és a külföldi kereskedők egyre kevésbé voltak hajlandók izlandi valutát elfogadni. A válság előtt egy euró nagyjából 90 koronát ért; a pánik legsúlyosabb

pillanataiban offshore ügyletekben olyan árfolyamok is megjelentek, amelyek háromszáz korona körüli eurót jelentettek.

Az árfolyam zuhanása közvetlenül beépült a hétköznapi élet költségeibe. Izland rendkívül sok terméket importált: élelmiszert, gyógyszert, üzemanyagot, gépeket, autókat, ruházatot és ipari alapanyagokat. Ha a korona értéke harmadára esik, ugyanaz az importált termék koronában háromszor annyiba kerülhet. A valutaválság tehát rövid idő alatt életszínvonal-válsággá válhatott.

A háztartások különösen sebezhetőek voltak. Sok lakáshitel inflációhoz kötött volt, mások külföldi devizához kapcsolódtak. Amikor a korona gyengült és az infláció megugrott, a tartozások nominális összege is emelkedhetett. Az ember úgy érezhette, hogy hónapok óta fizeti hitelét, mégis egyre több pénzzel tartozik.

A vállalatok hasonló helyzetbe kerültek. Azok, amelyek euróban vagy svájci frankban vettek fel hitelt, miközben bevételük koronában keletkezett, hirtelen hatalmas adóssággal szembesültek. Az építőipari boom leállt, ingatlanfejlesztések maradtak

félbe, üzletek és vállalkozások sora került csőd közelébe.

A válság egyik leglátványosabb jelképe Reykjavík kikötője mellett emelkedett. A Harpa koncert- és konferenciaközpont építése a fellendülés csúcspontján kezdődött, egy egész új kikötőnegyed ambiciózus fejlesztési tervének részeként. Luxuslakások, szálloda, üzletek és még a Landsbanki új központja is kapcsolódott volna hozzá. 2008 októbere után a projekt finanszírozása összeomlott, a félkész beton- és acélszerkezet pedig ott maradt a város szélén.

Sokan úgy gondolták, be kellene fejezetlenül hagyni. A csupasz épület emlékmű lehetne annak a korszaknak, amikor Izland nagyobbak és gazdagabbnak képzelte magát annál, mint amekkora valójában volt. Mások szerint éppen a befejezés jelentheti majd azt, hogy az ország képes felállni.

A Harpa sorsa ekkor még bizonytalan volt. Ahogy maga Izlandé is.

A következő nagy küzdelem azonban már nem a bankárokkal vagy a pénzpiaccal zajlott. Nagy-Britannia és Hollandia azt követelte, hogy Izland

vállaljon állami felelősséget az Icesave-betétek után kifizetett milliárdokért. Egy pénzügyi csődből így szuverenitási konfliktus született.

IZLAND

29. Icesave - amikor a bankcsőd államközi konfliktussá vált

Az Icesave története évekkel a bankcsőd előtt kezdődött, amikor Landsbanki új finanszírozási forrást keresett. A nemzetközi kötvénypiac egyre drágábbá vált, ezért a bank közvetlenül lakossági megtakarítókat próbált megnyerni. Nagy-Britanniában internetes betéti számlát indított, amely magas kamatot kínált, miközben a szolgáltatás teljesen hétköznapiak látszott: az ügyfél online nyitott számlát, átutalta pénzét, majd kamatot kapott érte.

A termék gyorsan népszerűvé vált. A magas hozam vonzotta a brit megtakarítókat, később pedig Hollandiában is megjelent az Icesave. A betétesek többsége aligha gondolt arra, hogy egy alig több mint háromszázezer lakosú ország állama milyen mértékben lenne képes helytállni egy több milliárd eurós bankcsőd után. Számukra Landsbanki európai piacon működő, engedéllyel rendelkező bank volt, amelyre betétbiztosítási szabályok vonatkoztak.

Az Európai Gazdasági Térség rendszere alapján az izlandi betétbiztosításnak egy meghatározott minimális összegig védelmet kellett biztosítania. A probléma 2008 októberében az lett, hogy maga a betétbiztosítási alap töredékét sem tudta volna kifizetni a Landsbanki külföldi betétállományának. A rendszer normál bankcsődökre készült, nem olyan helyzetre, amelyben egy ország teljes nagybanki szektora egyszerre omlik össze.

A brit és holland kormány saját betéteseinek gyors kártalanítása mellett döntött. Innen azonban politikailag kézenfekvő következtetést vontak le: ha ők előre kifizetik azt az összeget is, amelyet az izlandi betétbiztosításnak kellett volna teljesítenie, akkor Izlandnak később vissza kell fizetnie nekik a pénzt. Reykjavík számára viszont ez azt jelentette volna, hogy egy magánbank külföldi működésének hatalmas veszteségét államadóssággá alakítják.

A vita nagyságrendje önmagában félelmetes volt. Az Icesave-hez kapcsolódó követelések több milliárd eurót tettek ki, miközben az izlandi gazdaság éves teljesítménye a válság után jelentősen csökkent. A bankcsőd, a korona zuhanása és az állami

költségvetés romlása közepette minden további milliárd közvetlenül érintette az adókat, kiadásokat és a következő nemzedékek terheit.

Brit szemszögből viszont ugyanolyan egyszerűnek tűnt a kérdés. Miért fizessen a brit adófizető egy külföldi bank hibájáért, ha a bank anyaországának betétbiztosítási rendszere vállalta az első veszteségi sávot? A holland kormány hasonló érvet alkalmazott, ezért London és Hága egységesen lépett fel.

A jogi vita mögött gyorsan politikai konfliktus alakult ki. A brit terrorellenes jogszabály alkalmazása Izlandon már eleve mély sértettséget okozott. Az Icesave-követelés így sok izlandi számára többé nem technikai pénzügyi egyeztetés volt, hanem annak kérdése, hogy egy kis országot nagyobb államok rákényszeríthetnek-e magánbankjai teljes veszteségének átvállalására.

A nemzetközi pénzügyi segítség kérdése tovább növelte a nyomást. Izlandnak sürgősen devizára volt szüksége, ezért a Nemzetközi Valutaalaphoz fordult. A brit és holland kormány azonban az IMF-program jóváhagyását is összekapcsolta az Icesave-rendezéssel. A tárgyalások elhúzódtak,

miközben a korona stabilizálása és az ország devizatartalékainak feltöltése egyre sürgetőbb lett.

2008 novemberében végül létrejött az IMF és Izland megállapodása. Az IMF, az északi országok, Lengyelország, a Feröer és más partnerek segítségével mintegy 4,85 milliárd dollárnyi devizatartalék állt rendelkezésre. A program azonban szokatlan elemet is tartalmazott: tőkekorlátozásokat.

November 28-án hajnalban az Althing elfogadta azokat a szabályokat, amelyek lényegében bezárták a tőkemérleget. A külföldi befektetők nem válthatták szabadon koronában lévő vagyonukat devizára és nem vihették ki azonnal az országból, az izlandiak külföldi pénzügyi műveleteit pedig szintén korlátozták. Egy fejlett nyugati országban ez rendkívüli lépésnek számított, különösen úgy, hogy Izland az Európai Gazdasági Térség szabad tőkeáramlásra épülő rendszeréhez tartozott.

A korlátozás célja világos volt. Ha minden külföldi befektető egyszerre próbálja euróra vagy dollárra váltani izlandi koronáját, a valuta árfolyama még mélyebbre zuhan. Ez tovább drágítaná az importot, növelné az inflációt, és még súlyosabb terhet rakna a

devizahiteles háztartásokra és vállalatokra. A tőkekorlátozás így falat épített a korona köré.

Az intézkedést eredetileg átmenetinek szánták. A viták során az IMF és a jegybank képviselői is arról beszéltek, hogy néhány éven belül fokozatosan megszüntethető. A valóságban sokkal tovább maradt életben, és később az izlandi válságkezelés egyik legvitatottabb, ugyanakkor legfontosabb eszközévé vált.

Az Icesave-megállapodás eközben újra és újra visszatért az Althing elé. 2009-ben megszületett az első törvényi rendezés, de feltételei komoly ellenállást váltottak ki. Sokan attól tartottak, hogy Izland olyan állami garanciát vállal, amelynek végső költsége kiszámíthatatlan, miközben Landsbanki felszámolásából még később jelentős összegek térülhetnek meg.

A közvéleményben létrejött az InDefence mozgalom, amely petíciókkal és kampánnyal tiltakozott az ellen, hogy az ország korlátlan felelősséget vállaljon. A jelszavak mögött gazdasági számítás és nemzeti sértettség egyaránt jelen volt. A válságot előidéző bankárok jelentős része elveszítette

vagyonát vagy befolyását, de a hétköznapi ember attól félt, hogy végül ő fizeti ki külföldi megtakarítók veszteségeit is.

Ólafur Ragnar Grímsson köztársasági elnök 2010 elején rendkívüli lépésre szánta el magát. Nem írta alá az Icesave-rendezésről elfogadott törvényt, ezért az alkotmány értelmében népszavazást kellett tartani. Az elnök jogköre korábban sokáig inkább elméleti lehetőségnek számított; most közvetlen politikai erővé vált.

A 2010 márciusi népszavazáson a választók elsőprő többsége elutasította az akkori megállapodást. Az eredmény részben azért lett ilyen szélsőséges, mert közben új tárgyalások kezdődtek, és már a kormány sem tekintette végleges megoldásnak a régi feltételeket. A szavazás mégis világos üzenetet küldött Londonnak, Hágának és Reykjavíknak: az izlandi társadalom nem fogad el olyan rendezést, amelyet aránytalannak érez.

Újabb tárgyalások után kedvezőbb feltételekkel készült el egy következő megállapodás. Alacsonyabb kamat és hosszabb visszafizetés csökkentette volna Izland terheit, miközben Landsbanki felszámolási

vagyonából is egyre nagyobb megtérülés látszott. Az Althing ismét elfogadta a törvényt, az elnök azonban 2011-ben ezt sem írta alá.

Második népszavazás következett, és az izlandiak ismét nemet mondtak, ezúttal kisebb különbséggel. Az ügy így jogi útra került. Az EFTA Felügyeleti Hatóság azt állította, hogy Izland megsértette az EGT betétbiztosítási szabályait, az ügy pedig az EFTA Bíróság elé került.

A bíróság 2013 januárjában Izland javára döntött a legfontosabb kérdésben. Nem állapította meg, hogy az állam köteles lett volna rendszerszintű bankválságban saját költségvetéséből garantálni a betétbiztosítási alap minden külföldi kötelezettségét. Ez nem jelentette azt, hogy a brit és holland betétesek végül pénz nélkül maradtak volna; saját kormányaik már kártalanították őket, Landsbanki felszámolási vagyonából pedig jelentős összegek térültek meg.

Az Icesave-ügy jelentősége azonban messze meghaladta a végső számlát. Izland számára a válság egyik legfontosabb szuverenitási vitájává vált, amelyben egyszerre jelent meg a pénzügyi felelősség, az európai jog, a kisállami kiszolgáltatottság és a

demokratikus döntés kérdése. A népszavazások azt is megmutatták, hogy a válság után az izlandi társadalom sokkal kevésbé volt hajlandó politikai elitjére bízni a pénzügyi rendszerrel kapcsolatos döntéseket.

A bankválság ugyanis nemcsak vagyont semmisített meg. Bizalmat is.

IZLAND

30. A lábasok forradalma és az újrakezdés

2008 őszén az izlandi társadalom első reakciója nem az utcai lázadás volt. Sokan egyszerűen megpróbálták megérteni, mi történt. Néhány hónappal korábban az országot a nemzetközi sajtó sikeres, gazdag és dinamikus kisállamként mutatta be, most pedig ugyanazok a lapok a modern pénzügyi történelem egyik legdrámaibb összeomlásáról írtak.

A hétköznapi ember számára különösen nehéz volt elfogadni, hogy a válság mértéke állítólag senki számára sem volt előre látható. Évekig hallotta, hogy a bankok erősek, a gazdaság sikeres, az izlandi üzletemberek pedig új modellt teremtettek. Ha valaki kritikát fogalmazott meg, gyakran azt mondták róla, hogy nem érti a modern pénzügyi világot vagy alábecsüli Izland képességeit.

Most hirtelen mindenki azt állította, hogy a bankok túl nagyok voltak, a kockázatok nyilvánvalóak, a szabályozás gyenge és a rendszer fenntarthatatlan. A társadalom joggal kérdezte: ha ez utólag ennyire világos, miért nem állította meg senki korábban?

A tiltakozások 2008 végén egyre nagyobbak lettek. Az emberek Reykjavík központjában gyűltek össze az Althing előtt, és olyan hétköznapi tárgyakat vittek magukkal, amelyek hamarosan az egész mozgalom jelképeivé váltak: fazekakat, lábasokat, fedőket és kanalakat. A fémes zaj egyszerre volt nevetséges és fenyegető. Nem szervezett forradalmi hadsereg állt a parlament előtt, hanem dühös polgárok, akik konyhai eszközeikkel tették hallhatatlanná a megszokott politikai beszédet.

Innen ered a „lábasok és fazekak forradalma”, a búsáhdabyltingin elnevezés. A tüntetések különösen 2009 januárjában váltak intenzívvé. Összecsapások történtek, könnygázt is alkalmaztak, ami Reykjavík modern politikai életében ritka eseménynek számított. A válság társadalmi haragja ekkor már közvetlenül a kormány ellen fordult.

Geir Haarde kabinetje január végén lemondott. Új, baloldali kormány alakult Jóhanna Sigurðardóttir vezetésével, aki ezzel Izland első női miniszterelnöke lett. A választók néhány hónappal később megerősítették a politikai fordulatot, és 2009 tavaszán létrejött az ország történetének első tisztán baloldali

többségi kormánya.

A társadalom azonban többet akart egyszerű kormányváltásnál. Vizsgálatot követelt arra, hogyan történhetett meg a bankrendszer összeomlása. Az Althing különleges vizsgálóbizottságot hozott létre, amelynek feladata a válság előzményeinek feltárása lett. Több ezer oldalnyi dokumentumot, banki adatot, kormányzati döntést és tanúvallomást vizsgáltak át.

A bizottság 2010-ben nyilvánosságra hozott jelentése súlyos képet festett. A bankok túl gyorsan nőttek, tulajdonosi és hitelezési kapcsolataik veszélyesen összefonódtak, a pénzügyi felügyelet és a jegybank nem tudott lépést tartani velük, miközben a politikai rendszer sem ismerte fel időben, hogy egy magánbanki válság az egész államot fenyegetheti.

A felelősség kérdése büntetőjogi szintre is eljutott. Különleges ügyészséget állítottak fel a banki bűncselekmények vizsgálatára. A következő években több korábbi bankvezető és pénzügyi szereplő ellen indult eljárás piaci manipuláció, hűtlen kezelés, szabálytalan hitelezés és más ügyek miatt, és többen szabadságvesztést is kaptak.

Külföldön ebből idővel leegyszerűsített történet alakult ki. Gyakran úgy fogalmaztak, hogy Izland „nem mentette meg a bankokat, hanem börtönbe zárta a bankárokat”. A valóság összetettebb volt. Az állam jelentős összegeket fordított az új bankrendszer létrehozására, a megtakarítások védelmére és más pénzügyi intézmények támogatására, miközben a régi bankok hitelezői valóban jelentős veszteségeket viseltek. Büntetőeljárások is történtek, de nem azért ítélték el embereket, mert bankjuk csődbe ment, hanem konkrét bűncselekmények bizonyítása után.

A politikai felelősség még különösebb formát öltött. Geir Haarde volt miniszterelnök ellen az Althing eljárást indított, és ügyét a történelmi Landsdómur, az állami tisztségviselők felelősségre vonására szolgáló különleges bíróság tárgyalta. Az intézményt több mint száz évvel korábban hozták létre, de addig sohasem ülésezett.

2012-ben Haardét a legsúlyosabb vádak alól felmentették, egy pontban azonban kimondták felelősségét azért, hogy a válság súlyosbodása idején nem gondoskodott megfelelően arról, hogy a bankrendszer helyzetét formálisan is rendszeresen a

kormány napirendjére tűzzék. Büntetést nem szabtak ki rá. Az ítélet jogi jelentősége kisebb volt annál a politikai szimbolikánál, hogy egy korábbi miniszterelnöknek bíróság előtt kellett számot adnia a válság kezeléséről.

Közben a gazdasági helyzet lassan stabilizálódni kezdett. A korona mélyen leértékelődött, ami fájdalmasan megdrágította az importot, de egyben versenyképesebbé tette az exportot és az izlandi szolgáltatásokat. A halászati ágazat devizabevétele nőtt koronában számolva, az alumíniumexport szintén fontos maradt, majd hamarosan egy harmadik ágazat is egyre nagyobb szerepet kapott: a turizmus.

A költségvetésben súlyos kiigazításokra volt szükség. Adókat emeltek, kiadásokat csökkentettek, ugyanakkor a válságkezelés nem kizárólag a jóléti rendszer gyors leépítésére épült. Az IMF programja is jóval nagyobb mozgásteret engedett a társadalmi védőhálók megőrzésére, mint amit sok korábbi fejlődő országbeli válságprogramban tapasztaltak.

A háztartási adósság problémája külön kezelést igényelt. Az inflációhoz kötött és devizalapú hitelek miatt sok család olyan tartozással szembesült,

amelynek összege a válság után nőtt, miközben jövedelme csökkent és lakása veszített értékéből. Különféle adósságrendezési programok, bírósági döntések és politikai intézkedések próbálták csökkenteni a terheket.

A vállalati szektorban még nagyobb átrendeződés zajlott. Számos cég technikailag fizetéseképtelenné vált, mert devizahitelei megugrottak. Az új bankoknak döntenie kellett, mely vállalkozások életképesek hosszabb távon, és melyeket kell felszámolni. A hitelek átstrukturálása és részbeni leírása ezért a gazdasági újraindítás egyik feltétele lett.

A tőkekorlátozások közben megakadályozták, hogy a koronában ragadt külföldi pénz egyszerre távozzon. Ez megvédte az árfolyamot, de új problémát teremtett. Külföldi befektetők milliárdjai rekedtek az országban, miközben a régi bankok felszámolási vagyonában is hatalmas mennyiségű izlandi eszköz maradt. Ha ezeket egyszer szabadon átválthatják külföldi valutára, újabb árfolyamválság alakulhat ki.

A korlátozás így átmeneti vészintézkedésből tárgyalási eszközzé vált. Az izlandi állam lényegében azt mondhatta a régi bankok hitelezőinek: megkapják

külföldi eszközeiket, de csak akkor, ha az izlandi gazdaságból való kilépésük nem veszélyezteti a fizetési mérleget és a koronát.

Időközben maguk a hitelezők is megváltoztak. A válság első hónapjaiban sok európai bank és intézményi befektető fillérekért adta el követeléseit olyan hedge fundoknak, amelyek kifejezetten problémás adósságok vásárlására szakosodtak. Ezek az alapok jelentős kedvezménnyel szereztek pozíciót, majd éveken át tárgyaltak az izlandi hatóságokkal arról, hogyan juthatnak hozzá a felszámolási vagyon értékéhez.

A folyamat hosszú alkudozás lett. A hedge fundok joggal akarták maximalizálni befektetésük értékét, az izlandi kormány viszont nem engedhette meg, hogy az összes követelést szabadon koronáról devizára váltsák. A tőkekorlátozás ezért olyan erőt adott Reykjavík kezébe, amellyel egy hagyományos nyitott pénzügyi rendszerben nem rendelkezett volna.

2015-ben megszületett a végső rendezés kerete. A régi bankok felszámolási vagyonának hitelezői választhattak: olyan egyezséget kötnek, amely megfelel az állam által meghatározott stabilitási

feltételeknek, vagy rendkívül magas stabilitási adóval szembesülnek. A nagy felszámolási vagyonok az egyezséget választották.

Az államhoz kerülő stabilitási hozzájárulások összértéke a forrás becslése szerint körülbelül négymilliárd eurót, vagyis az akkori izlandi GDP több mint negyedét tette ki. Ez alapvetően megváltoztatta a válság költségeiről alkotott képet. A kezdeti években úgy tűnt, a bankrendszer összeomlása hosszú időre hatalmas államadósságot hagy maga után, később azonban az új bankok tulajdonából, különadókból és a felszámolási vagyonok rendezéséből jelentős bevételek keletkeztek.

Az IMF-programhoz kapcsolódó hiteleket Izland 2015 végéig teljesen visszafizette, ráadásul a tervezettnél korábban. Az ország már 2011-ben visszatért a nemzetközi kötvénypiacra, egymilliárd dollár értékű államkötvényt bocsátva ki. A változás sebessége figyelemre méltó volt: három évvel azután, hogy a korona kereskedése kis híján megszűnt és a bankrendszer összeomlott, a nemzetközi befektetők ismét hajlandók voltak pénzt adni az izlandi államnak.

A társadalmi veszteségeket azonban nem lehetett ilyen egyszerűen mérlegbe írni. Családok vesztették el megtakarításaikat vagy otthonaik egy részének értékét, vállalkozások mentek tönkre, emberek költöztek külföldre, a politikai és pénzügyi intézményekbe vetett bizalom pedig mélyen megrendült. Az ország korábbi önképét is újra kellett építeni.

A vállalati vikingek korszakának magabiztos története hirtelen kínossá vált. Azok a tulajdonságok, amelyeket néhány évvel korábban nemzeti erényként ünnepeltek – gyors döntés, kockázatvállalás, informális kapcsolatok és szabályokkal szembeni bizalmatlanság –, most ugyanannak a rendszernek a hibáiként jelentek meg.

A válság egyik mélyebb tanulsága éppen az lett, hogy történelmi sikerekből veszélyes gazdasági mítoszt építeni. Izland valóban sikeresen vívta meg függetlenségi küzdelmét, modernizálta halászatát, megnyerte a tőkehalháborúkat és magas életszínvonalú társadalmat épített fel. Ebből azonban nem következett, hogy három nemzetközi bank korlátlanul növekedhet egy apró saját valutájú

országban.

2011 májusában megnyílt a Harpa koncertterem. Az a félkész épület, amelyet három évvel korábban sokan a pénzügyi téboly emlékművének akartak meghagyni, elkészült. Üvegfelületei az izlandi bazaltoszlopokat idézték, és a kikötő mellett olyan új városi jelkép született, amely egyszerre hordozta a fellendülés, a bukás és az újrakezdés történetét.

Ugyanebben az évben a kormány és az IMF már konferenciát rendezett az izlandi válságkezelés tanulságairól éppen a Harpában. Nobel-díjas közgazdászok és nemzetközi szakértők érkeztek Reykjavíkba, miközben az épület előtt tüntetők emlékeztettek arra, hogy a makrogazdasági stabilizáció és a hétköznapi ember tapasztalata nem feltétlenül ugyanaz.

A gazdasági mutatók valóban javultak. Az infláció csökkent, a korona stabilizálódott, a fizetési mérleg hiánya többletbe fordult, és a munkanélküliség a válság csúcsáról lassan visszaesett. A társadalom azonban még éveken át vitatkozott arról, ki nyert és ki veszített az alkalmazott módszereken.

Közben egy váratlan természeti esemény új gazdasági korszakot is elindított. 2010 tavaszán egy jéggel borított izlandi vulkán kitörése megbénította Európa légi közlekedésének jelentős részét. A külföldi televíziók napokon át mutatták Izlandot, a fekete hamufelhőt, gleccsereket és vulkáni tájat. A kitörést először újabb csapásnak látták egy olyan ország számára, amely alig kezdett magához térni a pénzügyi összeomlásból.

Néhány évvel később azonban úgy tűnt, a vulkán az ország történetének legnagyobb reklámkampányát indította el.

31. Eyjafjallajökull - a vulkán, amely reklámot csinált Izlandnak

2010 tavaszán Izlandnak aligha volt szüksége újabb válságra. A bankrendszer összeomlása óta másfél év sem telt el, a gazdaság továbbra is tőkekorlátozások között működött, a háztartások adósságproblémákkal küzdöttek, és a politikai életet az Icesave-vita, a felelősségkeresés és a megszorítások határozták meg. Az ország külföldi megítélése is gyökeresen megváltozott. A néhány évvel korábban még merész üzleti sikereiről ismert Izland neve immár bankcsőddel, devizaválsággal és pénzügyi kudarccal kapcsolódott össze. Ebben a helyzetben ébredt fel egy jéggel borított vulkán a déli partvidéken.

Az Eyjafjallajökull neve külföldön addig szinte ismeretlen volt. Izlandiul a szó körülbelül az „Eyjafjöll hegyeinek gleccserét” jelenti, és maga a gleccser egy vulkáni rendszer tetejét borítja. A térségben történeti időkben is voltak kitörések, de az Eyjafjallajökull távolról sem tartozott Izland legismertebb vagy

legrettegettebb vulkánjai közé. Katla, Hekla vagy a Laki-rendszer történeti emlékezete sokkal erősebb volt. 2010-ben azonban néhány hét alatt ez a nehezen kiejthető név a világ egyik legismertebb földrajzi kifejezésévé vált.

A vulkáni nyugalanság már hónapokkal korábban érzékelhető volt. Földrengések és a felszín mozgása jelezte, hogy magma emelkedik a mélyből, majd márciusban a Fimmvörðuháls térségében, az Eyjafjallajökull és Katla közötti magasföldön kisebb kitörés kezdődött. A látványos lávaszökőkutak eleinte inkább turisztikai érdekességet jelentettek. Emberek indultak a hegyekbe, hogy biztonságos távolságból lássák az izzó lávát, és néhány hétig úgy tűnt, Izland egyik szokásos vulkáni epizódja zajlik.

Április közepén azonban maga a gleccser alatti rendszer is kitört. A forró magma vastag jégréteggel találkozott, amely gyorsan olvadni kezdett. A víz és magma kölcsönhatása rendkívül finom vulkáni hamut hozott létre, amelyet a kitörési oszlop nagy magasságba emelt. A déli partvidéken áradások fenyegettek, helyi gazdaságokat evakuáltak, a hamu pedig vastag rétegben borította be a környéket. Az

igazán nagy következmény azonban több száz és több ezer kilométerrel távolabb jelentkezett.

A vulkáni hamu a magas légköri széllel Európa felé sodródott. A finom részecskék különösen veszélyesek lehetnek a repülőgépek sugárhajtóműveire: magas hőmérsékleten megolvadhatnak, lerakódhatnak a hajtómű belsejében, és működési zavart okozhatnak. A repülésbiztonsági hatóságok ezért hatalmas légtérzárakat rendeltek el. Néhány nap alatt Európa légi közlekedésének jelentős része leállt, járatok tízezreit törölték, utasok milliói rekedtek repülőtereken vagy kényszerültek más közlekedési módot keresni. A *G/Geschichte* összefoglalása mintegy százezer törölt járatról és tízmillió érintett utasról ír.

A kontinens hirtelen egy olyan természeti jelenségtől vált függővé, amelyre a modern technológiai rendszer alig készült fel. A 21. század elejének Európájában természetesnek tűnt, hogy néhány óra alatt Londonból Berlinbe, Párizsból New Yorkba vagy Stockholmból Rómába lehet repülni. Egy izlandi vulkán néhány nap alatt megmutatta, hogy a globális közlekedési rendszer mennyire sérülékeny.

Nem kellett repülőteret lerombolnia vagy gépeket megrongálnia: elég volt olyan bizonytalanságot teremtenie a légtérben, amelyet a biztonsági szabályok nem engedtek figyelmen kívül hagyni.

A történet egy másik, jóval könnyedebb problémát is előállított. Televíziós riporterek, hírolvasók és politikusok világszerte megpróbálták kimondani az Eyjafjallajökull nevet. Az eredmény gyakran komikus volt, és maga a név rövid időre az izlandi nyelv különösségének jelképévé vált. A válságmonográfia szerzői is megjegyzik, hogy a vulkán szinte új nyelvtörővel ajándékozta meg a világot.

Izland számára az esemény közvetlenül inkább rossz hírt jelentett. A turisztikai vállalkozók attól tartottak, hogy a külföldiek hónapokra vagy évekre elkerülik az országot. A légtérzárak miatt az oda készülők nem tudtak eljutni, a televíziók pedig napokon át fekete hamufelhőket, elborított gazdaságokat és vulkáni pusztítást mutattak. Egy olyan ágazatnak, amelyet a kormány és a vállalkozók éppen a pénzügyi válságból való kilábalás egyik lehetőségeként kezdtek kezelni, ez újabb csapásnak látszott.

A történet mégis egészen más irányt vett. Az Eyjafjallajökull kitörése olyan nemzetközi figyelmet irányított Izlandra, amelyet reklámkampánnyal aligha lehetett volna megvásárolni. A képernyőkön napokig látható volt a gleccser, a vulkáni hamu, a fekete homok, a távoli hegyek és az a különös táj, amely egyszerre látszott veszélyesnek és lenyűgözőnek. A nézők megtudták, hogy létezik egy ország néhány órányi repülésre Nyugat-Európától, ahol működő vulkánok, gleccserek, gejzírek és lávamezők találhatók egymás közelében.

A kitörés önmagában természetesen nem magyarázza a következő évek turisztikai robbanását. A 2008-as válság után a korona értékének jelentős csökkenése sokkal olcsóbb úti céllá tette Izlandot a külföldiek számára. Az a szálloda, étkezés vagy autóbérlés, amely a fellendülés csúcspontján rendkívül drágának számított euróban vagy dollárban, a leértékelődés után megfizethetőbbé vált. Ehhez társult a légi közlekedés fejlődése és az a sajátos üzleti modell, amely Izlandot Európa és Észak-Amerika közötti megállóként értékesítette.

Az Icelandair már korábban is kihasználta az ország földrajzi helyzetét. Az észak-atlanti útvonalon Reykjavík és Keflavík természetes köztes pontot jelentett, és az utasoknak lehetőségük nyílt arra, hogy amerikai vagy európai útjuk során néhány napot Izlandon töltsenek. A turizmus felfutásával ez a modell egyre erősebbé vált, és új légitársaságok is megjelentek. A válságmonográfia szerint egy évtized alatt a Keflavíkot használó légitársaságok száma a néhány szereplős helyzetből több tucatnyira emelkedett.

A harmadik nagy változást a közösségi média hozta. Az izlandi táj szinte tökéletesen illett az új vizuális kultúrához. Vízesések, fekete homokos tengerpartok, kék gleccserjég, zöld mohával borított lávamezők, északi fény és gőzölgő termálvizek kerültek fényképek millióira. Egy olyan korszak kezdődött, amikor az utazók egyben reklámügynökké váltak: saját képeiket megosztva újabb embereket győztek meg arról, hogy ugyanazt a tájat látniuk kell.

A számok rövid idő alatt megváltoztatták az ország gazdaságát. A válságról szóló forrás 2011-re körülbelül félmillió külföldi látogatót említ, 2016-ra

már 1,8 milliót. Ez olyan országban történt, amelynek teljes lakossága háromszázezer valamivel több volt. Néhány év alatt többször annyi turista érkezett évente, mint ahányan Izlandon éltek.

A turizmus éppen azt adta a válság utáni gazdaságnak, amiből a legnagyobb hiány volt: külföldi valutát. A halászat termelését biológiai korlátok, az alumíniumkohókét meglévő ipari kapacitás határozta meg. Egyik ágazat sem tudta azért megkétszerezni exportját, mert a korona olcsóbbá vált. A turisták száma viszont gyorsan növekedhetett, és minden új látogató szállásért, ételért, autóbérlésért, kirándulásért és más szolgáltatásokért fizetett.

A szolgáltatásexport ezért néhány év alatt a fizetési mérleg egyik fő motorjává vált. A beáramló deviza segítette a jegybankot tartalékainak újjáépítésében, erősítette a koronát, javította a bankok ügyfeleinek helyzetét, és új vállalkozások tömegét hozta létre. Szállodák, vendégházak, autókölcsönzők, idegenvezető cégek és éttermek nyíltak, vidéki gazdák pedig szobakiadással és turisztikai programokkal egészíthették ki jövedelmüket. A pénzügyi válság után néhány évvel

olyan ágazat vált a növekedés egyik fő forrásává, amelyet korábban sokkal kevésbé tekintettek az izlandi gazdaság alapjának.

A siker azonban új függőséget teremtett. Izland története tele volt olyan korszakokkal, amikor egyetlen erőforrás túl nagy szerepet kapott. A középkorban az állattartás időjárási kiszolgáltatottsága, később a halexport világpiaci árainak ingadozása, a 2000-es években pedig a pénzügyi rendszer nemzetközi forrásfüggése okozott veszélyt. A turizmus ugyanezt a kérdést új formában vetette fel: mi történik egy kis országgal, ha gazdaságának egyre nagyobb része arra épül, hogy külföldiek milliói folyamatosan hajlandók odautazni?

A tömeges látogatószám a mindennapi életet is átalakította. Reykjavík belvárosában egyre több lakás került rövid távú kiadásba. Éttermek, ajándéküzletek és szálláshelyek foglalták el olyan vállalkozások helyét, amelyek elsősorban a helyieket szolgálták ki. Az ingatlanárakra és lakbérekre nehezedő nyomás erősödött, miközben a turisztikai munkahelyekhez újabb külföldi dolgozók érkeztek.

A vidéki látványosságok ennél is gyorsabban tapasztalták meg a változást. Sok vízeséshez, forró forráshoz vagy tengerparthoz korábban naponta néhány tucat, esetleg néhány száz ember jutott el. Hirtelen buszok és bérautók százai érkeztek. Parkolókra, mosdókra, korlátokra, gyalogutakra és mentési infrastruktúrára lett szükség. A rendkívül lassan regenerálódó izlandi növényzet különösen sérülékenynek bizonyult: néhány ezer turista letaposása olyan nyomot hagyhatott, amelyet a hideg éghajlatban évekig tartott helyreállítani.

Az ország furcsa ellentmondással szembesült. Éppen azért érkeztek a turisták, mert vadnak és érintetlennek látták a tájat. Ha azonban túl sokan keresik ugyanazt az érintetlenséget, az infrastruktúra, forgalom és tömeg lassan megszünteti azt az élményt, amelyért útnak indultak. A természet újra gazdasági erőforrássá vált, ahogyan korábban a hal, a vízenergia vagy a geotermikus hő, csak ezúttal maga a látvány jelentette az exportterméket.

A turisztikai Izland megteremtette saját mitológiáját is. A reklámokban és útifilmekben az ország gyakran az „utolsó vadon”, a tűz és jég

érintetlen földje lett. Ez a kép csak részben felel meg a valóságnak. Izland tája valóban rendkívüli, de közel sem ember nélküli természet. Erdőirtás, túllegeltetés, halászat, energiatermelés, gátépítés és települések több mint ezer éve alakítják. A modern turista sokszor éppen olyan tájat nevez őseredetinek, amelynek mai formája az ember és környezet hosszú kapcsolatának eredménye.

Karen Oslund Izlandról kialakult külföldi képeket vizsgáló megközelítése különösen fontos ennél a pontnál. A szigetet kívülről újra és újra olyan tulajdonságokkal ruházták fel, amelyek legalább annyit árultak el a szemlélőről, mint magáról Izlandról. Egykor a világ végén fekvő Thulét keresték benne, később barbár viking múltat, majd romantikus érintetlen természetet. A 21. századi turista ugyanannak a hosszú történetnek új szereplője: saját modern világának ellentétét keresi egy olyan országban, amely maga is teljes mértékben modern.

A vulkánok különösen jól illeszkedtek ehhez az új Izland-képhez. Ami a helyiek számára évszázadokon át mezőgazdasági pusztulást, kitelepítést és bizonytalanságot jelenthetett, az a turistának

lenyűgöző természeti látvány lett. A 2010-es Eyjafjallajökull ebből a szempontból fordulópont. Megmutatta, hogy egy kitörés egyszerre lehet katasztrófa és nemzetközi reklám, veszély és gazdasági lehetőség.

A jelenségnek volt egy mélyebb történelmi iróniája is. A Laki-kitörés 1783-ban olyan katasztrófa volt, amelynek következtében az izlandi állam elődje még azt is fontolgatta, hogy a lakosság egy részét ki kell telepíteni a szigetről. Kétszázhuszonhét évvel később egy másik kitörés emberek millióiban ébresztette fel a vágyat, hogy éppen Izlandra utazzanak.

Eyjafjallajökull tehát nem azért „mentette meg” Izlandot, mert egyetlen természeti esemény megoldotta a pénzügyi válságot. A gazdasági stabilizáció már korábban elkezdődött, adósságokat rendeztek, bankokat építettek újjá, tőkekorlátozásokkal védték a koronát, és az IMF-program keretet adott a helyreállításhoz. A vulkán inkább olyan pillanat lett, amikor több kedvező folyamat találkozott: olcsóbbá vált az ország, könnyebben elérhető lett, a közösségi média felfedezte tájait, miközben a világsajtó ingyen mutatta

meg ugyanazokat a tájakat több százmillió embernek.

A turizmus sikerével az izlandi társadalomnak ismét újra kellett gondolnia, hogyan viszonyul önmagához. A 19. századi nemzeti identitást a nyelv, a sagák és a függetlenség emléke formálta. A 20. században ehhez a halászat, a jóléti társadalom és a kulturális modernitás társult. A 21. században már olyan országban éltek, amelynek lakossága egyre nemzetközibb lett, miközben a világ minden korábbinál erősebben érdeklődött az iránt, mi tekinthető „igazi izlandinak”. Erre a kérdésre nincs egyetlen válasz.

32. Mit jelent ma izlandinak lenni?

Aki külföldiként először olvas izlandi neveket, könnyen azt hiheti, hogy mindenki ugyanahhoz a néhány családhoz tartozik. A telefonkönyvben Jónssonok, Jónsdóttirok, Guðmundssonok és Guðmundsdóttirok sora jelenik meg, miközben a hagyományos európai családnevek jóval ritkábbak. A rendszer azonban egészen más logikát követ. A név hagyományosan az ember közvetlen leszármazását jelzi: Jón fia Jónsson, lánya Jónsdóttir lehet. Így ugyanazon család tagjai sem feltétlenül viselnek azonos „vezetéknév” abban az értelemben, ahogyan a magyar, német vagy angol névrendszerben megszoktuk.

Ez a névadási forma az egyik leglátványosabb példája annak, hogyan él tovább egy régi társadalmi gyakorlat a modern államban. A sagaalakok nevei ugyanilyen módon működnek. Snorri Sturluson egyszerűen Sturla fia, Egill Skallagrímsson pedig Skallagrím fia. A modern izlandi név ezért különös kulturális hidat alkot a középkor és a jelen között: egy

újság mai politikusának neve ugyanazon szerkezet szerint épülhet fel, mint egy ezer évvel korábbi telepese.

A névrendszer azt is jelenti, hogy az embereket a hétköznapi és hivatalos életben is gyakran keresztnévükön említik. Egy miniszter, professzor vagy elnök nem feltétlenül családnévvel válik azonosíthatóvá. A telefonkönyvek hagyományosan keresztnév szerint rendezhetik az embereket, és az udvarias megszólítás sem ugyanazt a társadalmi távolságot teremti meg, mint sok más európai nyelvben. Ez jól illeszkedik az izlandi társadalom informális önképéhez, bár ebből sem következik, hogy a gazdasági vagy politikai hierarchiák hiányoznának.

A nyelv ennél is erősebben köti össze az ország múltját és jelenét. A mai izlandi természetesen nem azonos a 12–13. századi nyelvvel. A kiejtés, szókincs és bizonyos nyelvtani részletek évszázadok alatt sokat változtak. Az írott nyelv folytonossága azonban olyan erős, hogy egy megfelelően képzett mai izlandi az eredetihez közeli formában olvashatja a középkori sagákat. Ez a helyzet Európa nagy nyelveinek többségében jóval nehezebb: egy modern angol olvasó

számára a középangol, még inkább az óangol külön tanulmányokat igényel.

A folytonosság részben földrajzi elszigeteltség eredménye, de tudatos kulturális politika is áll mögötte. A 19. századi nemzeti mozgalom számára a nyelv annak bizonyítéka volt, hogy Izland saját történeti közösség, és nem a dán állam északi periferiája. A dán szavak és más idegen elemek visszaszorítása ezért kulturális önvédelemmé vált. Új fogalmakra lehetőség szerint izlandi elemekből hoztak létre kifejezéseket, és ez a nyelvi alkotókedv a modern technológia korában is folytatódott.

A legismertebb példa a számítógép izlandi neve, *tölva*. A szó új alkotás, amely régi izlandi elemeket kapcsol össze, és egyszerre idézi a szám és a jövődőmondó nő fogalmát. Az elv fontosabb magánál a konkrét szónál: ha új dolog érkezik a világba, nem feltétlenül kell változatlan idegen nevét átvenni. A nyelv saját eszközeivel is képes helyet teremteni neki.

Ez a törekvés időnként kívülről purizmusnak vagy nyelvi különködésnek látszik. Izlandi szempontból azonban egzisztenciális kérdés is lehet. Egy néhány százezer ember által beszélt nyelv olyan globális

környezetben él, amelyet minden területen az angol ural: film, zene, tudomány, informatika, üzlet és közösségi média naponta hozza az angol kifejezéseket. Egy nagy nyelv könnyen felszívja őket. Egy kis nyelvi közösségnek viszont fel kell tennie a kérdést, meddig marad minden élethelyzetben használható saját nyelve.

Az angol jelenléte különösen Reykjavíkban és a turizmusban feltűnő. Egy fiatal izlandi gyakran szinte anyanyelvi szinten beszél angolul, filmeket és sorozatokat eredeti nyelven néz, külföldi egyetemen tanulhat és nemzetközi vállalatnál dolgozhat. A turistákkal teli belvárosban pedig előfordulhat, hogy egy étterem vagy üzlet alkalmazottja maga sem beszél izlandiul, mert a munkahely közös nyelve az angol.

Ez új helyzetet teremtett. A korábbi századokban a nyelv fő veszélyét a dán állami és kulturális befolyás jelentette. A 21. században a globalizáció kevésbé kényszerítő, viszont jóval mindennapibb. Senki sem tiltja meg az izlandi nyelvet, éppen ellenkezőleg, erős állami és társadalmi védelem alatt áll. Az angol mégis minden telefonképernyőn, szakmai konferencián és turistákkal folytatott beszélgetésben jelen van.

A nyelvhez kapcsolódó történeti tudat másik különleges területe a genealógia. Egy kis, viszonylag jól dokumentált népességben a családi kapcsolatok sok nemzedékre visszamenően rekonstruálhatók. A középkori *Landnámabók*, egyházi anyakönyvek és modern adatbázisok együtt olyan családtörténeti rendszert hoztak létre, amelyben sok izlandi meglepően messzire követheti felmenőit.

Az Íslendingabók néven ismert modern genealógiai adatbázis neve tudatosan idézi Ari Þorgilsson középkori művét. A technológia ezzel ismét egy régi kulturális gyakorlat folytatásává válik. A sagákban néhány oldalanként felsorolt rokonsági viszonyok a modern olvasót fárasztják, a középkori társadalomban azonban alapvető információt jelentettek. A mai digitális rendszer sokkal kifinomultabb formában ugyanazt a kérdést teszi fel: ki kitől származik, és hogyan kapcsolódnak egymáshoz az ország családjai?

A genealógiai közelség köré természetesen sok tréfa és külföldi legenda épült. A világ szívesen képzei el Izlandot olyan apró közösségként, ahol mindenki mindenkit ismer és randevú előtt

adatbázisban ellenőrzi, nem közeli rokon-e a másikkal. A valóság kevésbé egzotikus. Reykjavík nagyvárosi társadalom, a modern bevándorlás pedig folyamatosan növeli a lakosság sokféleségét. A történet azonban azért terjed könnyen, mert egy valós sajátosságot – a rendkívüli genealógiai dokumentáltságot – humoros sztereotípiává alakít.

Ugyanez történik az elfekkel és a „rejtett néppel” is. Külföldi riportok visszatérően beszámolnak arról, hogy Izlandon utakat vezetnek el sziklák mellől, mert a lakosság hisz az elfekben. Az efféle történeteknek lehet valós helyi folklórháttérük, ám könnyen olyan képet teremtenek, mintha egy modern, magasan képzett társadalom jelentős része szó szerint természetfeletti lényekhez igazítaná a mérnöki terveket.

A *huldufólk*, a rejtett nép történetei valóban mélyen gyökereznek az izlandi folklórban. Sziklákhöz, dombokhoz és különleges tájakhoz kapcsolódó történetek generációkon át éltek, és a természet olyan helyeit jelölték meg, amelyeket óvatosan vagy tisztelettel kellett kezelni. Ezek a hagyományok sokféleképpen értelmezhetők. Van, aki hisz bennük,

más kulturális örökségként kezeli őket, megint más tréfál velük. A G/Geschichte is az Izlandról alkotott mai kulturális kép részeként emeli ki a „rejtett nép” iránti érdeklődést.

Éppen ezért félrevezető olyan százalékokat keresni, amelyekből meg lehetne mondani, „hány izlandi hisz az elfekben”. A hit itt nem mindig felekezethez hasonló igen-nem állítás. Valaki mondhatja, hogy természetesen nem gondolja szó szerint valóságosnak az elfeket, közben mégsem akarja fölöslegesen felrobbantani azt a sziklát, amelyhez a helyi hagyomány történetet kapcsol. Ebben lehet játékosság, kulturális tisztelet és a táj iránti óvatosság egyszerre.

A népi hagyomány különösen érdekes kapcsolatban áll a modern természetvédelemmel. Ha egy szikla vagy forrás évszázadokon át történetek hordozója, nehezebb pusztán gazdasági erőforrásként tekinteni rá. A folklór így bizonyos esetekben olyan kulturális védőréteget teremthet a táj körül, amelynek modern ökológiai megfelelője a természetvédelmi szabályozás.

A vallási élet egészen más irányban alakult. A reformáció után Izland évszázadokon át szinte teljesen evangélikus-lutheránus társadalom volt. Az egyház nem kizárólag hitközösségként működött, hanem a helyi közigazgatás, oktatás és társadalmi élet egyik alapintézménye is volt. A 20. században azonban az ország ugyanazt a szekularizációt élte át, mint a skandináv világ nagy része. Az államegyház történeti súlya fennmaradt, de a vallásgyakorlás és a személyes hit jóval sokszínűbbé vált.

Ezzel párhuzamosan a régi északi vallás modern újjáélesztése is megjelent. Az Ásatrú hívei nem a viking kor változatlan vallását próbálják rekonstruálni, hiszen ilyen egységes rendszer történetileg aligha létezett. A modern mozgalom az Edda, a folklór és a skandináv hagyomány elemeiből épít vallási közösséget, miközben maga is 20–21. századi társadalmi jelenség.

Ez különösen szép történeti körforgást teremt. A keresztény írástudók azért jegyezték le Odin és Thor történeteit, hogy megőrizték a régi költészet megértéséhez szükséges tudást. Több mint hétszáz évvel később ugyanezek a szövegek olyan emberek

vallási identitásához is forrásul szolgálnak, akik ismét az északi istenek neveit használják rítusaikban. Snorri aligha számított erre, amikor keresztény költészeti tankönyvét írta.

A modern izlandi identitást ugyanakkor egyre kevésbé lehet kizárólag a viking telepések leszármazásaként leírni. Az ország 20. század végi gazdagodása, majd különösen a turizmus és a szolgáltatások növekedése sok külföldi munkavállalót vonzott. Lengyelországból és más európai országokból érkezők, valamint a világ távolabbi részeiről bevándorló családok ma már az izlandi társadalom látható részét alkotják.

Ez új kérdést intéz egy olyan nemzeti identitáshoz, amely sokáig különösen szoros kapcsolatot teremtett nyelv, származás és történelem között. Lehet-e teljes értelemben izlandi az, akinek ősei nem szerepelnek a Landnámabókban, szülei nem beszéltek izlandiul és gyermekként nem hallotta a sagákat? Egy modern demokrácia számára a válasz jogilag nyilvánvaló, kulturálisan azonban minden bevándorló társadalomnak újra meg kell tanulnia.

A kis nyelv különleges nehézséget jelent az integrációban. Egy újonnan érkező könnyen találhat munkát turizmusban vagy nemzetközi vállalatnál úgy, hogy angolul kommunikál. Ez rövid távon megkönnyíti életét, hosszú távon viszont akadályozhatja az izlandi nyelv elsajátítását. A társadalom számára ezért kettős érdek jelenik meg: meg akarja őrizni saját nyelvét, közben olyan nyitott ország akar maradni, ahol külföldiek is képesek otthont teremteni.

A sport látványosan megmutatta, hogyan változhat egy kis ország önképe. Az izlandi férfi labdarúgó-válogatott 2016-os Európa-bajnoki szereplése globális figyelmet kapott, és az Anglia elleni győzelem rövid időre ugyanabba a nemzeti sikertörténetbe került, amelyben a tőkehalháborúk vagy a kulturális világsikerek is helyet kaptak. A női sportnak szintén hosszú és erős hagyománya van; a *G/Geschichte* mai portréi között például Glódís Perla Viggósdóttirt is kiemeli a nemzetközi izlandi sportsikerek képviselőjeként.

Az ilyen pillanatokban a kis méret előnnyé válik. Egy nagy ország világbajnoki vagy kulturális sikere milliók egyik híre lehet. Izlandon egyetlen sportoló,

zenész vagy író nemzetközi eredménye szinte az egész társadalom közös élményévé válhat. Ugyanez igaz a kudarcokra. Ha egy nagyvállalat botrányba keveredik, politikus hibázik vagy természeti katasztrófa sújt egy települést, a társadalmi távolság kisebb.

A kis méret ezért folyamatosan kettős szerepet játszik. Segít bizalmi kapcsolatokat teremteni, gyors döntéseket hozni és közös élményeket kialakítani. Ugyanakkor növeli az összefonódás veszélyét, ahogyan a bankválság megmutatta. Nehezebbé teheti a névtelenséget, miközben könnyebben teremthet közösségi segítséget. Izland modern történetének talán egyik legfontosabb tanulsága, hogy a kisállamiság önmagában sem erény, sem hátrány. Olyan adottság, amely minden korszakban más következményekkel jár.

A mindennapi identításban közben jóval hétköznapiabb dolgok is fontosak. A termáluszooda például aligha kerülne egy hagyományos politikai nemzettörténet középpontjába, Izlandon mégis különleges közösségi intézmény. A geotermikus vízzel fűtött szabadtéri medencékben az emberek télen is találkoznak, beszélgetnek, úsznak, majd forró kis

medencékben ülnek. A fürdő egyszerre sportlétesítmény, közösségi tér és a vulkanikus föld mindennapi használatának egyik legkézzelfoghatóbb példája.

Ugyanez igaz a lóra, a skyrre vagy a gyapjúra. Könnyű belőlük turisztikai klisék készíteni, pedig mindegyik mély történeti kapcsolatot hordoz. Az izlandi ló a telepeskor állatállományának leszármazottja, és hosszú elszigeteltségének megőrzésére szigorú szabályok alakultak ki. A *G/Geschichte* is megjegyzi, hogy a szigetről kivitt lovat nem engedik visszahozni, ezzel is védve az állományt idegen betegségektől és kereszteződéstől. A skyr pedig a modern egészségesélelmiszer-piacon globális terméké vált, miközben alapelve a régi északi tejfeldolgozási kultúrához kötődik.

A különbség a 21. században az, hogy mindez exportálható identitássá lett. Izlandi zene, dizájn, élelmiszer, gyapjútermék és turisztikai élmény ugyanazt az országgépet értékesíti: tiszta természet, erős hagyomány, kreatív modernitás és valamiféle északi különállás. Ez a kép részben valóság, részben tudatos márkaépítés.

A legerősebb nemzeti jelkép mégis maga a táj maradt. Nem azért, mert minden izlandi napi kapcsolatban él gleccserekkel és vulkánokkal. Reykjavík modern lakójának hétköznapija ugyanúgy munkából, közlekedésből, bevásárlásból, képernyőkből és számlákból állhat, mint egy koppenhágai vagy budapesti emberé. A természet mégis sokkal közelebb van, és időnként olyan módon lép be a mindennapokba, amelyet más európai társadalmak ritkán tapasztalnak meg.

A 20. század végére a Reykjanes-félszigeten élők számára a vulkáni táj inkább földtörténeti emlékek látszhatott. A fekete láva alatt forró víz és magma mozgott, geotermikus erőművek használták a hőt, a Kék Lagúna pedig a modern turisztikai Izland egyik legismertebb jelképévé vált. A félszigeten fekvő Grindavík halászfalva ugyanazon természeti rendszer mellett élt, amelyből megélhetés, energia és turisztikai bevétel származott. A föld azonban nem felejtette el, hogy a félsziget vulkáni terület.

Több évszázados nyugalom után egyre több jel utalt arra, hogy Reykjanes új korszakba lép. Ezzel Izland története visszatért ahhoz a ponthoz, ahonnan

könyvünk elindult: ahhoz a földhöz, amely soha nincs teljesen készen.

IZLAND

33. A tűz visszatér

A Reykjanes-félsziget hosszú ideig olyan vulkáni tájnak tűnt, amelynek nagy története már a múlté. A fekete lávamezők, kráter sorok és hasadékok egyértelműen jelezték, hogy a területet a föld mélyéből érkező erők formálták, az emberi időlépték azonban mást sugallt. Az utolsó nagyobb kitörési időszak a középkorban zajlott, majd több évszázados nyugalom következett. Reykjavík közelsége, Keflavík nemzetközi repülőtere, Grindavík halászkikötője, a Svartsengi geotermikus erőmű és a Kék Lagúna idővel egyre inkább azt az érzést kelthette, hogy a vulkanikus múlt immár biztonságosan beépíthető a modern életbe. A láva energiát adott, turistákat vonzott és különleges tájat teremtett, miközben a kitörés inkább történeti emléknek számított.

A föld alatt azonban nem szűnt meg a mozgás. A Reykjanes-félsziget az Atlanti-hátság egyik szárazföldi szakasza, ahol az észak-amerikai és az eurázsiai kőzetlemez távolodik egymástól. A térség vulkanizmusa ráadásul nem egyetlen központi tűzhányó működésére épül. Hosszú hasadékrendszerek mentén magma juthat a kéreg

magasabb részeibe, majd akár több kilométer hosszú repedésekből egyszerre törhet a felszínre. A történeti és geológiai adatok arra utalnak, hogy a félsziget működése hosszabb aktív és nyugalmi periódusokat váltogat. Emiatt a több évszázados csend sem jelentette azt, hogy a rendszer végleg elaludt.

2019 végétől és 2020 elejétől egyre több földrengés rázta meg a félszigetet. Þorbjörn környékén a felszín emelkedését is észlelték, ami arra utalt, hogy a mélyben magma gyűlhet. A mérőműszerek olyan folyamatot követtek, amelynek végkimenetelét akkor még senki sem tudhatta biztosan. Lehetséges volt, hogy a magma a felszín elérése nélkül megáll a földkéregben, ahogyan Izlandon sokszor történik, de az sem volt kizárható, hogy a több évszázados kitörési szünet véget ér.

2021 februárjában és márciusában a földrengések száma drámaian megnőtt Fagradalsfjall térségében. A magma hosszú, függőleges kőzettelért hozott létre a kéregben, miközben a felszín mérhetően elmozdult. A kitörést megelőző napok egyik különös jelensége az volt, hogy a földrengéses aktivitás csökkenni kezdett. A vulkanológusok később arra jutottak, hogy ez nem

feltétlenül a veszély elmúlását jelentette: a magma már sekélyebb, könnyebben áthatolható kőzetekbe érhetett, ezért kisebb ellenállással mozgott tovább.

2021. március 19-én este, helyi idő szerint nem sokkal kilenc óra előtt megnyílt a föld Geldingadalir közelében. A kitörést kamerák és műholdas megfigyelések is gyorsan azonosították. A helyszín nagyjából tíz kilométerre feküdt Grindavíktól, lakatlan völgyben, ezért közvetlenül nem fenyegetett települést vagy fontos infrastruktúrát. Az első képek szinte békésnek tűntek az izlandi vulkánkatasztrófák történetéhez képest: lávaszökőkutak emelkedtek, izzó folyók haladtak végig a völgyön, miközben nem keletkezett az Eyjafjallajökullhoz hasonló hatalmas hamufelhő.

A kitörés különleges társadalmi eseménnyé vált. Reykjavík és a repülőtér közelsége miatt emberek ezrei tudtak viszonylag könnyen eljutni a helyszín közelébe. Túraösvények alakultak ki, mentők és rendőrök ügyeltek a látogatókra, a tudósok pedig szinte példátlan hozzáférést kaptak egy működő kitöréshez. Kamerák, gázmérők, hőmérsékleti érzékelők és más műszerek kerültek a lávamező

mellé. A vulkán hónapokon át változtatta ritmusát: kezdetben több kráter működött, később egyetlen nagyobb kürtő maradt aktív, majd a folyamatos lávaömlést hosszabb szünetekkel váltakozó kitörési szakaszok követték. 2021. szeptember közepére az új lávamező közel öt négyzetkilométert fedett le, és bár geológiai méreteken viszonylag kicsi kitörés volt, hozzáférhetősége miatt kivételes tudományos és társadalmi jelentőségre tett szert.

Sokan remélték, hogy ezzel le is zárult az epizód. A következő év azonban megmutatta, hogy a 2021-es kitörés inkább kezdet volt. 2022 nyarán újabb magma-benyomulást és földrengéssorozatot észleltek Fagradalsfjall környékén, majd augusztusban újabb kitörés kezdődött Meradalir térségében. Ez mintegy tizennyolc napig tartott. 2023 júliusában ismét felszakadt a felszín, ezúttal Litli-Hrútur mellett; a kitörés huszonhat napos volt. Mindkét eset lakatlan térségben zajlott, ezért a közvetlen veszély kezelhető maradt.

Ekkor még úgy tűnhetett, hogy Reykjanes új vulkáni korszakának fő jelensége látványos, de viszonylag ártalmatlan kitörések sorozata lesz. A láva

turistalátványossággá válhatott, a tudomány mérhette a változásokat, a közeli települések pedig tovább élhették mindennapi életüket. 2023 őszén azonban a magmafelhalmozódás helye és jellege megváltozott. Svartsengi és Grindavík térségében erőteljes felszínemelkedés és földrengéses aktivitás kezdődött, majd november 10-én néhány óra alatt egészen új helyzet alakult ki.

Aznap földrengések ezrei rázták meg a térséget, és a mérőműszerek rendkívül gyors kéregmozgást érzékeltek. A magma körülbelül tizenöt kilométer hosszú függőleges telért hozott létre, amely egyenesen Grindavík alatt is áthaladt. A későbbi tudományos elemzések szerint a magma beáramlásának sebessége olyan nagy volt, hogy a kutatók eleinte mérési hibára gyanakodtak. A műszerek azonban helyesen működtek: a földkéreg valóban rendkívüli gyorsasággal nyílt szét.

Grindavíkot még aznap este kiürítették. Mintegy négyezer embernek kellett elhagynia otthonát, sokaknak úgy, hogy nem tudták, néhány nap vagy néhány év múlva térhetnek-e vissza. A város utcáin mély repedések nyíltak, utak süllyedtek meg,

vezetékek szakadtak el, házak sérültek meg. A veszély különös formája az volt, hogy ekkor még nem tört ki a vulkán. A legnagyobb pusztítást maga a földkéreg szétnyílása okozta.

Az esemény megváltoztatta a vulkáni veszélyről alkotott képet. Fagradalsfjall korábbi kitörései során az emberek több kilométerre állhattak a lávától, Grindavík esetében viszont egy működő település került közvetlenül egy magmás hasadék fölé. A vulkán többé nem a városon kívül zajló természeti látványosság volt. A föld alatt haladó magma szó szerint kettévágta az emberi infrastruktúrát.

A novemberi magma-benyomulás végül kitörés nélkül állt meg, de a rendszerben újabb magma kezdett felhalmozódni. December 18-án a Sundhnúkur-krátorsor mentén már felszínre is tört. A néhány kilométer hosszú hasadékból hatalmas lávaszökőkutak emelkedtek, de az első kitörés rövid életű volt. A magma ezután ismét gyűlni kezdett Svartsengi alatt, és kialakult az a ritmus, amely a következő évek egyik meghatározó izlandi természeti jelenségévé vált.

2024. január 14-én újabb hasadékok nyíltak, ezúttal Grindavíkhöz veszélyesen közel. Egy rés a védművek közelében, majd egy másik magában a város szélén nyílt meg. A januári esemény után a vulkanológiai modellek is abból indultak ki, hogy későbbi magma-benyomulás ismét jelentős felszíni repedéseket okozhat Grindavíkban, és akár a településen belül is megnyílhat új kitörési hasadék. Ettől kezdve a város sorsa már már nem kizárólag azon múlt, merre folyik a láva. A felszín alatti repedéshálózat önmagában is állandó veszélyforrássá vált.

A hatóságok közben olyan mérnöki vállalkozásba kezdtek, amely Izland régi történetének modern változataként is felfogható. Földből és kőből hatalmas védőgátakat emeltek Grindavík, a Svartsengi-erőmű és más fontos létesítmények körül. A cél nem az volt, hogy megállítsák a lávát abban az értelemben, ahogyan egy vizgát feltartóztatja a folyót. A lávafolyam útját próbálták eltéríteni, időt nyerni és megakadályozni, hogy a legfontosabb infrastruktúrát közvetlenül elérje.

A történet különös kapcsolatot teremtett a múlt és jelen között. A középkori izlandi gazda imádkozott, amikor a láva birtoka felé közeledett. Jón Steingrímsson 1783-ban prédikációt tartott Kirkjubæjarklausturban, miközben hívei a Laki-kitörés elől reméltek menekülést. A 21. századi Izland műholdas radarral méri a kéreg deformációját, GNSS-állomásokkal követi a felszín milliméteres mozgását, számítógépes modellel számítja a várható lávaútvonalakat, majd buldózerekkel több méter magas földsáncokat épít. Az alaphelyzet azonban ismerős maradt: az ember tudásával és rendelkezésére álló eszközeivel megpróbál alkalmazkodni egy olyan erőhöz, amelynek működését irányítani nem képes.

2024-ben a kitörések egymást követték. Február 8-án, március 16-án, május 29-én, augusztus 22-én és november 20-án ismét felszínre tört a magma a Sundhnúkur-krátorsor környezetében. Az év végére a 2023. decemberi kitöréssel együtt hét felszíni esemény történt, két további magma-benyomulás pedig kitörés nélkül zajlott le. A sorozat különlegessége az volt, hogy minden esemény után újra megkezdődött Svartsengi emelkedése: a mélyből

érkező magma újratöltötte a sekélyebb tározót, majd amikor elegendő nyomás alakult ki, újabb telér indult a Sundhnúkur felé.

A kitörések jelentősen különböztek egymástól. Egyesek néhány napig tartottak, mások jóval hosszabbak lettek. Az augusztus 22-én kezdődő 2024-es kitörés például több mint hatvanmillió köbméter lávát hozott felszínre, és mintegy 15,8 négyzetkilométert fedett be, ezzel az addigi Sundhnúkur-sorozat legnagyobb eseménye lett. A novemberi kitörésnél a láva ismét elérte a Grindavík felé vezető utat, és olyan területekre is eljutott Svartsengi térségében, amelyeket korábbi lávafolyamok nem értek el.

A Kék Lagúna története különösen jól érzékelteti az izlandi természet kettősségét. A világhírű termálfürdő a Svartsengi geotermikus erőmű melléktermékeként keletkezett vízhez kötődik, vagyis közvetlenül annak a vulkanikus rendszernek köszönheti létét, amely később fenyegetni kezdte. A vendégek azért utaznak ide, hogy a föld belső hőjében fürödjenek, ugyanakkor a létesítményt többször ki kellett üríteni, amikor ugyanennek a geológiai

rendszernek a magmája közelebb került a felszínhez. A kormány hivatalos tájékoztatása is többszöri elővigyázatossági kiürítésekről számolt be; a létesítmény és Grindavík később ismét megnyílt a látogatók előtt.

2025. április 1-jén újabb nagy magma-benyomulás következett. A modellek szerint körülbelül harmincmillió köbméter magma hagyta el a Svartsengi alatti tározót, ez volt a legnagyobb ilyen esemény a 2023. november 10-i rendkívüli telérképződés óta. A felszíni kitörés ehhez képest rövidebb és kisebb volt, ami ismét megmutatta, hogy a mélyben mozgó magma mennyisége nem azonos automatikusan a felszínre jutó láva mennyiségével. A térség viselkedése minden újabb eseménnyel több adatot adott a tudósoknak, ugyanakkor arra is figyelmeztetett, hogy az előző kitörésekből felállított szabályok könnyen megváltozhatnak.

2025. július 16-án kezdődött a Sundhnúkur-sorozat kilencedik kitörése. Ez augusztus 5-re véget ért, a földfelszín emelkedése azonban rövidesen újra megindult, vagyis a magma utánpótlása folytatódott. Az Izlandi Meteorológiai

Hivatal már ekkor hangsúlyozta, hogy a kitörés lezárulta nem azonos a vulkáni ciklus befejeződésével. Instabil, friss láva, gázszennyezés és a mélyben folytatódó magmafelhalmozódás miatt a térség veszélyei megmaradtak.

A legfontosabb változás talán az időérzékelésben következett be. 2023 végén minden egyes új magma-benyomulást szinte azonnal követett a következő válság. Később a feltöltődési időszakok hosszabbodni kezdtek. A 2025. augusztusi kitörés lezárulta után hónapok teltek el újabb felszíni esemény nélkül, miközben Svartsengi lassan tovább emelkedett. A hosszabb szünet első pillantásra megnyugtató lehetett, tudományos szempontból azonban nem feltétlenül jelentette a folyamat végét. A Meteorológiai Hivatal 2026 júniusában arra hívta fel a figyelmet, hogy a tározóban felhalmozódott magma mennyisége már meghaladta a korábbi kitörések több megelőző feltöltődési szakaszának értékeit.

A könyv lezárásának napján, 2026. augusztus 18-án a történet ezért még mindig nyitott. Az aznap közzétett hivatalos mérés szerint 2025 júliusának közepe óta mintegy 29,1 millió köbméter magma

halmozódott fel Svartsengi alatt; a becslési bizonytalanság 28,3 és 29,9 millió köbméter közé esik. A felszín tovább emelkedik, bár lassú és egyenletes ütemben, a földrengéses aktivitás pillanatnyilag alacsony. A szakemberek legvalószínűbb forgatókönyve az, hogy a növekvő nyomás végül új magma-benyomulást indít a Sundhnúkur-krátorsor felé, amely újabb kitöréshez vezethet. A korábbi események alapján a figyelmeztetési idő akár húsz perc és néhány óra között is maradhat.

Ez a néhány mondat szinte tökéletesen összefoglalja, mennyire megváltozott az ember viszonya a vulkánhoz. A középkori telepes a földrengést érezte, az eget figyelte és a helyi tapasztalatokra hagyatkozott. A 21. századi izlandiak műholdról mérik a felszín elmozdulását, matematikai modellekkel becsülik meg a magma térfogatát, és percek alatt riaszthatják mobiltelefonon egy egész település lakosságát. Mégsem tudják megmondani azt, ami a lakó számára a legfontosabb: pontosan mikor nyílik meg legközelebb a föld, hol jelenik meg a hasadék, és merre indul a láva.

Grindavík története emiatt jóval több lett egy vulkáni veszélyhelyzetnél. Egy egész városnak kellett megtapasztalnia, milyen az, amikor az otthon fogalma elveszíti magától értetődőségét. Egy ház fizikailag sértetlen maradhat, miközben tulajdonosa hónapokon át nem tudja, érdemes-e visszaköltöznie. Egy utca egyik végén működhetnek vállalkozások, a másikon pedig repedések és új lávamezők mutathatják, mi történt. Az államnak lakhatási, biztosítási, tulajdonjogi és kártalanítási kérdések egész sorát kellett kezelnie, miközben senki sem tudhatta, mikor tekinthető véglegesen biztonságosnak a terület.

2026-ra Grindavík már ismét működő település képét is mutatja: a város önkormányzata aktív, bizonyos szolgáltatások és turisztikai létesítmények újból megnyíltak, és a hivatalos kommunikáció ismét látogatható helyként mutatja be a települést. Ez azonban nem jelenti a 2023 előtti állapot egyszerű helyreállítását. A város környezetében új lávamezők fekszenek, védősáncok húzódnak, utak nyomvonala változott meg, és a lakók életében ott maradt annak tudata, hogy a következő riasztás ismét gyors döntést követelhet.

A vulkáni ciklus gazdasági kérdéseket is felvet. Svartsengi geotermikus erőműve fontos része a térség energia- és melegvíz-ellátásának. A Reykjanes-félsziget ráadásul magában foglalja Keflavík nemzetközi repülőterét, amely Izland és a külvilág fő kapuja. A kitörések eddig nem bénították meg úgy az európai légi közlekedést, mint Eyjafjallajökull 2010-ben, részben azért, mert a hasadékos lávaöntések jóval kevesebb finom hamut termelnek. A 2021 óta tartó események mégis megmutatták, mennyire közel kerülhet vulkáni veszély egy modern állam stratégiai infrastruktúrájához.

A védekezés ezért a modern izlandi állam egyik új feladatává vált. Utakat lehet áthelyezni, vezetékeket javítani, gátakat emelni, veszélyzónákat kijelölni és evakuációs gyakorlatokat tartani. A tudomány képes egyre pontosabban megmutatni, mi történik a föld alatt. A teljes biztonságot azonban egyik eszköz sem teremti meg. A vulkáni táj használatáért cserébe a társadalomnak vállalnia kell bizonyos kockázatot.

Ennek jelentősége Grindavík határain kívül is érződik. Reykjavík térsége ugyan nem közvetlenül a jelenlegi kitörések mellett fekszik, de az ország

lakosságának döntő része Délnyugat-Izlandon koncentrálódik. A Reykjanes új aktivitása ezért arra emlékeztet, hogy az a geológiai rendszer, amelyet évszázados csend alapján a modern társadalom kiszámíthatónak hitt, hosszabb időre ismét aktívvá válhat.

A vulkanológusok gyakran a Krafla 1975 és 1984 között zajló tűzeseményeivel vetik össze a jelenlegi ciklust. Ott húsz magma-benyomulás történt mintegy tíz év alatt, és kilenc alkalommal alakult ki kitörés. A Sundhnúkur eseményeinek mintázata eltér, de a Krafla tapasztalata arra figyelmeztet, hogy az ilyen folyamatok nem feltétlenül egy-két látványos kitöréssel zárulnak le. Évekig tartó ciklusok lehetnek, amelyekben a föld újra és újra megemelkedik, majd a magma más helyre mozdul.

Ez különös helyzetet teremt az emberi idő és a földtani idő találkozásánál. Tíz év egy vulkáni rendszer számára szinte pillanat. Egy Grindavíkban élő család számára viszont egy gyermek teljes iskolai korszaka. Egyetlen geológiai ciklus alatt munkahelyek változhatnak meg, házak értéke alakulhat át, emberek költözhetnek el és vissza, vállalkozások szűnhetnek

meg vagy születhetnek újjá.

Izland ezért ma ugyanazzal az alapvető kérdéssel él együtt, amellyel első telepesei találkoztak több mint ezer éve: mennyire lehet tartós otthont építeni egy állandóan változó földön? A válasz nem az, hogy lehetetlen. Ha ez volna igaz, Izland története 874 után hamar véget ért volna. A válasz inkább az alkalmazkodás. Tudni kell, melyik földet érdemes használni, milyen veszélyt lehet vállalni, mikor kell elhagyni egy helyet, és mikor lehet visszatérni.

A modern társadalom eszközei összehasonlíthatatlanul jobbak, de az alaphelyzet nem változott. A föld nem köt szerződést az emberrel.

Ez az oka annak is, hogy Izland történetének végére nem lehet pontot tenni ugyanúgy, mint egy lezárt királyság vagy háború történetére. Amikor ezek a sorok készülnek, magma gyűlik Svartsengi alatt. A következő kitörés hónapok múlva történhet, vagy az események más irányt vehetnek. Mire valaki évekkel később elolvassa ezt a könyvet, új lávamező fekdühet ott, ahol ma út vagy pusztta található. Izland térképe tehát még mindig készül.

EPILÓGUS

Egy sziget emlékezete

Pingvellirben a látogató egyszerre többféle időben áll. Az egyik a földtani idő. A sziklafalak, törések és hasadékok azt mutatják, hogyan távolodik egymástól két kőzetlemez, miközben az Atlanti-óceán lassan szélesedik. A másik az emberi történelem ideje. Ugyanezen a vidéken gyűltek össze a középkori izlandiak, hogy törvényt mondjanak, pereket rendezzenek, kereskedjenek és híreket cseréljenek. Itt kapcsolódik egymáshoz az a két történet, amelyet Izlandon sohasem lehet teljesen elválasztani: a földé és az emberé.

Amikor a 9. században az első nagyobb telepeshullám megérkezett, az emberek lakatlan országot találtak, de korántsem üres világot. A táj minden döntésüket meghatározta. A folyó megszabta az útvonalat, a legelő a gazdaság méretét, a tenger az élelmiszert, a tél pedig azt, mennyi állat élheti meg a tavaszt. A telepesek magukkal hozták Skandinávia törvényeit, vallását és társadalmi szokásait, de mindezt hozzá kellett igazítaniuk egy olyan szigethez,

ahol király nem volt, és ahol a távolság önmagában politikai tényezővé vált.

A király nélküli szabadállamot könnyű romantikus szabadságkísérletként látni. Valójában durva társadalom volt, amelyben rabszolgaság, vagyoni különbségek, vérbosszú és politikai erőszak is létezett. Rendkívülisége inkább abban rejlett, hogy saját intézményeivel több mint három évszázadon át képes volt működni. Az Alpingi és a jogi kultúra arra szolgált, hogy az erőszak ne váljon folyamatos háborúvá, és hogy egy központi végrehajtó hatalom nélküli társadalom mégis közös szabályokat fogadjon el.

A rendszer végül saját hatalmi koncentrációjának terhe alatt tört meg. Néhány család túl nagyra nőtt, a korábbi egyensúly felbomlott, és a norvég király olyan erőt kínált, amely képesnek látszott helyreállítani a békét. Izland elvesztette politikai önállóságát, de ettől még nem veszítette el önmagát. A nyelv, a jogi hagyomány, a családi emlékezet és mindenekelőtt a középkori irodalom olyan kulturális folytonosságot teremtett, amely évszázadokkal később politikai jelentőségre tett szert.

A sagák talán ezért fontosabbak Izland történetében, mint bármely konkrét csata. Bennük a sziget lakói megőrizték saját eredettörténetüket, konfliktusaikat, hőseiket és kudarcukat is. Ugyanez igaz az Eddára. Snorri Sturluson azért jegyezte le a régi mítoszokat, hogy a költők értsék elődeik nyelvét. A következmény ennél jóval nagyobb lett: Izland őrizte meg az északi pogány világ egyik leggazdagabb emlékezetét.

A következő évszázadok sokszor kevésbé hősiesek. A dán korona alatt élő izlandiak járványokat, kereskedelmi korlátozásokat, reformációt, rabszolgarablást, hideg időszakokat és éhínségeket éltek át. Laki 1783-as kitörése megmutatta, mennyire közel kerülhet egy egész társadalom a katasztrófához. A lakosság körülbelül ötöde meghalt, az állatállomány hatalmas része elpusztult, és a sziget jövője egy időre valóban bizonytalannak látszott.

Mégis ebből a szegény országból nőtt ki a 19. századi nemzeti mozgalom. Jón Sigurðsson nem hadsereget vezetett, hanem történelmi érveket gyűjtött, jogot értelmezett, cikkeket írt és alkudozott. Izland függetlensége nem egyetlen forradalmi

pillanatban született meg. Évtizedek alatt épült fel: az Althing 1845-ös helyreállításával, az 1874-es alkotmánnyal, az 1904-es hazai kormányzással és az 1918-as szuverenitással. 1944-ben már csak az utolsó köteléket kellett megszüntetni.

A második világháború különös gyorsítószerként működött. A brit csapatok 1940-ben megszállóként érkeztek, az amerikai katonák később megállapodás alapján vették át védelmi szerepüket, közben pedig utak, repülőterek és munkahelyek épültek. Néhány év olyan gazdasági és társadalmi változást hozott, amelyhez korábban évtizedek kellettek volna. A háború végére Izland politikailag független és gazdaságilag jóval modernebb ország lett.

A hidegháború ismét azt bizonyította, hogy egy kis állam ereje nem feltétlenül népességével vagy hadseregével arányos. Izlandnak saját hadserege továbbra sem volt, mégis a NATO stratégiaiilag fontos tagjává vált. Földrajzi helyzetét pedig a tőkehalháborúban olyan ügyesen használta fel, hogy három alkalommal is meghátrálásra kényszerítette Nagy-Britanniát. A győzelem után a kétszáz tengeri mérföldes gazdasági övezet rövidesen nemzetközi

normává vált.

A modern jólét saját problémákat hozott. A kvótarendszer hatékonyabbá tette a halászatot, közben vagyont koncentrált. A liberalizált pénzügyi rendszer néhány évre úgy látszott, mintha megszabadítaná Izlandot kis méretének minden korlátjától. 2008 bebizonyította, hogy éppen ellenkezőleg: a bankok mérete és az állam kicsisége együtt hozta létre a rendszer legnagyobb gyengeségét. A vállalati vikingek kora néhány nap alatt ért véget.

Az ország még ebből a válságból is gyorsabban állt talpra, mint sokan várták. Ebben szerepe volt a korona leértékelődésének, a halászatnak, az alumíniumiparnak, a tőkekorlátozásoknak, az adósságrendezéseknek és a bankrendszer szokatlan újjászervezésének. Majd megjelent egy új gazdasági erő: a turista. Izland addigi történetének veszélyei – a vulkán, gleccser, vad tenger és szélsőséges táj – részben ugyanazok a jelenségek lettek, amelyekért emberek milliói hajlandók voltak odautazni.

A tűz ezzel új értelmet kapott, de sohasem vált teljesen ártalmatlan látványossá. Grindavík 2023

utáni története brutálisan emlékeztette erre az országot. Egy modern városban ugyanúgy megnyílhat a föld, ahogyan a sagák korában. A különbség az, hogy ma műholdak, szeizmométerek, geodéziai mérőhálózatok és számítógépes modellek figyelik a folyamatot. Ez életet menthet és időt adhat, a geológiai erőt azonban nem szünteti meg.

Ha van valami, ami Izland több mint ezeréves történetén végigvonul, talán éppen ez az alkalmazkodás. A telepések új gazdasági rendszert építettek a szigeten. A király nélküli társadalom saját jogrenddel próbálta kezelni konfliktusait. A kereszténységet kompromisszummal fogadták el, a dán uralom alatt a nyelv és az irodalom őrizte a különállást, a 19. században ugyanezt a kulturális örökséget politikai önállósággá formálták. A halászok motorra váltottak, az állam kiterjesztette tengeri határait, a föld belső hőjéből fűtést és energiát készítettek, majd egy pénzügyi összeomlás után új gazdasági modellt kerestek.

Az alkalmazkodás azonban nem valamiféle veleszületett izlandi csodatulajdonság. Voltak rossz döntések, súlyos hibák és olyan időszakok, amikor a

túlélés részben szerencsén múlt. A telepesek környezetrombolása évszázados talajerózióhoz vezetett. A szabadállam elitje saját rendszerét rombolta le. A dán kereskedelmi monopólium sokáig gátolta a fejlődést. A bankrendszer növekedését pedig éppen azok az intézmények nem fékezték meg időben, amelyeknek feladatuk lett volna.

Izland története ezért akkor a legérdekesebb, ha nem sikertörténetté vagy hősi mítosszá egyszerűsítjük. A szabadság vágya valóban fontos benne, de ugyanilyen fontos a függés. A sziget a kezdetektől rászorult külföldi fára, gabonára és fémre, később brit halpiacokra, dán politikai központra, amerikai védelemre, nemzetközi tőkére és turistákra. A függetlenség sohasem jelentette a külvilágtól való elszakadást. Inkább azt a képességet jelentette, hogy a kis közösség saját érdekei szerint próbálja kezelni elkerülhetetlen kapcsolatait.

Ugyanez igaz a természethez való viszonyára is. Izland soha nem győzte le vulkánjait. Nem győzte le az Atlanti-óceánt, a telet vagy a gleccsereket sem. Megtanulta használni azt, amit lehetett: halat fogni a tengerből, energiát nyerni a folyókból és földhőből,

turistáknak megmutatni a lávamezőket. Amikor pedig a természet olyan erővel lépett fel, amelyet nem lehetett hasznosítani, az emberek elköltöztek, újraépítettek vagy más megélhetést kerestek.

Pingvellir ezért különösen jó hely arra, hogy lezárjuk ezt a történetet. A táj egyszerre őrzi a geológiai változás és az emberi emlékezet nyomait. A törvényszikla pontos helyén lehet vitatkozni, a középkori sátrak eltűntek, a régi gyűlés embereiből pedig alig maradt más, mint nevük a könyvekben. Mégis ugyanaz a hely lett a modern köztársaság egyik legfontosabb nemzeti tere.

A sagák emberei számára a jó hírnév jelentette azt, ami túlélhette a halált. A *Hávamál* bölcsessége szerint az ember meghal, a vagyon elmúlik, de a hírnév fennmaradhat. Izland egész története bizonyos értelemben ennek a gondolatnak a nagy változata. Egy olyan nép, amelynek száma évszázadokon át alig érte el egy mai európai kisváros lakosságát, történeteivel, nyelvével és politikai kitartásával olyan kulturális jelenlétet teremtett, amely messze meghaladja méretét.

A történet utolsó képe mégsem egy saga kézírata, parlament vagy nemzeti zászló. Grindavík fölött állunk képzeletben. Az egyik irányban ott a tenger, amelyből a város évszázadokon át megélt. A másikban Svartsengi gőze emelkedik, annak a geotermikus energiának a jeleként, amely a modern Izland egyik legnagyobb előnye. A közelben új, fekete láva terül el, fölötte utak, védősáncok és mérőműszerek mutatják az ember jelenlétét. A föld mélyén pedig, miközben ezek a sorok készülnek, ismét magma gyűlik.

Senki sem tudja biztosan, mikor tör felszínre. Izland története éppen ezért nem ér véget.

A sziget tovább épül.

FELHASZNÁLT IRODALOM

A kötet többféle forrásra épül. A történeti áttekintést általános Izland-történetekkel, a középkori korszakot jog-, társadalom- és irodalomtörténeti munkákkal, valamint magukkal az Edda-szövegekkel és az izlandi sagákkal ellenőriztük. A Laki-kitörés, a második világháború, a tőkehalháborúk és a 2008-as pénzügyi összeomlás olyan témák, amelyekhez külön monográfiákat használtunk. A 2021 után kezdődő új Reykjanes-vulkáni korszaknál a könyvek mellett az izlandi hatóságok és mindenekelőtt az Izlandi Meteorológiai Hivatal folyamatosan frissített közlései szolgáltak forrásul.

A könyv kiindulópontját a *G/Geschichte Porträt* 2026-os Izland-száma adta, amely a telepeskortól a sagákon, Snorri Sturlusonon és a dán korszakon át a Laki-kitörésig és a tőkehalháborúig jelöli ki a történet fő csomópontjait. A jelen kötet azonban jóval szélesebb időszakot és több témakört dolgoz fel, önálló szerkezetben.

Átfogó történeti munkák

Bjarnason, Egill: *How Iceland Changed the World: The Big History of a Small Island*. Penguin Books, 2021. Olvasmányos, nagyívű Izland-történet, amely különösen jól használható annak bemutatására, hogyan kapcsolódott a kis sziget a világtörténelem nagyobb folyamataihoz. A grönlandi és amerikai utak, a nacionalizmus, a második világháború, a hidegháború és a nemek közötti egyenlőség történetéhez is fontos háttéranyagot adott.

Karlsson, Gunnar: *Iceland's 1100 Years: History of a Marginal Society*. C. Hurst & Co., London, 2000; a felhasznált paperback kiadás 2020. A kötet egyik legfontosabb alapszövege. A településtől a szabadállamon, az egyház és a társadalom változásain, a dán uralmon és a nemzeti mozgalmon át a modern Izlandig részletes történeti keretet ad. Külön értéke, hogy a politikai események mellett a népesség, megélhetés, társadalmi rétegződés és gazdasági modernizáció kérdéseit is végigköveti.

G/Geschichte Porträt 1/2026: *Island – Land des Feuers, Insel der Mythen*. Verlag Herder, 2026. A könyv ötletének közvetlen kiindulópontja és egyben kronológiai ellenőrző forrás. Külön összeállításokat

közöl a telepeskorról, az Althingről, a sagákról, a kereszténység felvételéről, Grönland és Amerika eléréséről, Snorriról, az Eddáról, a dán korszakról, az 1627-es rabszolgarablásról, a boszorkányperekről, Lakiról és a tőkehalháborúkról.

Viking kor, szabadállam és sagák

Byock, Jesse L.: *Viking Age Iceland*. Penguin Books, 2001. A középkori izlandi társadalom egyik legfontosabb modern összefoglalása. A goðik és követőik kapcsolatát, az Althing működését, a jogérvényesítés sajátos formáit, a rokonságot, a becsületet, a vérbosszút, a közvetítést és a szabadállam hatalmi rendszerét részletesen elemzi.

Bödl, Klaus - Vollmer, Andreas - Zernack, Julia (szerk.): *Isländersagas. Die Neuübersetzung*. Az óizlandi eredetiből fordította Klaus Bödl, Wolfgang Butt, Thomas Esser és Tina Flecken. Fischer Klassik, S. Fischer Verlag, Frankfurt am Main, 2014. A családi sagák nagy német gyűjteménye. A kötet számára elsősorban a sagaelbeszélés világának, a családi konfliktusoknak, a jogi gondolkodásnak, a nőalakoknak, a bosszú és kártérítés kultúrájának megértéséhez szolgált elsődleges irodalmi háttérként.

Clunies Ross, Margaret: *The Cambridge Introduction to the Old Norse-Icelandic Saga.* Cambridge University Press, 2010. A sagák műfajainak, keletkezési környezetének, szóbeliség és írásbeliség kapcsolatának, valamint történeti forrásértékének elemzéséhez használt szakirodalom. Különösen fontos annak elkerüléséhez, hogy a sagákat akár szó szerinti történeti beszámolóként, akár egyszerű fikcióként kezeljük.

Edda és északi mitológia

Sturluson, Snorri: *The Prose Edda: Norse Mythology.* Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Jesse L. Byock. Penguin Classics, 2005. A Snorri-fejezet és az északi mitológia bemutatásának egyik elsődleges forrása. Az istenek története mellett azért is alapvető, mert megmutatja, milyen költészeti célból rendszerezte egy 13. századi keresztény izlandi szerző a régi pogány hagyományt.

The Poetic Edda. Fordította Carolyne Larrington. Revised edition. Oxford World's Classics, Oxford University Press, 2014. A mitológiai és hősi költemények elsődleges forrása. Odin, Thor, Baldr, Ragnarök, a *Hávamál*, valamint Sigurd mondakörének

feldolgozásához szolgált alapul.

Moll, Martin: recenzió Óskar Guðmundsson *Snorri Sturluson – Homer des Nordens. Eine Biographie* című kötetéről. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanistische Abteilung*, 129, 2012. A feltöltött állomány nem Guðmundsson teljes 2011-es Snorri-életrajza, hanem annak részletes szakmai recenziója. Ellenőrző forrásként használtuk Snorri politikai pályájának és a biográfia forráskezelésének megítéléséhez.

Természet, vulkanizmus és az Izland-kép

Oslund, Karen: *Iceland Imagined: Nature, Culture, and Storytelling in the North Atlantic*. University of Washington Press, Seattle-London, 2011. Fontos háttérmunka annak megértéséhez, miként alakították a külföldiek Izland képét az évszázadok során: Thulétól, a viking romantikán és az „érintetlen” északi természet képzetén át a modern turisztikai országmárkáig.

Witze, Alexandra - Kanipe, Jeff: *Island on Fire: The Extraordinary Story of a Forgotten Volcano That*

Changed the World. Pegasus Books, amerikai kiadás 2015; a felhasznált elektronikus kiadás 2016. A Laki 1783-1784-es kitörésének, a fluor- és kénszennyezésnek, az izlandi éhínségnek és a kitörés európai légköri hatásainak részletes feldolgozása. A könyv segített elkülöníteni a jól alátámasztott következményeket a Lakihoz utólag hozzákötött, jóval bizonytalanabb globális történelmi állításoktól.

Második világháború és hidegháború

Bittner, Donald F.: *The Lion and the White Falcon: Britain and Iceland in the World War II Era*. Archon Books, 1983. A brit megszállás, az izlandi-brit viszony, a sziget stratégiai jelentősége és a második világháború katonai-diplomáciai hátterének részletes monográfiája.

Tőkehalháborúk

Jónsson, Hannes: *Friends in Conflict: The Anglo-Icelandic Cod Wars and the Law of the Sea*. C. Hurst & Company, London – Archon Books, Hamden, 1982. A halászati határok kiterjesztését és a brit-izlandi konfliktusokat résztvevői közelségből bemutató munka. Az 1952-es négymérföldes

kiterjesztéstől az 1958-as, 1972-es és 1975-ös nagy vitáig követi a folyamatot, és részletesen tárgyalja a kétszáz mérföldes kizárólagos gazdasági övezet nemzetközi jogi elfogadását.

A 2008-as pénzügyi összeomlás

Jónsson, Ásgeir - Sigurgeirsson, Hersir: *The Icelandic Financial Crisis: A Study into the World's Smallest Currency Area and its Recovery from Total Banking Collapse*. Palgrave Macmillan, 2016. A 2008-as összeomlás és az azt követő helyreállítás fő forrása. A bankrendszer növekedésétől és a 2006-os „Geyser crisis” figyelmeztetésétől a Glitnir mentési kísérletén, Landsbanki és Kaupthing bukásán, Icesave-en és a tőkekorlátozásokon át a bankok átszervezéséig, a hedge fundokkal folytatott tárgyalásokig és a pénzügyi stabilizációig követi a történetet.

Hivatalos és frissített források

A 2021 után kezdődő Reykjanes-vulkáni korszakhoz az **Icelandic Meteorological Office / Veðurstofa Íslands** földrengés-, deformáció-, magmafelhalmozódási és kitörési jelentéseit

használtuk. A 2025. augusztus 5-én véget ért kilencedik Sundhnúkur-kitörés után is folytatódott a Svartsengi alatti felszínemelkedés és magmafelhalmozódás; a 2026 nyarán elérhető hivatalos értékelések szerint a vulkáni rendszer továbbra sem tekinthető lezártnak.

A Grindavík 2023-as kiürítésével, a védművekkel és a térség működésével kapcsolatos részekhez az izlandi kormány és a helyi hatóságok hivatalos közléseit is ellenőrző forrásként használtuk.

IZLAND TÖRTÉNETE - RÖVID KRONOLÓGIA

825 körül - Dicuil ír szerzetes olyan északi Thuléről ír, amelyet egyes kutatók Izlanddal azonosítanak. Az azonosság nem bizonyított.

860 körül - A későbbi izlandi hagyomány szerint Naddodd, majd Garðar Svavarsson skandináv hajósok elérik a szigetet.

865 körül - Hrafna-Flóki tudatosan indul az új föld felkutatására; a hagyomány hozzá kapcsolja az Ísland, „Jégország” elnevezést.

874 - A hagyományos kronológia szerint Ingólfur Arnarson Reykjavík térségében telepszik le. Megkezdődik a landnám, a nagy betelepülési korszak.

930 - Létrejön az Alþingi Þingvellirben; kezdetét veszi az izlandi szabadállam korszaka.

982 körül - Erik a Vörös izlandi száműzetése idején felderíti Grönland délnyugati partvidékét.

999/1000 – Az Althing kompromisszumos döntésével Izland hivatalosan felveszi a kereszténységet.

1000 körül – Grönlandi és izlandi hátterű északi hajósok elérik Észak-Amerikát. L'Anse aux Meadows régészeti lelőhelye bizonyítja a 11. század eleji északi jelenlétet.

1096 – Bevezetik a tizedet, amely jelentősen erősíti az izlandi egyház gazdasági helyzetét.

1133 – Létrejön Þingeyrar kolostora, a középkori izlandi könyvkultúra és történetírás egyik fontos központja.

1178/1179 körül – Megszületik Snorri Sturluson.

1220 után – Snorri megalkotja a később Próza-Edda vagy Snorra-Edda néven ismert költészeti művet.

1238 – Az örlygsstaðiri csata a Sturlung-korszak hatalmi háborúinak egyik döntő összecsapása.

1241 – Snorri Sturlusont Reykholtban meggyilkolják.

1262-1264 - Izland vezetői fokozatosan elfogadják a norvég király fennhatóságát. Véget ér a szabadállam.

1270 körül - A Költői Edda legfontosabb kéziratát őrző Codex Regius keletkezésének időszaka.

1380 - Izland Norvégiával együtt a dán király fennhatósága alá kerül.

1402-1404 - Súlyos pestisjárvány pusztít Izlandon.

1550 - Jón Arason hólar-i katolikus püspököt két fiával együtt kivégzik. Ezzel összeomlik a reformáció elleni szervezett ellenállás.

1551 - A dán korona megszilárdítja a lutheránus reformációt Izlandon.

1584 - Megjelenik Guðbrandur Þorláksson teljes izlandi nyelvű Bibliája, a Guðbrandsbiblía.

1602 - A dán korona kereskedelmi monopóliumot vezet be.

1625-1683 - Az izlandi boszorkányperek legsúlyosabb időszaka; a kivégzettek szinte

valamennyien férfiak.

1627 – Észak-afrikai korzárok támadják meg Izland több partvidékét, és mintegy 350-400 embert hurcolnak rabszolgaságba.

1662 – Izlandon is elfogadják a dán abszolút monarchia rendszerét.

1703 – Országos népszámlálást tartanak; ez a világ legkorábbi, teljes lakosságot átfogó népszámlálásai közé tartozik.

1783. június 8. – Megkezdődik a Laki-Lakagígar hasadékkitorés.

1783-1784 – A vulkáni gázok, állatpusztulás, éhínség és betegségek Izland történetének egyik legsúlyosabb demográfiai katasztrófáját idézik elő.

1786 – Reykjavík városi jogokat kap; megkezdődik a régi dán kereskedelmi monopólium rendszerének átalakítása.

1800 – A dán kormány megszünteti az Althing régi formáját.

1809 – Jørgen Jørgensen rövid életű hatalomátvétele során független izlandi politikai rendszert próbál létrehozni.

1811. június 17. – Megszületik Jón Sigurðsson, a későbbi függetlenségi mozgalom központi alakja.

1845 – Reykjavíkban újra összeül az Althing, ekkor még tanácsadó testületként.

1851 – A reykjavíki nemzeti gyűlésen kiéleződik a vita Izland és Dánia alkotmányos kapcsolatáról.

1874 – A település hagyományos ezredik évfordulóján IX. Keresztély Izlandra látogat; az ország saját alkotmányt és szélesebb törvényhozási jogot kap.

1904 – Bevezetik a hazai kormányzást. Az Izlandért felelős miniszter Reykjavíkban működik és az Althingnek felel.

1915 – Jelentősen kiszélesedik a választójog, benne a nők politikai részvételével; az izlandi zászló használata is hivatalosabb státust kap.

1918. december 1. – Izland szuverén állammá, Izlandi Királysággá válik, amely a dán királlyal

perszonálunióban marad.

1920 – Megkezdí működését Izland saját Legfelsőbb Bírósága.

1940. április 9. – Németország megszállja Dániát; Izland átveszi a korábban Koppenhágához tartozó állami jogköröket.

1940. május 10. – Brit csapatok szállják meg Izlandot az Operation Fork keretében.

1941. július 7. – Amerikai katonák érkeznek a szigetre, Reykjavík hozzájárulásával.

1944. június 17. – Þingvellirben kikiáltják az Izlandi Köztársaságot. A dátum Jón Sigurðsson születésnapja.

1949 – Izland a NATO tizenkét alapító államának egyike lesz, saját hadsereg nélkül.

1951 – Izland és az Egyesült Államok védelmi megállapodást köt; Keflavík a hidegháborús atlanti védelem fontos bázisa lesz.

1952 – Izland négy tengeri mérföldre terjeszti ki halászati övezetét; újabb szakasz kezdődik a halászati

felségjogokért vívott vitákban.

1955 – Halldór Kiljan Laxness megkapja az irodalmi Nobel-díjat.

1958-1961 – Első tőkehalháború. Izland tizenkét tengeri mérföldre terjeszti halászati határát.

1972-1973 – Második tőkehalháború az ötven tengeri mérföldes izlandi halászati övezet miatt.

1975. október 15. – Izland kétszáz tengeri mérföldre terjeszti ki halászati övezetét.

1975. október 24. – A „nők szabadnapján” izlandi nők tömegei hagyják abba egy napra fizetett és háztartási munkájukat.

1975-1976 – Harmadik tőkehalháború. Reykjavík egy időre megszakítja diplomáciai kapcsolatait Nagy-Britanniával.

1976 – London elfogadja a kétszáz mérföldes izlandi halászati határt.

1980 – Vigdís Finnbogadóttirt köztársasági elnökké választják. Ő a világ első nője, aki közvetlen demokratikus választással kerül köztársasági államfői

tisztségbe.

1986. október – Ronald Reagan és Mihail Gorbacsov Reykjavíkban találkozik; a csúcs a hidegháborús nukleáris leszerelési folyamat egyik fontos állomása lesz.

1994 – Izland az Európai Gazdasági Térség része lesz, miközben továbbra sem csatlakozik az Európai Unióhoz.

2006 – A nemzetközi piacokon kialakul az úgynevezett „Geyser crisis”, amely először figyelmeztet komolyan az izlandi bankok gyors növekedésének veszélyeire.

2008. szeptember-október – A globális pénzügyi válság közepén összeomlik Glitnir, Landsbanki és Kaupthing. Az állam sürgősségi törvénnyel különíti el a belföldi bankrendszert a régi bankok nagy külföldi kötelezettségeitől. A 2008-as összeomlás és helyreállítás részletes rekonstrukcióját a felhasznált Jónsson-Sigurgeirsson-monográfia adja.

2008. november – Tőkekorlátozásokat vezetnek be a korona további összeomlásának

megakadályozására.

2009. január – A „lábások forradalma” tiltakozásai után lemond Geir H. Haarde kormánya.

2010 – Kitör az Eyjafjallajökull; a vulkáni hamu napokra megbénítja Európa légi közlekedésének jelentős részét.

2011 – Megnyílik a Harpa koncert- és konferenciaközpont, amely a pénzügyi összeomlásból való kilábalás egyik jelképévé válik.

2013 – Az EFTA Bíróság az Icesave-ügyben elutasítja azt az álláspontot, hogy Izlandnak a rendszerszintű bankválságban automatikusan állami költségvetésből kellett volna biztosítania minden külföldi betétet.

2015 – Megszületik a régi bankok felszámolási vagyonának rendezése; Izland a tervezettnél korábban visszafizeti IMF-hiteleit.

2017 – A pénzügyi válság után bevezetett tőkekorlátozások nagy részét felszámolják.

2021. március 19. – Több évszázados szünet után új kitörési korszak kezdődik a Reykjanes-félszigeten, Fagradalsfjall térségében.

2022 – Újabb kitörés Meradalirnál.

2023. július – Litli-Hrútur térségében ismét kitör a vulkán.

2023. november 10. – Nagy magmabenyomás és földrengéssorozat miatt kiürítik Grindavíkot.

2023. december 18. – Megkezdődik a Sundhnúkur-krátorsor új kitörési sorozata.

2024 – Több egymást követő Sundhnúkur-kitörés zajlik; Grindavík és Svartsengi térségében védőgátak épülnek.

2025. július 16. – augusztus 5. – Lezajlik a Sundhnúkur-krátorsor kilencedik kitörése. A kitörés befejeződése után a felszín ismét emelkedni kezd, és folytatódik a magmafelhalmozódás.

2026 nyara – Svartsengi alatt tovább tart a lassú magmafelhalmozódás. Az Izlandi Meteorológiai Hivatal értékelése szerint a vulkáni folyamat továbbra

sem tekinthető lezártnak, noha a felszíni szeizmikus aktivitás időszakosan alacsony.

IZLAND

FONTOS SZEREPLŐK - RÖVIDEN

Ingólfur Arnarson A hagyomány szerint Izland első tartós skandináv telepese. 874 körül telepedett le Reykjavík térségében, ezért alakja a landnám, vagyis a betelepülés jelképe lett. Életének részleteit évszázadokkal későbbi forrásokból ismerjük, ezért a hozzá kapcsolódó történetekben történeti emlék és eredetmonda keveredik.

Auðr djúpúðga - Mélyeszű Auðr A telepeskor egyik legfontosabb nőalakja. A Brit-szigetek és a skandináv világ közötti kapcsolatrendszerből érkezett Izlandra, saját kísérettel és jelentős vagyonnal, majd nagy földterületet vett birtokba. A hagyomány keresztényként emlékezik rá.

Erik a Vörös Norvégiából Izlandra került család sarja, akit újabb emberölési konfliktus miatt Izlandról is száműztek. A 980-as években felderítette Grönland délnyugati partját, majd telepeseket toborzott oda. Nevéhez kötődik a Grœnland, „Zöldföld” elnevezés.

Leif Eriksson Erik a Vörös fia és a középkori észak-atlanti felfedezések legismertebb alakja. A sagahagyomány hozzá kapcsolja Vinland és Észak-Amerika elérését. A 20. századi régészet igazolta, hogy északi hajósok valóban jelen voltak Newfoundlandon a 11. század elején.

Snorri Sturluson (1178/1179-1241) Költő, történetíró, törvénytudó, földbirtokos és hatalmi politikus. Nevéhez kötődik a Próza-Edda és hagyományosan a *Heimskringla*. Az északi mitológia megőrzésében játszott szerepe világtörténeti jelentőségű, miközben saját korában az izlandi nagycsaládok hatalmi harcainak aktív szereplője volt. 1241-ben Reykholtban meggyilkolták.

Jón Arason (1484-1550) Hólar utolsó katolikus püspöke. A dán király által bevezetett lutheránus reformációval szembeni ellenállás vezetője lett, miközben saját családja és politikai hatalma érdekeit is védte. 1550-ben két fiával együtt lefejezték; halála után a reformáció gyorsan megszilárdult.

Jón Steingrímsson (1728-1791) Dél-izlandi lelkész és az 1783-as Laki-katasztrófa egyik legfontosabb szemtanúja. Vallásos értelmezése

mellett rendkívül részletes megfigyeléseket jegyzett fel a láváról, vulkáni gázokról, állatpusztulásról és éhínségről. Nevéhez kötődik a híres „tűzprédikáció” története.

Jón Sigurðsson (1811-1879) A 19. századi izlandi nemzeti mozgalom legfontosabb politikai alakja. Történeti és jogi érvekkel követelte Izland önkormányzatának és törvényhozási jogainak bővítését. Nem érte meg a teljes állami függetlenséget, de június 17-i születésnapja lett az Izlandi Köztársaság 1944-es kikiáltásának dátuma és a nemzeti ünnep.

Halldór Kiljan Laxness (1902-1998) A modern izlandi irodalom legjelentősebb nemzetközi alakja. Regényeiben a saga hagyományát kapcsolta össze társadalmi kritikával, modern prózával és az izlandi történelem újraértelmezésével. 1955-ben irodalmi Nobel-díjat kapott.

Vigdís Finnbogadóttir (1930-) Színházi szakemberből lett Izland köztársasági elnöke. 1980-ban ő lett a világ első nője, akit közvetlen demokratikus választáson köztársasági elnökké választottak. Tizenhat éves elnöksége során a kultúra,

az izlandi nyelv, a környezetvédelem és a nők társadalmi szerepének egyik legismertebb képviselője volt.

Geir H. Haarde (1951-) Izland miniszterelnöke a 2008-as pénzügyi összeomlás idején. Október 6-i televíziós beszéde és annak záró mondata, az „Isten óvja Izlandot” a válság jelképévé vált. Később a Landsdómur, a miniszterek felelősségre vonására szolgáló különbíróság előtt kellett számot adnia a kormány válságkezeléséről.

Björk Guðmundsdóttir (1965-) A modern izlandi kultúra legismertebb nemzetközi alakjainak egyike. A Sugarcubes után szólókarrierje révén az 1990-es évektől a kísérleti popzene világsztárja lett. Sikere fontos szerepet játszott abban, hogy Reykjavíkot és Izlandot a kortárs kreatív kultúra egyik különleges európai központjaként kezdjék látni.

HÁTTÉRGYÁR

hattergyar.hu

Izland története jóval több, mint vulkánok, gejzírek és gleccserek históriája. Ez a könyv annak a kis északi szigetnek a nagy történetét meséli el, amely a viking telepesektől a sagák világán, a kereszténység felvételén, a norvég és dán uralom évszázadain, a tőkehalháborúkon és a 2008-as pénzügyi összeomláson át jutott el a modern, különös vonzerejű Izlandig.

A kötet egyszerre mutatja be a természet formáló erejét, a középkori irodalom páratlan örökségét és azt a makacs társadalmat, amely a tűz és jég határán teremtett saját világot.

ÁR / ISBN HELYE

A borító mesterséges intelligencia felhasználásával készült.